

RÜFƏT RÜSTƏMOV
GÜLƏHMƏD İMANOV

TÜRK ETNOQRAFİYASI

*RÜFƏT RÜSTƏMOV
GÜLƏHMƏD İMANOV*

TÜRK ETNOQRAFİYASI

Copyright © 2024 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the publisher,
except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic
Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TÜRKİYE TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2024©

ISBN: 978-625-367-628-5
Cover Design: İbrahim KAYA
January / 2024
Ankara / Türkiye
Size = 16x24cm

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

**RÜSTƏMOV RÜFƏT ƏSRƏF oğlu
İMANOV GÜLƏHMƏD NAĞI oğlu**

**TÜRK ETNOQRAFİYASI
(DƏRSLİK)**

ANKARA – 2024

AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Elmi Şurasının 8№-li 6 dekabr 2023 -cü il tarixli qərarı ilə nəşr edilir.

Elmi redaktorlar: *Əsgər Adil oğlu Rəsulov*
filologiya elmləri doktoru, professor

Nadir Baloğlan oğlu Məmmədli
filologiya elmləri doktoru, professor

Rəyçilər: *Cəmilə Rüfət qızı Rüstəмова*
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Bənövşə Niyaz qızı Hacıyeva
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Arif Rza oğlu Yunusov
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Rüfət Rüstəmov, Güləhməd İmanov. Türk etnoqrafiyası. Ankara, “İksad Yayınevi”, 2024, 134 səh.

Kitab zəngin tarixi ənənələrə malik türklərin etnoqrafiyasına həsr olunub. Burada müasir Türkiyənin müxtəlif bölgələrinin etnoqrafik özünəməxsusluqları haqqında söhbət açılır. Türkiyədə yaşayan toplumların adət-ənənələrinə, həyat tərzlərinə və gündəlik fəaliyyətlərinə diqqət yönəlir. Ölkənin mədəni sərvətlərinin tarixi kökləri nəzərdən keçirilir. Maraqlı faktlar ətrafında elmi təhlillər aparılır. Kitab Türkiyə ilə maraqlanan bütün oxucular üçün faydalı ola bilər.

ÖN SÖZ

Etnoqrafiya xalqların keçmiş və indiki həyatını, mədəniyyətinin ayrı-ayrı elementlərini, adət-ənənələrini, həyat tərzini, inanclarını və digər sosial strukturlarını dəqiq təsəvvür edərək anlamağımıza kömək göstərən tədqiqat sahəsidir. Etnoqrafik tədqiqatlar təkcə bu günün insanları üçün deyil, gələcək nəsillər üçün də son dərəcə vacibdir.

Bu tədqiqatlar keçmişdən miras qalmış mədəni irsi sənədləşdirir. Onların gələcək nəsillərə ötürülməsini təmin edir. O cümlədən ənənəvi sənətkarlıq, geyim üslubları, yemək reseptləri və s. bu kimi həyat və məişət elementlərini qoruyur, onların yeni nəsillərə çatdırılmasına, beləliklə, nəsillər arasında qırılmaz əlaqənin qurulmasına kömək göstərir.

Etnoqrafiya keçmişə anlamaq, tarixi duymaq, müxtəlif dövrlərdə baş vermiş hadisə və proseslər haqqında dəqiq nəticə çıxarmaq üçün də çox mühümdür. Etnoqrafik tədqiqatlar keçmiş cəmiyyətlərin həyat təzlərini, dəyərlərini, inanclarını və gündəlik təcrübələrini sənədləşdirməklə gələcək nəsillərə onların köklərini anlamağa kömək edir. Bu, mədəniyyətin və ya cəmiyyətin necə formalaşdığını anlamaqdan ötrü son dərəcə vacibdir.

Etnoqrafik tədqiqatlar hər nə qədər tarixlə bağlı olsa belə, təkcə keçmişlə məhdudlaşıb qalmır. Zamanın axarını duyub gələcəyi proqnozlaşdırmağa böyük kömək göstərir. Etnoqrafiyanın təqdim etdiyi

materiallardan, elmi qənaətlərdən bugünkü cəmiyyətlərin strukturunu və fəaliyyət tərzini başa düşməkdən ötrü məqsədyönlü şəkildə istifadə edilir. Bu məlumatlar gələcək dəyişiklikləri proqnozlaşdırmağa kömək göstərir. Bu dəyişikliklərin insanların həyatına necə təsir edə biləcəyini anlamağa müəyyən əsaslar yarada bilir.

Mədəniyyətlər arasında dialoqun son dərəcə vacib olduğu müasir dünyamızda etnoqrafiya mədəniyyətlərarası anlaşmaya xidmət göstərir. Yeni nəsillərin müxtəlif cəmiyyətlərin həyat tərzini, dəyərlərini, adət-ənənələrini daha dərinəndən dərk edərək mədəniyyətlərarası əlaqələri gücləndirməsinə töhfə verir. Ona görə də etnoqrafiya bu gündən keçmişə və gələcəyə körpülər quran, mədəni irsi qoruyaraq gələcək nəsillərə yetirən, keçmişə anlamağa, gələcəyi şəkilləndirməyə kömək göstərən çox vacib tədqiqat sahəsidir.

Dünyanın ən zəngin mədəniyyətinə və tarixi keçmişinə malik toplumlardan biri olan türk xalqının etnoqrafiyasının öyrənilməsi də bu baxımdan mühüm əhəmiyyət daşıyır. Türk etnoqrafiyası çox vaxt coğrafi bölgələrə, etnik qruplara və dövrlərə görə dəyişir. Məsələn, Anadoluda yaşayan türklərlə Orta Asiyadakı geniş bozqırlarda yaşayan toplumlar arasında fərqlər ola bilər. Bu fərqlər ənənəvi əl işlərindən tutmuş geyim tərzinə, inanc sistemlərindən həyat tərzinə qədər bir çox sahələrdə özünü göstərir. Amma bütün fərqli cəhətlərə rəğmən türk xalqları arasında kifayət

qədər bənzərliklər, oxşar cəhətlər də tapmaq mümkündür. Elə etnoqrafiyanın əsas məqsədlərindən biri də bu oxşarlıqları üzə çıxarmaqdır.

Türk etnoqrafiyası Anadolu coğrafiyasından Orta Asiya çöllərinə qədər uzanan dərin köklü və zəngin keçmişin izlərini daşıyan dərin mədəni irsi ehtiva edir. Türklər əsrlər boyu özünəməxsus adət-ənənələrini, sənətkarlıq vərdişlərini, geyim tərzlərini, yeməklərini və həyat tərzlərini formalaşdıraraq milli xüsusiyyətlər müəyyən etmişlər.

Türk etnoqrafiyası tarixi dərinliyi və mədəni müxtəlifliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bu geniş coğrafiyada türklərin köklü irsini müxtəlif elementləri özündə birləşdirərək günümüzdə çatdırır. Köklü tarixin və zəngin mədəni irsin izlərini daşıyan bu mənəvi sərvəti hiss edib dəyərləndirmək üçün türk toplumlarının müxtəlif coğrafiyalarda və dövrlərdə necə yaşadıklarını, nələr düşündüklərini, öz həyatlarını necə qurduqlarını təsəvvürə gətirməyi bacarmaq lazımdır.

Bu, türklərin tarixini və kimliyini anlamaqdan ötrü çox vacibdir. Türk xalqlarının mənşəyini, bir ərəzidən digərinə köçlərini, məskunlaşmalarını, yaratdıqları zəngin ənənələri başa düşmək bizə bugünkü türk cəmiyyətlərini və bu cəmiyyətlərin müasir dünyamızdakı yerini, rolunu, gələcək inkişaf yolunu görməkdə kömək edir. Türk etnoqrafiyası bizə müasir dünyamız üçün də son dərəcə mühüm önəm kəsb edən sosial quruluşları, ailə və cəmiyyət münasibətlərini, sosial nizamı və dəyərləri anlamaqda

yardım edir. Etnoqrafik tədqiqatlar türk cəmiyyətlərinin daxili dinamikasına, sosial dəyişiminə, transformasiyasına dair materiallarla zəngindir.

Türk etnoqrafiyasının ətraflı öyrənilməsi türkdilli xalqların mədəni-mənəvi zənginliklərinin dünyaya olduğu kimi təqdim edilməsi bu xalqların mədəniyyətlərarası dialoqda uğurla iştirakına, multikultural dəyərlərin bütün dünyada təşviqinə töhfə verməsinə böyük kömək göstərir.

Bizə Türkiyədə yaşayan türklərin və qardaş ölkədəki digər xalqların kimliyini göstərən, onları bizə yaxından tanıdan oxucunu Türkiyənin etnoqrafik zənginliklər dünyasına səyahətə aparan bu kitabın hər kəs üçün faydalı olacağına ümidliyik.

**AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik
İnstitutunun direktoru, filologiya
elmləri doktoru,
professor Nadir Məmmədli**

Etnoqrafiya nədir?

Yunan sözü olan "etnos" və "qrafo" sözlərindən əmələ gəlib "xalqın təsviri" mənasını verən etnoqrafiya dünya xalqlarının həyat və məişətini öyrənir [20, s.3]. Bu elm sahəsi XIX əsrin ortalarında Qərbi Avropa və Amerika ölkələrində təşəkkül tapmağa başlamış, XIX əsrin 60-70-ci illərində müxtəlif ölkələrdə ilk etnoqrafik təşkilatlar və cəmiyyətlərin təməli qoyulmuşdur.

Etnoqrafiya xalqları və digər etnik qrupları öz inkişaf yolları, milli tərkibi, mədəni və məişət xüsusiyyətləri kontekstində öyrənən tarixi tədqiqat sahəsidir. Bu sahə ilə məşğul olan tədqiqatçılar etnoqraflar adlanır. Etnoqrafiya xalqların maddi mədəniyyəti olaraq onların ənənəvi yaşayış növlərini – yaşayış yerlərini, məişət əşyalarını, paltarlarını, yeməklərini və s. tədqiq edir. Mənəvi mədəniyyət ənənələri kimi isə ayinlərini, xalq sənətini, dinini, müxtəlif inanclarını və s. tədqiqata cəlb edir. Xalqların məişət və mədəniyyətindəki fərqləri, özünəməxsus məqamları öyrənib üzə çıxarmaqla yanaşı, oxşarlıqları da araşdırır. Bütün bunlar xalqların maddi və mənəvi mədəniyyətində, həyat tərzində, tarixi keçmişində özünü göstərən ümumi qanunauyğunluqları müəyyən etməkdə və bu müəyyənləşmə əsasında bəşəriyyətin inkişaf dialektikasını anlamaqda etnoqrafiya və ümumən tarix elminə kömək göstərir.

Hər bir etnik birlik vahid dilə, vahid etnik

ərəziyə, məişət və mədəniyyət ümumiliyinə, mənşə birliyinə malikdir. Bununla yanaşı, öz-özünü dərk etmək, öz-özünü anlamaq xüsusiyyəti də hər bir etnik birliyə xas əlamətlərdəndir. Tarixi şəraitdən, inkişaf proseslərinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müxtəlif dövrlərdə hər bir xalqın həyatında bu əlamətlərdən biri, yaxud bir neçəsi daha aparıcı ola bilər. Etnoqraf da öz tədqiqatlarında bu əlamətlərə istinad edir.

Etnoqrafiya elmi dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, folklorşünaslıq, tarix, arxeologiya, antropologiya, sosiologiya və digər bu kimi elmlərlə, eləcə də xalqların musiqisini, mətbəxini və s. öyrənən ayrı-ayrı elmlərlə sıx bağlıdır [33, s.41].

Türkiyədə etnoqrafik araşdırmalar

Türkiyə türkcəsində ilkin dövrlərdə etnoqrafiya termininin qarşılığı kimi “ilm-i akvam”, “kavmiyyət”, “akvamiiyyət”, “tasvir-i akvam tabirleri” kimi ifadələrdən istifadə edilmişdir.

Türkiyədə etnoqrafik araşdırmalar isə əsasən, Tənzimat dövründən sonra başlamış, 1912-ci ildə Satı bəy bu predmeti Məktəb-i Mülkiyədə müstəqil bir kurs olaraq öyrətmiş və mühazirə qeydlərini “Etnoqrafiya İlm-i Akvam” adı altında kitab kimi nəşr etdirmişdir.

1908-ci il inqilabından sonra böyük Türk mütəfəkkiri Ziya Göyalpın millətçilik və türkçülük ideologiyası ilə yanaşı etnoqrafiya və folklorla da

böyük önəm verməsi bu sahəyə marağı artırmışdır. Etnoqrafiya ilə bağlı araşdırmalar genişləndirilmiş, bu sahəyə dair müxtəlif mövzular kitab və jurnallarda işıqlandırılmışdır. Xüsusilə doktor Hamit Zübeyir Koşay və Rıza Yalmanın araşdırma məqalələri əsl etnoqrafik tədqiqatlar sayıla bilər [1, s.23].

Türk Ocağının nəşr etdirdiyi “Türk Yurdu” jurnalında Orta Asiya və Anadolu türklərinin etnoqrafik materialları ilə bağlı müxtəlif məqalələrə, həmçinin bəzi əyalət jurnallarında da bu sahədə araşdırmalara geniş yer verilmişdir. Sonrakı illərdə dövlət və özəl qurumların təşəbbüsü ilə etnoqrafiyaya dair müxtəlif əsərlər nəşr olunmuşdur. 1930-cu ildə isə Ankarada ilk etnoqrafiya muzeyi açılmışdır. Burada bir çox əsərlər toplanaraq sərgilənmişdir.

Ümumən, Türkiyədə etnoqrafiya sahəsində aparılan tədqiqatlarla ətraflı tanışlıq üçün indiyə qədər bu istiqamətdə aparılan araşdırmaların iki mühüm istiqamətini nəzərə almaq lazımdır. Bu istiqamətlərdən biri elmi mərkəzlərdən, o cümlədən universitetlərdən kənarında, etnoqrafiyaya maraq göstərən həvəskar şəxslərin sırf könüllülük fəaliyyəti əsasında apardıqları araşdırmalardır. Bu araşdırmalar əsasında müxtəlif mənbələrdə maraqlı materiallar dərc edilmişdir. Digər istiqamət isə bu sahənin sırf mütəxəssislərinin, elmi mərkəzlərin və universitetlərin öz təşəbbüsləri ilə həyata keçirdikləri peşəkar elmi tədqiqatları, akademik araşdırmaları əhatə edir.

1925-ci ildə Türkiyə Cümhuriyyətinin elan

edilməsindən az sonra İstanbul Darülfünunun Tibb Fakültəsində “Antropoloji Araşdırmalar Mərkəzi” qurulmuş, daha sonra isə milli mədəniyyəti tədqiq etmək təşəbbüsü irəli sürülmüşdür.

Türkiyədə etnoqrafiyanın bir elm sahəsi kimi inkişafında ötən əsrin 20-ci illərinin ortalarında qurulmuş “Hars Müdürlüğü ve Hars Encümeni”nin də böyük rolu olmuşdur. Bundan sonra 1927-ci ildə toplanan “Halk bilgisi kongresi”nin təşəbbüsü ilə bir dərnək qurulmuşdur. İstanbulda 1929-cu ildən 1942-ci ilə qədər “Halk bilgisi” haberləri, 1939-cu ildən isə “Cenupta Türkmen Oymakları” seriyası yayılmışdır. 1945-ci ildən 1966-cı ilə qədər “Folklor postası” nəşr olunmuş, 1949-cu ildə İhsan Hınçerin könüllü olaraq qurduğu və bu gün də fəaliyyət göstərən “Folklor araşdırmaları” toplusunun nəşrinə başlanmışdır. Bütün bunlarla yanaşı, “Xalq evləri”nin orqanı olan “Ülkü” və digər, milli eləcə də vilayət səviyyəli qəzetlərdə də yurd bilgisi çərçivəsində folklor və etnoqrafiya məsələlərinə geniş yer verilmişdir.

1932-ci ildə “Türk tarix arxeologiya dərgisi”nin nəşrinə başlanmışdır. Ankarada açılan ilk Etnoqrafiya Muzeyinin ardınca 1935-ci ildə Adanada, 1936-cı ildə Ədirmədə də etnoqrafiya muzeyləri yaradılmış, hər il bu muzeylərin xüsusi nəşrlərinin işıq üzü görməsi bir ənənəyə çevrilmişdir.

Türkiyədə etnoqrafiya sahəsində araşdırmaların aparıldığı qurumlardan biri də “Xalq evləri” və “Xalq

odaları” olmuşdur. Cümhuriyyət Xalq Partiyasının mədəniyyət mərkəzləri kimi fəaliyyətə başlayan bu qurumların ilki 1940-ı ildə yaradılmışdır. Adıçəkilən təşkilatlar bir tərəfdən zəngin xalq bilgilərinin toplanmasına, digər tərəfdən isə milli mədəniyyətin öyrənilməsi və xalqın maarifləndirilməsi məsələlərinə diqqət yönəldirdilər. 1945-ci ildə etnoqrafiya və folklor baxımından müəyyən dəyəri olan əsərlərin toplanmasına, “Xalq evləri”ndə folklor və etnoqrafiya muzeylərinin yaradılmasına, toplanan əsər və əşyaların eksponat kimi həmin muzeylərdə qorunmasına, sərəgilənməsinə qərar verilmişdir. Ondan da əvvəl - 1944-cü ildə 405 xalq evindən 90-ında tarix və muzey qolları qurulmuşdur [12, s.66].

Türkiyə mədəniyyəti və etnoqrafiyasının öyrənilməsində Milli Təhsil Nazirliyinin çox böyük rolu vardır. Nazirlik etnoqrafiya sahəsində bir çox materialların, elmi dəyərə malik əsərlərin nəşrinə dəstək vermişdir. Müxtəlif etnoqrafiyalar, məlumat kitabları, bölgələrə aid folklor nümunələrinin toplandığı müntəxabatlar, toy adət-ənənələri, Anadolu mətbəxi ilə bağlı kitablar bura aiddir.

1956-cı ildə “Türk Etnografya Dergisi” yaradılmış, bu dərginin 10 sayı çıxmışdır. Dərgidə işıq üzü görə materialların əksəriyyəti, daha çox türk xalqının maddi mədəniyyəti ilə bağlıdır. Həmin materialların bir qismi toplama, digər bir qismi isə təhlil xarakteri daşıyır.

Bu yazılar, əsasən, qədim türk evləri, ocaq, qab-

qacaq, mis əşyalar, minicilik, nəqliyyat vasitələri, pal-paltar, yemək, çörək, ağac əşyalar və taxta oymalar, sədəf, bağa çanağından və fil dişindən hazırlanmış bəzək əşyaları, saatsazlıq, lüləçilik, türk əl işləri, bədnəzərdən qorumaq üçün əşyalar, əski əsnaf, mövləviçilik əşyaları, əl işləri, sabunçuluq, bıçaqçılıq, at damğaları, qəhvə və qəhvəçilik və s. kimi maddi mədəniyyət, türk sənətkarlığı mövzularına həsr edilmişdir.

Yazıların digər bir mövzu dairəsi isə toplanmış ədəbi folklor materialları ilə bağlı nümunələr, eləcə də xalq adət-ənənələri ilə əlaqəlidir.

Digər tərəfdən, “Türk Folklor Araşdırmaları”, “Türk yurdu”, “Köypostası”, “Köye doğru”, “Forum”, “İş dergisi”, “D.T.C Fakültesi dergisi”, Türk-Coğrafiya Qurumunun dergisi, “Tibb dünyası” dergisi, “Torpaq məhsulları ofisi” dergisi və s. bu kimi dövrü və elmi nəşrlərdə də etnoqrafiya mövzularına geniş yer verilmişdir. Bu jurnallarda əl sənətkarlığı, o cümlədən möhürçülük, dəriçilik, çadırçılıq, keçəçilik, xalçaçılıq, mumçuluq və s. mövzularda xeyli sayda yazılar dərc olunmuşdur. Bundan başqa, adıçəkilən nəşrlərdə at sevgisi, Kıbrıs etnoqrafiya və folkloru, ovçuluq, yerli toy ənənələri, qadın və uşaq oyunları, ənənəvi gənclər dərnəkləri, bəzi Anadolu adətləri, Türkmən və Baraklar, taxtaçı ənənələri, qız qaçırma adətləri və s. bu kimi mövzularda da materiallara təsadüf etmək mümkündür.

Bütün bunlardan əlavə, həmin dərgilərdə

müəyyən qədər regional özünəməxsusluqlara da diqqət yönəlir. İstanbul, Balıkesir və başqa yaşayış yerlərinin inkişafı, Yörüklər və Baraklar kimi etnik qruplar haqqında söhbət açılır. Onların adət-ənənələri, inancları, bayramları haqqında məlumat verilir, toplanmış bir çox maraqlı materiallar təqdim olunur.

Bu cür materiallara yanaşı, mədəniyyət və etnoqrafiyaya dair bələdçi xarakterli kitablar da işıq üzü görmüşdür. A.Bahanın 1934-cü ildə, Haydan Ocaqçıoğlunun 1938-ci ildə başladığı bu işi Ali Rza Yalğın 1945-ci ildə, Remzi Oğuz Arık 1947-ci ildə, F.Fındıkoğlu 1949-cu ildə, Bilal Aziz Yanıkoğlu 1951-ci ildə, Hamit Koşay 1956-cı ildə, Kemal Güngör 1956-cı ildə və Enise Yener 1960-cı ildə müxtəlif dillərdən çevirdikləri, yaxud özlərinin müəllifi oldukları bələdçi məzmunlu kitablarla davam etdirmişlər.

Universitetlərdə də mədəniyyət və etnoqrafiyanın öyrənilməsi istiqamətində səylər genişlənmişdir. Ötən əsrin ikinci onilliyindən etibarən İstanbul Universitetinin Ədəbiyyat fakültəsində yardımçı fənn kimi etnoqrafiya və antropologiyanın tədrisinə başlanmış, bu istiqamətdə tədris fəaliyyəti ötən əsrin 30-cu illərində daha da genişlənmişdir.

Həmin illərdə xüsusilə Ankara Dil, tarix və coğrafiya fakültəsində bu sahədə ciddi nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Ötən əsrin 60-cı illərində isə professor Nermin Erdentuğun rəhbərliyi ilə burada Etnoloji adı altında yeni bir kafedra yaradılmışdır. Təxminən eyni vaxtda İstanbul Universitetinin

Ədəbiyyat fakültəsində də Etnoloji-sosial antropoloji kafedrası qurulmuşdur. Burada daha çox ölkə səviyyəsində sosial antropoloji istiqamətin araşdırılmasına və tədrisinə başlanmışdır [12, s.68].

Bu illərdə Ankara Sosial Xidmət Akademiyasında Etnoloji və etnoqrafiyanın bir qolu olaraq Nermin Erdentuğun rəhbərliyi altında Sosial-antropoloji dərslərinin tədrisinə başlanmışdır. Dərsin əsas məqsədi ölkə səviyyəsində sosial və fərdi problemlərin üzə çıxarılması və həlli, ölkənin ənənəvi mədəniyyətinin etnoqrafik özəlliklərinin öyrədilməsindən ibarət olmuşdur. Burada tədris edilən dərslər Türkiyədə etnoqrafiyanın inkişafı baxımından böyük fayda vermişdir.

Yenə Ankara Eğitim fakültəsində Nermin Erdentuğun rəhbərliyi ilə ölkə etnoqrafiyasının bir qolu kimi “Sosial antropoloji” dərslərinin tədrisinə başlanmışdır. Nəhayət 1970-ci ildə Diyarbəkr Universitetinin Tibb fakültəsində Sosial antropoloji dərslərinin tədrisinə başlanmışdır.

Beləliklə, universitetlərdə həyata keçirilən tədris fəaliyyəti, ölkə mədəniyyətinin öyrənilməsi istiqamətində aparılan araşdırmaların vahid bir proqram halında ümumiləşdirilməsinə də imkan yaratmışdır.

Universitetlər daxilində aparılan araşdırmalara misal olaraq doktor Rıza Nurun “Türk antropoloji məcmuəsi”ndə dərc etdirdiyi “Sünnət və Türkiyədə sünnətlə bağlı mərasimlər” (1938), Kemal Güngörün “Dənizli məntəqəsi yөрүkləri üzərində ilk bir tədqiq və

nəticələri” (1938), “Cenubi Anadolu yörüklərinin etno-antropoloji tədqiqi” (1941) adlı əsərlərini göstərə bilərik.

Bu dövrdən sonra 1956-cı ilə qədər universitetlərdə etnoqrafiya sahəsində hər hansı xüsusilə sanballı tədqiqat əsəri nəzərə çarpmır. Amma 1956-cı ildən sonra universitetlərin müvafiq fakültələrində elmi metodlarla etnoqrafiya sahəsində ciddi tədqiqatların aparıldığını görürük.

Qeyd edilən dövrdə etnoqrafiya üzrə bir sıra monoqrafiyalar işıq üzü görmüşdür. Bu monoqrafiyalarda, əsasən, kənd mədəniyyətləri (maddi və mənəvi), Anadolu Acıpayam bölgəsinin məskən tipləri, Anadoludakı sosial qrupların müxtəlif inanc və təcrübələri (doğum, nəzər, yağmur duası kimi adət və inanclar, heyvan xəstəlikləri və müalicə metodları) və s. bu kimi mövzular tədqiq olunur. Sonrakı mərhələlərdə Türkiyə etnoqrafiyası və mədəniyyəti ilə bir sıra yaxın-uzaq ölkələrin, İranın, Pakistanın, Yaponiyanın ənənəvi mədəniyyətləri arasında paralellərin aparıldığı tədqiqat əsərləri də ortaya çıxmışdır.

“Ankara Ziraat fakültəsi yayınları” da Türkiyə etnoqrafiyası və mədəniyyətinin öyrənilməsi üçün maraqlı mənbələrdəndir. Belə ki, bu yayınlarda heyvandalıq, əkinçiliklə bağlı ənənəvi təcrübələr haqqında ətrafı bilgi verilir, eyni zamanda burada müəyyən səviyyədə türk ailə quruluşu, ənənəvi və sosial mədəniyyətlə bağlı bəzi materiallara da rast

gəlmək olur.

Bütün bunlardan başqa, Ərzurum Atatürk Universitetinin Sosioloji bölümündə də bir sıra regional adət və ənənələr, qismən də regional etnik qruplar (Anadolu köçəri kürd əşirətləri) ilə bağlı sosioloji-etnoqrafik xarakterli tədqiqatlar aparılmış, nəticələr işıq üzü görmüşdür.

Qeyd edilənlərlə bərabər bildirək ki, Türkiyədə bu ölkənin Cənubi Avropa ölkələrinin mədəniyyətləri ilə ortaq nöqtələrinin tapılmasına yönəlik tədqiqat işləri hələ də lazımi səviyyədə deyildir. Bundan başqa, qloballaşmanın təsirləri ilə bir çox ölkələrdə olduğu kimi Türkiyədə də bir çox yerli mədəniyyətlər, etnoqrafik özəlliklər sürətlə sıradan çıxır. Ona görə bu mədəniyyətləri təsbit etmək, aktuallaşdırmaq, qonşu kultürlərlə müqayisəli şəkildə öyrənmək son dərəcə vacibdir. Bu xalqları bir-birinə daha yaxınlaşdırır, daimi sülhə, əməkdaşlığa, mədəniyyətlərəarası dialoqa xidmət edərdir.

Türkiyədə etnik qruplar

Subetnos, yaxud başqa bir deyişlə subetnos daha böyük bir xalqa (etnosa) mənsub olan, lakin mədəniyyətləri, dilləri (dialektləri), coğrafi mənşəyi fərqli olan və bu fərqi daha gec dərk edən insanların sıx məskunlaşmış qrupudur. Subetnik qrupun öz adı var və onun üzvləri eyni vaxtda həm etnosa, həm də alt etnosa (məsələn, tatarlar arasında naqaybaklar,

osetinlər arasında diqorlar) mənsub olurlar.

Türklərdə yerli əhali ilə inteqrasiya etməyən, öz patriarxal həyat tərzini qoruyub saxlayan köçəri və yarımköçəri çobanlar subetnik qruplara daxildir. Bura Yörükləri, Türkmənləri, Taxtacları, Abdalları, Zeybekləri, Çepniləri aid edə bilərik. Onların yalnız bir qismi məskunlaşaraq türklər tərəfindən assimilyasiya olunub. Bu etnik qruplar Altay ailəsinin türk qrupuna aid türk dilində danışır. Dialektləri Anadolu qrupu (Cənub-Qərb, Mərkəzi, Şərq, Şimal-Şərq, Qara dəniz, Cənub-Şərq, Kastamonulu və Karamanlı ləhcələri ilə) və Rumeli dialektidir. Subetnik qruplar qəbilə-tayfa bölgüsünü saxlayırlar.

Yörükler. Yörüki (Yörüki, Yoruki, Yoruki; həmçinin Yörük(lər) [Yürüklər], həmçinin Yürük(lər) [Yürükler], lit. (Yürük(lər) [Yürüklər]) həm də "güclü, döyüşçü" deməkdir) - daha köklü türklər, , türkdilli qruplardan fərqli olaraq, köçəri çobanlıqla məşğuldurlar. Əsasən qoyun saxlayırlar.

Daha dar bir tarixi kontekstdə Yörükler yeni yaranmaqda olan türkmən etnosundan ayrılaraq Qərbdən kənara - İrana, daha sonra isə Bizansa, Səlcuq türklərinin, daha sonra isə Osmanlı türklərinin basqınlарının başçılıq etdiyi Bizansa köçmüş oğuz qrupunun köçəri türk tayfalarıdır. Nəhayət, İranda islamı qəbul edən köçəri Yörükler Koninin, daha sonra isə Osmanlı sultanlarının hakimiyyətinin əsasını təşkil etmişlər. Yörük xalqı çoxdan bir sıra qruplara bölünmüşdür:

- Kontrastlı,
- Əli Əfəndi,
- Mərc,
- Coyotes,
- Coşlu,

Köçərilər çox vaxt dərviş, islam təbliğatçısına çevrilir və bu funksiyanı özlərinin qazi - müqəddəs müharibənin, qazavatın kafirlərə qarşı döyüşçüləri rolu ilə birləşdirirlər. Maraqlıdır ki, İslam ölkələrindəki qadınlardan fərqli olaraq Yörük qadınları heç vaxt çadra örtməmişlər.

Bir ehtimala görə, yörük sözü türkcə “yürümək” felindən əmələ gəlib və gəzmək, getmək, irəli getmək mənaları verir. XIV əsrin ortalarında Osmanlı hərbi birləşmələri ilə Balkanlara daxil olan türkdilli Yörüklər əsas nəqliyyat yolları (Trakiya, Dobruca, Makedoniya) boyunca kütləvi şəkildə məskunlaşdılar.

Müasir Türkiyədə, xüsusilə sənaye və sosial cəhətdən zəif inkişaf etmiş Şərqi və Cənub-şərqi bölgələrində (Toros dağları, daxili Anadolu, Ermənistan yaylası) Yörük qrupları ənənəvi yarı köçəri həyat tərzini davam etdirirlər. Onlar, əsasən, alaçıqlarda yaşayırlar.

Köçərilər arasında qadın və kişi arasında mükəmməl bərabərlik var. Köçərilərdə ən mühüm məsələ əmək bölgüsüdür. Yörük qadınları kişilərlə, o cümlədən öz nəsillərindən kənar kişilərlə dost ola bilirlər. Gənc kişilər və qadınlar birlikdə işləyir, asudə vaxtlarını birgə keçirirlər. Bununla yanaşı, cinslərarası

münasibətlərdə ən yüksək əxlaq normalarına riayət edilir. Köçəri yörüklər arasında çoxarvadlılıq da yoxdur. Yörük ənənələri bizdə Osmanlıların ilkin həyatı haqqında müəyyən təsəvvür yaradır.

XI əsrdə köçəri oğuzlar Malazgirt qələbəsindən sonra İrandan keçərək Anadoluya gəlmişlər. Burada onlar ənənəvi həyat tərzlərini davam etdirmişlər. Türkmən kimi tanınan bu insanların bir qismi sonradan ərazidə daimi məskunlaşmışdır. Anadolunun türkləşməsi və islamlaşması ilə oğuzlar bütün Anadoluya yayılmışlar. Bəziləri oturaq həyatı mənimsəyib türkmən adını, bəziləri isə köçəri həyat tərzini davam etdirərək Yörük adını götürmüşdür [7, s.53-69].

Türkmənlər. “Türkmən” ifadəsi, əslində, süni yaradılmış ifadədir. Müxtəlif oğuz qruplarını bir-birindən ayırd etmək üçün bu ifadəni ərəblər və suriyalılar yaradıblar. Bu, təxminən 9 – 14-cü əsrlərə təsadüf edir. Əsrlər ərzində türkmən ifadəsi öz mənasını bir neçə dəfə dəyişib.

Birinin fikrincə, türkmənlər islamı qəbul etmiş oğuzların bir hissəsi idi. X əsrin ortalarında İslamı qəbul etdikdən sonra bu termin öz mənasını itirdi. Oğuzların hamısı türkmən oldu. “Türkmən” termini o dövrdə mənbələrdən itdi.

XI – XII əsrlərdə bu terminin ərəb, fars, suriya və latın ədəbiyyatında yayıldığını görürük. Xorasandan basqın etmiş Səlcuq sultanına tabe olmayan oğuzlar türkmənlər sayılırdı. Bu türkmənlər ikidilli (oğuz və

fars) idi. Səlcuqlar özləri türkmənlərə, yəni digər oğuzlara qarşı çıxırdılar.

XIII-XIV əsrlərdən “türkmən” termini aydın etnik mənasını almağa başladı və tədricən türkmən xalqı formalaşdı. Türkmən xalqının tarixi, mədəniyyəti, gündəlik həyat tərzini haqqında indiyə qədər çox yazılıb. Ancaq bunlar əsasən bugünkü Türkmənistan topraqlarında yaşayan türkmənləri maraqlandırmaqdadır. Bununla belə, Türkmənlər, Türkmənistanla yanaşı bir sıra fərqli ölkələrdə də bir alt etnik qrup təşkil edirlər. Belə ki, türkmənlər İraq və Suriyada ərəblərdən və kürdlərdən sonra üçüncü böyük etnik qrupdur. Bundan başqa, İran, Əfqanıstan və Türkiyədə də yaşamaqdadırlar [27, s.32].

X əsrdə Anadoluya köç edən türkmənlər, bölgəyə hakim 26-cı sivilizasiya olan və daha sonra Türkiyə Cümhuriyyətinə çevrilən Osmanlı imperatorluğunun əsas etnosunu təşkil etdilər. Xalqlar arasında böyük dil, mədəni və mənəvi oxşarlıqlarla yanaşı, özünəməxsusluqlar da vardı. Türkiyədə yaşayan, yerli əhali ilə qismən assimilyasiya olunmuş təxminən 20.000 türkmən var. Türkiyəyə yəqin ki, etnik türkmənlərin bu günə qədər digər etnik qruplarla təhlükəsiz və sülh şəraitində yaşadığı yeganə ölkədir.

Taxtaçılar. Taxtaçılar Türkiyənin ən qapalı etno-məzhəb qruplarındanırlar. Onlar ciddi endoqamiya (Endoqamiya müəyyən sosial və ya etnik qrup daxilində nikahı nəzərdə tutan normadır) saxlayır, əcnəbilərin dini mərasimlərdə iştirakını qadağan edir,

buna görə də liturgiya formasını alırlar. Bu xalq, demək olar ki, yazılı mədəniyyətdən təsirlənmir. Lakin zəngin şifahi ənənəyə malikdir. Taxtaçılar şəhərlərə köçdükdə çox vaxt ayrı-ayrı məhəllələr təşkil edir, ətrafdakı insanlara qarışmırlar. Tədqiqatçılar taxtaçıların sayının hazırda 100 mindən çox olduğunu təxmin edirlər. Daha dəqiq rəqəmlər isə mövcud deyil.

Taxtaçıların tarixi məşğuliyyəti odunçuluqdur. Görünür, xalqın adı da elə buradan gəlir: taxta “taxta” və taxtacı “taxtaçı” və “odaçan” [19, s. 20].

Taxtaçılar ələvi təriqətinin ehkamına sadıqdırlar. Onların əsas ziyarətgahları Kiçik Asiyanın qərbində, İzmir və Aydında yerləşir. Hər iki məbəd ruhani bələdçilərin irsi qəbilələri olan dedes tərəfindən idarə olunur. Bu babaların şiələrin səkkizinci imamı İmam Rzaya (vəfatı 818) aid olduğu güman edilir. Onun İranın Məşhəd şəhərindəki məzarı həm də müqəddəs mərkəz, bir növ şiələrin “Məkkə”si sayılır.

1887-ci ilə qədər Taxtaçılar (Kıptilər, Süryanilər və digər xristian azlıqları kimi) Osmanlı ordusuna cəlb edilmirdilər. Taxtaçı toplumlarının əsas rəhbərləri bu ailələrdən olan uşaqların sünni həmyaşıdları ilə birlikdə oxumalarına da qadağa qoymuşdu. Bu, yanaşma taxtaçıların yeni nəsillərinin çoxillik ənənələri pozmadan davam etdirmələrinə kömək göstərirdi.

Taxtaçı camaatı bir tərəfdən gənclərlə böyüklər arasında mənəvi birliyə, digər tərəfdən isə tam və şüurlu itaətə əsaslanan ayinlərə və xüsusi məcburi

etiketlərə əsaslanır.

Abdallar. Abdal sözü abdal, sərgərdan dərviş mənası verir. Bu, Əfqanıstanda yaşayan türk xalqlarından birinin adıdır. Anadoluda da abdal adlı köçəri tayfa var.

Abdal Türkiyənin alt etnoslarından biridir. Onlar avropoid irqinə aiddirlər. Sayları rəsmi olaraq 1,2 min nəfər göstərilir. Müstəqil mənbələrə görə isə Abdalların sayı daha çoxdur, hətta bir neçə onlarla mindir. Qərbi və Orta Anadoluda yerləşirlər: Qərbdə Bolu, Əskişəhər və Dənizli vilayətlərindən, Ankara və Konyadan keçərək cənubda Antalya, Adana və Qaziantepə qədər abdalların məskun olduqları ərazilərdir.

Onların az bir hissəsi Nevşehir, Kayseri, Sivas, Tokat, Yozqat, Sinop və Çorumda yaşayır. Abdallar oğuz qrupuna aid türk dilinin Anadolu dialektlərində danışirlər. Abdalların danışdıqları dil fars və kürd dillərinin də təsirinə məruz qalaraq türk qrammatikası əsasında müəyyən özünəməxsusluq qazanıb. Onların möminləri şiə müsəlmanlardır. Ələvi təriqətinə bağlıdırlar. Əsas məşğuliyyətləri maldarlıqdır. Daha çox qoyun və keçi saxlayırlar. Yaşayış yerləri keçə parçadan hazırlanmış alaçıqlardır. Qəbilə bölgüsü ənənəsini indiyə qədər qoruyub saxlayırlar.

Abdal, Abdali adlı əhali qrupu haqqında tarixi qeydlər, eramızın birinci minilliyinə, Süryani və Yunan yazıçılarının əsərlərinə təsadüf edir. Onlar elm aləmində daha çox Eftalitlər kimi tanınırlar. Bu xalqın

mənşəyi hələ də mübahisəlidir. Bununla belə, onların Orta Asiya tayfaları olması əksriyyət tərəfindən qəbul edilir. Dillərində Şərqi İran tayfalarının xüsusiyyətləri özünü göstərir. Görkəmli alman şərqsünası Cozef Markvart eftalitlərin qədim adını müasir əfqan (həmçinin dildə Şərqi İran) tayfalarının böyük bir qrupunun - abdalların adı ilə müqayisə etmişdir.

Bundan əlavə, abdal etnonimi Orta Asiyanın türkdilli xalqlarının - türkmənlərin (ən böyük müasir türkmən tayfalarından biri - Şimali Xorəzmdə, Manqışlaqda və Türkiyədə yaşamış Çoudorlardır) tayfa bölmələrinin adları arasında qeyd olunur.

Abdal adına başqırdlar arasında da rast gəlmək olar. Abdalların qaraçılarla eyniləşdirilməsi ehtimalı bir zamanlar mövcud olsa da, bu ehtimal indi qəti şəkildə rədd edilir. O, yəqin ki, abdal termininin ikinci (etnomik funksiyasından əlavə) mənası ilə bağlıdır. Orta əsrlərdə Türkiyədə və ora bilsin ki, həm də Orta Asiyada abdal kimi tanınan qələndər dərvişlərin xüsusi bir kontingenti var idi. Abdallarla bağlı bütün məlumatlar XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Şərqi Türküstanda bu terminin hər iki mənasının birləşməsinə işarə edir [41].

Zeybeklər. Zeybeklərin Yörüklərin nəslindən olması güman edilir. Qədim dövrlərdə zeybek “döyüşçü” mənasını daşıyırdı. Sonralar bu ad quldurlara və vergiyiğanlara qarşı müharibələrdə xalqın müdafiəçisi kimi çıxış edən mühafizlərin adı olmuşdur. Zeybek birliyinin başçısı efe adlanırdı.

Onların döyüşçüləri zeybek və ya kizan kimi tanınırdı. Kizanlar adətən yeni gələnlər və ya təcrübəsiz zeybeklər idi. Zeybek birliyi daxilində münasibətlər bərabər hüquqluluğa əsaslanırdı. Qərarlar demokratik şəkildə qəbul edilir və efi tərəfindən təsdiqləndikdən sonra məcburi xarakter daşıyırdı. Zeybeklər müəyyən ritual hərəkətlərdən istifadə edirdilər. Məsələn, zeybek statusunun verilməsi mərasimi Ahi qardaşlığının ayinlərinə çox bənzəyirdi.

Ən böyük zeybek əhalisi Kiçik Asiyada və xüsusilə Qərbi Anadoluda (İzmir şəhərinin indi yerləşdiyi yerdə) yerləşirdi. Zeybeklər 1919-1922-ci illər Türkiyə-Yunan müharibəsi zamanı Qərbi Anadolunu işğal edən Yunan ordusunda vuruşmuşdular. Türkiyə Cümhuriyyəti və milli ordu qurulduqdan sonra zeybeklərin çoxu bu orduya qatıldı. Sonralar Zeybek sözü yalnız folklorda varlığını davam etdirdi.

Zeybəkələrin eyni adlı xüsusi rəqsi var. Bu, kişi rəqsidir, lakin Zeybək rəqsini bəzən qadınlar da ifa edə bilir [42].

Çepnilər. Çepnilər oğuz mənşəli tayfadır. Çepni tayfasının bir qolu Uzun Həsən dövründə Ağqoyunlu sülaləsinin xidmətinə keçmişdi. Çepni qəbiləsinin əksər əhalisi oturaq həyat tərzini keçirirdi və tamamilə torpaqdan asılı idi. Bu tayfanın əhəmiyyətli bir hissəsi şiə idi. Buna görə Səfəvilərə sadıq qalmışdılar. Səfəvi tərəfdarlarının mühüm bir hissəsi çepni tayfasına mənsub sayılırdı. Bu etnos haqqında az faktlar

məlumdur. Onların adı ilk dəfə Mahmud Kaşğarlının “Divanı”nda və XI əsr salnamələrində çəkilir. Çepnilərdə başqa tayfaların nümayəndələri ilə nikahlara icazə verilirdi. Çepni tayfasında dini parçalanmalar da vardı. Qərbdə məskunlaşan tayfa şiə müsəlmanları, Trabzon yaxınlığında məskunlaşanları isə sünni idilər.

Çepnilər Anadolunun Qara dəniz sahillərinin türkləşdirilməsində böyük rol oynayırdılar. Onlar öz cəsarətləri, şücaətləri və etibarlılıqları ilə ad çıxarmışdılar.

Əsrlər boyu Türkiyə ərazisində bir çox xalqlar daimi təmasda olub və bir-birinə qarışıb. Anadolunun qədim sakinləri Mesopotamiya şumerləri və Orta Asiyanın Turan türkləri ilə oxşar görünüşə malik idilər. Eramızdan əvvəl Anadolu sakinlərinin torpaqları Het krallığını quran az sayda Hind-Avropa tayfaları tərəfindən işğal edildi. Bölgənin Yunanlar, Romalılar, Bizanslılar və Osmanlılar tərəfindən idarə edildiyi sonrakı dövrlərdə də yerli əhali çox az dəyişdi. Burada məskunlaşan türk boyları sonralar digər etnik komponentə çevrildilər [3, s.57].

Müasir Türkiyə əhalinin təxminən 80%-ni türklər, 17%-ni isə kürdlər təşkil edir. İstanbulda türklərdən başqa bir milyona yaxın ərəb (Suriya sərhədi boyu), on minlərlə erməni və yəhudi, 100 minə yaxın yunan yaşayır.

Ünvana əsaslanan əhali qeydiyyat sistemi nəticəsində əldə edilən məlumatlara görə 31 dekabr

2019-cu ildə Türkiyə əhalisi 83 milyon 154 min 997 nəfərdir. Bu rəqəm ilk rəsmi siyahıyaalma zamanı, yəni 1927-ci ildə 13,6 milyon olub.

Türkiyədə əhalinin bölgüsü də çox qeyri-bərabərdir. Ən sıx məskunlaşan bölgələr Mərmərə dənizi və Qara dəniz sahilləridir, ondan sonra Egey dənizinə bitişik bölgələr gəlir. Ən sıx məskunlaşan şəhər İstanbul, ən az məskunlaşan şəhər isə Hanyaridir.

Türkiyədə 1982-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyanın 66-cı maddəsinə görə, “vətəndaşlığı ilə Türkiyə dövlətinə bağlı olan hər kəs” türk sayılır. Türk atadan və ya türk anadan doğulan uşaqlar türk sayılır. Hazırda Türkiyə ərazisində 25-dən çox milli azlıq var: kürdlər, ərəblər, yunanlar, çərkəzlər, ermənilər, yəhudilər, gürcülər, lazlar və s.

Kürdlər. Bu etnik qrup Osmanlı dövründə türkləşmə prosesindən yayınmış nisbətən böyük etnik qruplardan biridir. Kürdlər dil və etnik cəhətdən farslarla qohumdurlar və Şərqi Anadolunun əlçatmaz dağlıq bölgələrində yaşayırlar. Adət-ənənələrini, dillərini, milli kimliklərini qoruyub saxlayan kürdlər 1925-1930-cu illərdə qiyam qaldırmış, onların bu qiyamı Türkiyə Cümhuriyyəti tərəfindən yatırılmışdır. Yaşayış məntəqələrində uzun illər davam edən fəvqəladə vəziyyətdən sonra yalnız 1946-cı ildə kürd əyalətləri ölkənin qalan hissələri ilə eyni statusa sahib olmuşdur. İraq və İranda güclü kürd azlıqlarının birlikdə yaşaması Türkiyə üçün kürdlərin inteqrasiya

problemini çox ciddləşdirib [30, s.59].

Yunanlar. Türkiyədəki etnik azlıqlardan biri də yunanlardır. Yunanlar Qara dəniz bölgəsində uzun müddət yaşamış qədim xalqlardan biridir. Onlara Pontus Yunanları da deyilir. Onlar metropoldan fərqli olaraq öz mədəniyyətlərini inkişaf etdiriblər. Müasirlərimiz Trabzondakı monastırlara (Sümela, Vazelon, Kuştul) və sonradan məscidə çevrilən pravoslav kilsələrinə indi də heyran qalırlar. Trapesund imperiyasının süqutundan və Qara dəniz bölgəsində türk hökmranlığının qurulmasından sonra Pont yunanları öz inanclarını qoruyub saxlaya bilsələr də, onların əhəmiyyətli bir hissəsi İslamı qəbul etdi. 1923-cü ildə imzalanmış Lozanna Əhali Mübadiləsi Sazişindən sonra, əksəriyyəti xristian inancına mənsub olan 300.000-dən çox yunan Qara dənizin şimal sahillərindən getdi. Türkiyədə yaşayan yunanların əksəriyyəti yunan-müsəlman nəsillərindəndir. Bu şəxslər türk mədəniyyətinin bir çox elementlərini mənimsəsələr də, gündəlik ünsiyyətdə fəal şəkildə istifadə etdikləri dillərini qoruyub saxlamağı bacarıblar. Çoxları Yunanıstan və Gürcüstandakı qohumları ilə aktiv əlaqə saxlayır. Onlar da öz icmaları daxilində evlənməyə çalışırlar. Bu gün Pontus yunanlar daha çox Trabzon vilayətində (Tonja, Macca, Of və Çaykara mahalları), az bir hissəsi Giresun vilayətində yaşayır. Onların təxmini sayı 35 min nəfərdir. [18, s.5]

Lazlar. Türkiyədə yaşayan etnik qruplardan biri

də lazlardır. Bir çox çağdaş nəşrlər Türkiyənin Qara dəniz sahili bölgələrindən olan bütün türkləri “lazi” adlandırırlar. Amma bu, yanlış yanaşmadır. Əslində lazlar qədim zamanlardan müasir Türkiyə və Gürcüstanın Qara dəniz sahillərində yaşayan avtohton (yerli) tayfalardan birinin törəmələridir. Laz dili (“Çanski” termini bəzən ədəbiyyatda istifadə olunur) Kartvel qrupunun İber-Qafqaz dillərinə aiddir və Mingrelian dilinə yaxındır.

XIII əsrin əvvəllərində lazlar bir müddət çox güclü dövlət olan Trabzon Yunan-Laz İmperatorluğunun tərkibində idilər. XV əsrdə Trapezondo krallığının süqutundan və əsrin ikinci yarısında türklər tərəfindən fəthindən sonra XV əsrdə lazların islamlaşdırılması prosesi başladı. İslamı qəbul etmək istəməyənlər qonşu xristian dövlətlərinə, xüsusən də qonşu Gürcüstan və Rusiyaya getdilər. Türkiyə Cümhuriyyəti qurulduqdan sonra lazlar qismən assimilyasiyaya məruz qaldı. Bəzi hesablamalara görə, hazırda bölgənin müəyyən əyalətlərində, ilk növbədə Artvin və Rizədə 300 min laz yaşayır. Onların, demək olar ki, hamısı sünni müsəlmanlardır. Gündəlik ünsiyyətdə, əsasən lazcadan istifadə edirlər. Lakin Qara dəniz türkləri də Laz mədəniyyətinin bəzi elementlərini mənimsəmişlər. İlk növbədə Zaqafqaziya geyimlərini xatırladan geyim elementləri, təmburda (kiçik kamança) ifa bacarıqları, rəqsləri, Qara dəniz mətbəxinin ənənəvi yeməyi olan kamey balıqlarından müxtəlif yeməklər bişirmələri lazların

özünəməxsus xüsusiyyətlərindəndir [14, s.7].

Türkiyə xaricindəki lazların çoxu Qərbi Avropa ölkələrində, xüsusən öz dövrü nəşrlərinin olduğu Almaniya və İsveçdə yaşayırlar.

Çərkəzlər. Çərkəzlər də Türkiyədəki etnik qruplar sırasında özünəməxsus yer tutur. Çərkəzlərə, abazalar və ubıxlar da deyilir. Etnik qrupun özünün istifadə etdiyi adlar əsasən adıge və ubıxdır. Sayları, təxminən 1,1 milyon nəfərdən çoxdur. Çərkəzlər və bəzi digər etnik azlıqlar (məsələn, lazlar və gürcülər) son 20 ildə kəndlərdən Türkiyənin kiçik, daha sonra isə böyük Qərb şəhərlərinə köçməyə başlayıblar. Sünniliyin hənəfi qoluna tapınırlar. Dilləri abxaz və ubıx dilləri ilə birlikdə Qafqaz dillərinin şimal-qərb qrupuna daxil olan çərkəz (adıge dili) dilidir.

1935-38-ci illər arasında kiril əlifbasından istifadə etmişlər. Hazırda kiril əlifbasından istifadə, o qədər də yaygın deyil. Yazı dillərində gürcü əlifbasından istifadə olunur [10, s.11].

Bir çox çərkəz kənd və şəhərlərinin, demək olar ki, hamısında çərkəzlər ancaq türkcə danışirlər. Bu etnik qrup sosial səviyyədə endoqam həyat tərzi keçirir. Sürgün edilmiş insanların ümumi taleyinin irsi yaddaşını yaşadır. Çərkəz adət-ənənələri və dini qarışıq nikahları qadağan etmədiyi üçün türklər arasında praktiki olaraq əriməkdədirlər.

Türklərin inanc dünyası

İslamın qəbulundan əvvəl bütün türk xalqlarının ali tanrısı Tenqri olmuşdur. Rus tarixində türk xalqlarının qədim inancları haqqında qısa bir qeyd var: “Qədim türklər, kumanlar... animist idilər, heyvanlara, xüsusən də öküzlərə sitayiş edirdilər” [29, s.170].

Görünür, müəllif türklərin qədim inanclarından xəbərsizmiş. Əks halda bütün türk xalqlarının öz qədim dini olan Tenqrizmi qəbul etdiyini bilməli idi. Başqa bir məqamsa budur ki, qurd bir çox türk xalqları üçün totem heyvanıdır, qurd başı Atilla, Bulqar, qədim türk, Qıpçaq (Polovtsi), Oğuz türkləri və Qızıl Orda xanlarının bayraqlarını bəzəyir.

Qurd türk xalqlarının əcdadı hesab olunurdu. Qurd kultunun qalıqları bir çox türk xalqları tərəfindən dəfələrlə qeydə alınmışdır. Çin salnamələrində türk döyüşçüləri canavar kimi xatırlanır.

X əsrdə Uyğur xaqanlığı dövründə uyğurlar göy gurultusuna tapınır, torpaq ruhlarına qurbanlar verir, yaz və payızda qurban kəsir, həmçinin qış gündönümünü qeyd edirdilər. Türklərin idrakında göy uca idi. Yəni məhz “göyün mərhəməti” sayəsində xanlara güc verilir, düşmənlər üzərində qələbə çalınır, tayfalar birləşirdi. Deyirdilər ki, “yaşayış şəraiti səma ilə paylanır. Bütün insanlar ölmək üçün doğulur”, ölənlər isə “uçub gedirlər”. Göy həyat verən və ölüm gətirən başlanğıcdır.

İstənilən dində ən mühüm mövzu dünyanın

yaradılmasıdır. Hər şeyin başlanğıcı olduğuna inanmaq insan təbiətinə xasdır. Ona görə də əksər xalqlar kainatın həmişə mövcud olmadığına, onun müəyyən bir anda meydana gəldiyinə inanırlar.

Dünyanın yaradılmasının türk variantının maraqlı modeli onu elementlərə bölərək ilkin xaosdan ayırır. Dunay çayının ağzından Mancuriyaya qədər Avrasiyanın bütün geniş çölləri Tenqrizmi qəbul etmişdir. Tenqri təcəssüm olunmuş səmadır. Kosmosun, insanların, heyvanların yaradıcısı və dünyanın hökmdarı Tenqri antropomorfik tanrıdır. Cəmiyyətin mənəvi həyatının inkişafının daha yüksək mərhələsinin əksidir. Tenqri tanrıdır, hakimdir, dünyanın yaradıcısıdır. Türk xalqları arasında ali Tanrı obrazı qədim zamanlardan meydana gəlmişdir.

İslam dinini qəbul etdikdən sonra Tenqri (Tanqra, Təngri-xan, Danqri) adı Allahın 99 sifətindən (adından) biri kimi qəbul olunmağa başladı. Türk etnosunun əksəriyyəti (90%) islam dinini, bəziləri xristianlığı və yəhudiliyi qəbul etsə də (çuvaşlar, qaqauzlar, Kazan tatarlarının kiçik bir hissəsi, qaraimlər) hamısının ən ali tanrısı olan “Tanqri” adını xatırlayırlar.

Əksər dinlərdə Tanrı tək, hər şeyə qadir, mücərrəd bir varlıq kimi təmsil olunur. Bu, türk etnosunun dünya dinlərini asanlıqla qəbul etməsinin izahını verir. Çünki tanqrizmin əsas qanunları dünya dinlərinin qanunlarına bənzəyir.

Eyni zamanda türklər tarix boyu buddizm,

manilik, zərdüştilik kimi müxtəlif dinlərin təsiri altına düşsələr də, köhnə dini baxışlarına uyğun gəlməyən bu dinləri qəbul etməmişlər.

Son dünya dini olan İslam türklərin perspektivinə böyük təsir göstərmişdir. Onların mənəvi mədəniyyətini xeyli zənginləşdirmişdir.

Türkiyədə dini və dünyəvi bayramlar

Türkiyə əhalisinin əksəriyyəti müsəlman olduğundan dini bayramlar bu ölkədə xüsusi təmtəraqla keçirilir. Türkiyə də digər bir çox ölkələr kimi, mahallara, şəhərlərə, qəsəbələrə, kəndlərə bölünür. Bunların hər birinin özünəməxsus el şənlikləri var. Amma bir çox bayramlar bütün Türkiyə ərazisi üçün xarakterikdir. Bunlardan biri Qurban bayramıdır.

Qurban bayramı müsəlman təqvimini ilə Zilhiccə ayının onuncu günüdür. Bu bayram, İbrahim peyğəmbərin öz oğlu İsmayılı Allah yolunda qurban verməyə hazır olması, lakin uşağı qurban vermə anında ona göydən qoyun göndərilməsi ilə bağlıdır. Türkiyədə Qurban bayramı xüsusi təmtəraqla qeyd edilir. Bayram günü qoyun və ya başqa mal-qara kəsilməsi adətdəndir. Həmin gün hamının süfrəsində ət xörəyi olmalıdır. Qurban kəsildikdən dərhal sonra ətin üçdə biri bişirilir, üçdə biri imkansızlara verilir, üçdə biri isə qohum-qonşuya paylanır. Qurban kəmiş şəxs axşam ziyafət təşkil edir və ehtiyacı olan hər

kəsə yemək verir. Süfrənin başında din xadimi, yaxud fəxri qonaq olur.

Hicri yeni il. Müsəlmanlar üçün bu tarixi xüsusi qeyd etmək adət deyil. Bununla belə din xadimləri Məhəmməd peyğəmbər və əsabələrinin Mədinədən Məkkəyə hicrətinin məhz bu gündə baş verdiyini xütbələrində qeyd edirlər. Bu hadisə yeni İslam dövrünün başlanğıcı sayılır. Hicri ayının ilk on günündə evlilik də daxil olmaqla bütün yaxşı işlər xeyir-bərəkətli hesab edilir. Mübarək Ramazan ayı kimi bu ay da kasıblara sədəqə verilməsi və məscidlərin abadlaşdırılması ayıdır.

Aşura günü. Türkiyədə Aşura günün xarakteri bir qədər başqadır. Burada Aşura günü şiə müsəlmanlarda olduğu kimi İmam Hüseyin şəhadəti ilə bağlı deyil, Nuhun gəmisinin torpağa çıxdığı gün kimi qeyd edilir. Aşura günü, hüzn günündən daha çox yaxşı hadisələrlə xatırlanır. Həmin gün insanlar oruc tutur, buğdadan, noxuddan, paxlalı bitkilərdən, kişmişdən, qoz-fındıqdan ibarət "Asrun" adlanan xüsusi yemək bişirilir. Asrun xörəyi əslində, şiə müsəlmanların mətbəxindən yaxşı tanış olan hədikdir. Bəzi inanclara görə, Asrun yeməyi Nuh peyğəmbərin gəmisinin torpağa çıxdığı gün gəmidə qalan ərzaqlardan hazırlanmış yemək olub. Gəminin sakinləri bu yeməyi yeyərək aclıqdan qurtulublar. Asrun yeməyi bişirildikdən sonra ehsan kimi yaxın adamlara paylanılır. Aşura günü Aşura namazı da qılınır.

Həzrəti Məhəmmədin mövludu günü. Bu, Hicri qəməri rəbiül-əvvəl ayının 12-ci gecəsidir. Peyğəmbərin mövludu günü Türkiyədə bütün məscidlər işıqlandırılır. Bu bayramın digər bir özəlliyi isə mövlud günü qurabiyələrinin hazırlanmasıdır.

Qəndil günləri də Türkiyədə xüsusi qeyd edilən günlərdir. 4 Qəndil günü var: Reqaib qəndili, Merac qəndili, Berat qəndili, Mövlud qəndili.

Reqaib qəndili Rəcəb ayının 4-cü gecəsidir. Reqaib, lüğətdə ragībe sözünün cəmidir, tələb olunan, bol və qiymətli ianə deməkdir. Türkiyə müsəlmanları reqaib gecələrində namaz qılmağı, tövbə etməyi, bu gecəni müxtəlif ibadətlər içində keçirməyi bəyənilən əməllərdən sayırlar. Reqaib qəndilinin həm Rəcəb ayına, həm də cümə gecəsinə təsadüf etməsi onu digər qəndillərdən bir qədər fərqləndirir. Rəqaib qəndili insanın öz əməllərinə nəzarət etməsi, özünü dəyərləndirməsi baxımından vacib sayılır. Bu gecədə Allahın insanlara rəhmət, bəxşiş, yardım payladığına inanılır.

Məhəmmədin merac gecəsi şərəfinə qeyd edilən Merac qəndili Rəcəb ayının 27-ci gecəsidir. İslam rəvayətlərinə görə, məhz bu gücə Məhəmməd Peyğəmbər Allahın dəvəti və onun mələklərindən olan Cəbrayılın bələdçiliyi ilə cənnətdən göndərilmiş Burak adlı atın belində Məkkədəki Məscid-i Haramdan Qüdsdəki Məscid-i Əqsaya, oradan səmaya, oradan da İlahinin hüzuruna yüksəlib. Qüdsə gələrkən yol üstündə Musa peyğəmbərin məqamına uğrayıb. Orada

iki rükət namaz qılından sonra Məscid-i Əqsaya yetişib. Bütün peyğəmbərlər burada həzrəti Məhəmmədi qarşılayaraq onun Meracını təbrik ediblər. O, burada digər peyğəmbərlərə iki rükət namaz qılaraq xütbə oxuyub. Rəvayətə görə, daha sonra Məhəmməd peyğəmbər həzrəti İsanın doğulduğu yer olan Beytul-Harama gəlib, burada iki rükət namaz qılıb. Qubbətüs-Səhranın olduğu yerdən Muallak Daşının üzərindən Meraca yüksəlib.

Merac gecəsində həzrəti-Məhəmmədin yeddi qat göylərə yüksələrək Allahla danışdığı nəql edilir. Bu gecə beş vaxt namaz fərz qılınmış, “Bəqərə” surəsinin son iki ayəsi bu gecə endirilmişdir. Bunlardan əlavə həmin gecə ümmətdən Allaha şəriq qoşmayanların cənnətə girəcəyi müjdəsi də verilmişdir. Merac qəndilini də Türkiyədəki inançlı müsəlmanlar xüsusi qeyd edir, bu gecəni ibadət içində keçirirlər. Bəzi inanclara görə, Merac gecəsi bir gün oruc tutmaq yüz gecə oruc tutmağa bərabərdir.

Berat qəndili Şaban ayının 14-dən 15-ə keçən gecədir. Rəvayətə görə, Berat gecəsi Qurani-Kərimin Lövh-i Məhfuzdan dünya səmasına endirildiyi gecədir. Buna “inzal” deyilir. Berat (Berâet) ərəb dilində "təmiz olmaq" mənası verir. İslam əqidəsinə görə bu gecə bərəkətli bir gecədir. Berat gecəsində günahlar bağışlanar, bəndələr tövbə edərək paklanmaq imkanı qazanar. Berat gecəsinə bəzən Rəhmət gecəsi də deyilir.

Ramazan bayramı. Bu bayram da Türkiyədə

çox önəmli dini bayramlardandır. Ramazan ayı hici təqvimini ilə ilin 9-cu ayıdır. Türkiyədə bu ayı 11 ayın sultanı da adlandırırlar. Ramazan bayramı sevinc və qardaşlıq bayramı kimi qeyd edilir. Bu ayda oruc tutmaq əqli qüsurlu, əlil, xəstə, səyahət edən, hamilə və süd verən analar istisna olmaqla, bütün yetkin kişi və qadınlar üçün vacibdir. Ramazan ayında mömin müsəlmanlar günboyu yemək və su qəbul etmir, qeybət və pis sözlər danışmaqdan özlərini qoruyurlar.

Gün batarkən xüsusi yemək mərasimi olan iftar vaxtı gəlib çatır. İftar vaxtında ənənəvi türk qəlyanaltıları təqdim olunur: çörək, zeytun, pendir, mürəbbə, bal, yağ və s. Daha sonra şorba, ətli və ətsiz plovlar (düyü, bulqur plovu), üzərinə zeytun yağı əlavə edilmiş tərəvəzlər, ayran və çay verilir. İftar süfrəsinə dəvət olunanların özləri ilə müəyyən yeməklər, şirniyyatlar gətirmələri qəbul olunandır.

Ramazan ayında Qədr gecəsinin xüsusi yeri var. Qədr gecəsi müqəddəs Ramazan ayının 27-ci günü - Qurani-Kərimin nazil olduğu gecədir. Qədr gecəsi də Qəndil gecələri kimi xüsusi şəkildə keçirilir. Qəndil gecələrində olduğu kimi Qədr gecəsində də dualar, ilahilər oxunur, yaşlı qohumlar ziyarət edilir.

Şəkər bayramı. Türkiyədə bütün qəndil günlərində insanların bir-birinə şirniyyat təklif etməsi bir adətdir. Təklifi minnətdarlıqla qəbul edib elə oradaca yemək lazımdır. Şəkər bayramı Ramazan ayının sonunda, 30 günlük orucluq müddətindən sonra keçirilir.

Bu günlərdə süfrələri şirniyyatlar (paxlava, lokum, şokolad və s.) bəzəyir, insanlar bir-birinə şirniyyatlar hədiyyə verir. Ailələr yaşlı qohumları ilə bir araya gəlir. Uşaqlar valideynlərini ziyarət edir. Nəslin ən kiçikləri böyüklərin yanına getməyi özünə borc bilir. Ev sahiblərinin ikram etdiyi yeməklərdən imtina təqdir olunmur. Gənc qonağın ev sahibinə ən böyük ehtiramı onun əlini öpməsidir.

Hıdırellez. Türkiyədə ən maraqlı mövsümü bayramlardan biri də Hıdırellezdir. Bu mövsümü bayram təkcə Türkiyədə deyil, Orta Asiyada, Yaxın Şərqdə və Balkanlarda da qeyd olunur. Bu bayram başqa bir variantda Ruz-ı Xızır (Hızır günü) də adlanır. İnanca görə Hızır (Xızır) bütün dünyada dara düşənlərin, çətinliklə qarşılaşanların köməyinə yetişən peyğəmbərdir. Hıdırellez günü isə o, yer üzündə insanlarla görüş gəlir.

Türkiyədə Hıdırellez günü mayın 5-dən 6-a keçən gecə qeyd olunur. Maraqlıdır ki, xristianlar da bu günü yazın ilk günü və təbiətin oyanışı kimi qəbul edirlər. 2010-cu ildə Hıdırellezin YUNESKO-nun “Bəşəriyyətin qeyri-maddi mədəni irs siyahısına” daxil edilməsi üçün iş başlanmışdır.

Hıdırellezin mənşəyi ilə bağlı müxtəlif fikirlər irəli sürülür. Bəzi qənaətlərə görə, Hıdırellez Orta Asiya, Yaxın Şərq və Anadolu mədəniyyətlərinə aiddir. Bəziləri isə onun İslamdan əvvəlki Orta Asiya türk mədəniyyət və inanclarına aid olduğunu düşünür. Qədim türklər yazın gəlişini iyunun 21-də qeyd

edirdilər. Bu gün də Anadoluda dilək kağızlarını ağaca asmaq, oddan tullanmaq kimi qədim türk ritualları davam etməkdədir. Lakin Hıdırellezi tək bir mədəniyyətə aid etmək mümkün deyil. İlk çağlardan bəri Mesopotamiyada, Anadoluda, İranda, Balkanlarda və bütün Şərqi Aralıq dənizi ölkələrində yazın gəlişi ilə müəyyən şənliklərin keçirilməsi xarakterikdir. Bəzi yazılı qaynaqlar bu tip ritualların hətta eramızdan əvvəl Mesopotamiyanın Ur şəhərində də icra olunduğunu göstərir. Qışın sonunda “Təmmuz” adı ilə qeyd olunan bu mərasimlər Mesopotamiya düzənliyini suvaran Fərat və Dəclə çaylarının stimullaşdırıcı gücünü təmsil edir [17].

Xızırın əbədi həyat suyundan içərək ölməzliyə çatması inancı var. İnsanlar onun övliya (vəli) və ya peyğəmbər olduğuna inanır, xüsusən də yazda insanlar arasında sərvət və sağlamlıq payladığını, sıxıntıya düşənlərə kömək göstərdiyini düşünürlər. Kimliyi dəqiq bilinməsə də, xalq arasında və İslam mifologiyasında Xızır ənənəsi mövcuddur. Xızırın ad deyil, ləqəb olması barədə də ehtimallar var. Bəziləri Hızır İlyas peyğəmbərin eyni adam olduğunu iddia edirdilər.

Qurandakı Kəhf surəsində Musa peyğəmbərlə bir gəncin əhvalatı öz əksini tapıb. Xızır adı heç bir yerdə, o cümlədən “Kəhf” surəsində qeyd olunmasa da, müxtəlif hədislərdə hesab edilir ki, bu surədə Xızır peyğəmbərə müəyyən istinad verilir.

İnsanlar qışın bitdiyini, təbiətin oyandığı Hıdırellez

günündə rahatlıq tapmaq, arzu etmək üçün müxtəlif vasitələrə əl atırlar. Anadoluda insanlar yaşıl və sulu çöllərə gedərək günəş doğmadan əvvəl ağ paltar geyinib əylənirlər. Bayramlar yaşıllıqlarda, meşəlik ərazilərdə, suyun, ziyarətgahların, malikanələrin yaxınlığında keçirilir. Buna görə də belə yerlərə Hıdırlıq deyirlər. İnsanlar Hızırın ziyarət etdiyi güman olunan yaşıllıqları gəzir, çiçəklər toplayır, oyunlar oynayır, heyvan kəsərək yeyirlər. İnanclara görə, xəstələr həmin gün yığılmış gülləri qaynadıb içsələr, mütləq şəfa tapar, qırx gün bu su ilə çimsələr cavanlaşıb gözəlləşərlər.

“Xızır haqqı” üçün quzu kəsmək də Xızır ənənəsinin yayıldığı bir çox yerlərdə rast gəlinən adətdir. Xızırın toxunduğu şeylərin dolub-daşması inancı da möcud olduğundan Xızır günü ərəfəsində yemək qablarının, anbarların, pul kisələrinin ağzı açıq saxlanır. Ev, bağ-bağça, mal-dövlət, sərvət arzusunda olanlar istədiklərinin kiçik maketini düzəltməklə arzularına nail ola bilərlər. Eləcə də qızıl və buna bənzər ziynət əşyaları istəyənlər ağac yarpaqlarını qollarına və ya boyunlarına taxaraq istəklərinə çatacaqlarına inanırlar.

Bəzi bölgələrdə Xızır çubuğu ənənəsi də mövcuddur. Xızır çubuğunun xəstəliklərə, ağrılara şəfa olduğu güman edilir. Guya bu çubuq ağrı olan yerlərə vurularsa, ağrı keçəcək.

Hıdrellezdə bəxt açma mərasimləri də çox yayğındır. Uğurlu biri ilə ailə qurmaq arzusunda olan

gənc qız və qadınlardan üzüklərini, sırğalarını qazana atmaları xahiş olunur, qazana su əlavə edilərək ağzı bağlanır. Qapalı qab bir gecə gül ağacının dibində saxlanılır. Ertəsi gün qadınlar bir yerə yığışaraq saxsı qabları açıb, maninin müşayiəti ilə əşyaları çıxarmağa başlayırlar. Bu mərasimə İstanbul və ətraflarında “uğur açma”, Dənizli və civarında “uğurlu”, Yörük və türkmənlərdə “mantıfar”, Balıkesir və ətraflarında “dağlara üzük atmaq”, “niyyət etmək” adlanır. Ədirnə və ətraflarında, Ərzurumda isə “çizgi maniası” kimi qeyd edilir.

Kütahyanın Tavşanlı mahalının Yörük kəndlərində Hıdırellez və sonrakı 2 gün arasında, səhər namazı ilə səhər arasında təbiətdəki bitkilərdən toplanan şəh dənələrindən bir illik qatıq mayası əldə edilir.

Anadolunun bəzi yerlərində Hıdırellez günündə edilən dua və istəklərin qəbul olması üçün sədəqə vermək, oruc tutmaq və qurban kəsmək adəti var. Qurban və təqdimlər “Xızır haqqı” üçün olmalıdır, çünki bütün bu hazırlıqlar Xızır ilə görüşmək üçündür.

İslamdan əvvəl türklərdə kömək istəyənlər, məşvərət edilən, yol göstərməsi gözlənilən, sülh, xoşbəxtlik, sağlamlıq və firavanlıq gətirdiyinə inanılan xilaskar qüvvə kimi “Göy saqqallı, ağ saqqallı ərlər” inancı olub. Ola bilsin ki, Xızır obrazı da elə buradan gəlir.

Hıdırellez Türkiyənin ən tanınmış, populyar el şənliklərindəndir. Hıdırellezdən əvvəl hazırlıqlar

başlayır: evdar qadınlar evlərini, kəndlilər bağlarını təmizləyir, quzular kəsilir, yeməklər hazırlanır. Bəzi bölgələrdə insanlar bu bayramda oruc da tuturlar.

Novruz bayramı. 1995-ci ilə qədər Novruz bayramı Türkiyədə də rəsmi bayram idi. Lakin 1995-ci ildən sonra Novruz Türkiyədə sadəcə bayram kimi qeyd edilən gün olaraq qəbul olunur. Ümumən, Novruz Türk dünyasına aid əksər bölgələr üçün xarakterik bayramlardandır. Yazın gəlişini müşjdələyən Novruzla bağlı bir çox inanclar var. Bunlardan biri Ergenekon dastanında göstərildiyi kimi, Türklərin (Göktürklərin) dəmir dağlarını əridərək Ergenekonu tərk etməsi ilə bağlıdır.

Eramızdan əvvəl 8-ci əsrdən bu günə qədər hər il martın 21-də Şərqi Türküstandan Balkanlara qədər bütün türk tayfaları və toplumları Novruz bayramını müxtəlif formalarda qeyd edirlər. Türkiyədə 21 mart tarixini əhatə edən həftə “Türk Dünyası və Toplumları Həftəsi” kimi qeyd olunur.

Türkiyənin bəzi bölgələrində onilliklər əvvəl “Kosak” və “Novruzname” adlanan qoşmalar hazırlanır, Novruz bayramı günü insanlar ibadət yerlərinə, məscidlərə, meydanlara, bazarlara toplaşırdılar. Burada rəqs edir, müxtəlif əyləncəli oyunlar keçirirdilər. Şairlər arasında deyişmələr olurdu. Uşaqlar Novruz nəğmələri oxuyurdular. Məktəb şagirdləri ağacların üzərində yazılmış “Novruzname”ləri daşıyır və bir-biri ilə dəyişirdilər. Bu yolla bilik həvəsləndirilirdi. Camaatdan pul

yığılaraq iri qazanlarda yeməklər bişirilirdi. Zəngin ailələr mərasim keçirilən yerlərə evlərində bişirilən yeməklərdən gətirirdilər.

Anadoluda mövləvilər Novruzu “salam” kəlməsi ilə başlayan yeddi beytdən ibarət dua ilə qeyd edirdilər: “Ey gecənin və gündüzün fərasəti, ey gözləri, könülləri dəyişdirən, ey dünyanı dəyişən güc və əhval-ruhiyyə! Bizim halımızı ən gözələ çevir!” .

Bəktəşilər isə dərviş evlərinə toplaşır, birlikdə ayinlərini yerinə yetirir, dualar edirdilər. Bu dualar, adətən, əxlaq və mənəvi təmizlənmə məsələləri ilə bağlı olurdu. Namaz bitdikdən sonra hər kəsə süd verilir, “Nevruziyələr” oxunurdu.

Anadolunun bir çox yerlərində Novruz Allaha ibadətlə keçirilir. Müxtəlif yerlərdə əyləncələr təşkil olunur, evlər təmizlənir, ziyafətlər verilir, küsülülər barişır. Bəzi inanclara görə, Novruz günü gözə sürtmə vurulduqda müəyyən xəstəliklər, xüsusən göz ağrıları keçər, Novruz günü qüsl alıb pak olan şəxs həmin il ərzində xəstəlikdən uzaq olar.

Qədim Anadoluda 21 mart günü bütünlüklə şənliklərə, oyunlara ayrılırdı. Həmin gün türk şirniyyatları, şərbətlər hazırlanır, kiçikdən böyüyə hər kəsə xüsusi hədiyyələr paylanırdı. Bu rituallar “zefir şənlikləri” adı ilə günümüzə qədər gəlib çatıb.

Novruz mərasimləri türk xalqlarının folkloruna, ümumən mədəniyyətinə çox böyük təsir göstərmişdir. Türk-uyğur ləhcəsinin inkişafında da bu bayramın mühüm əhəmiyyəti olub. Anadoluda “Novruz

sultanları”, “Doqquz mart”, “Mart bozumu” ayinləri də var.

Mövlanə həftəsi. Hər ilin 10-17 dekabrında Konyada keçirilən bu festival böyük filosof və şair Cəlaləddin Ruminin (1207-1273) şərəfinədir. Konya Səlcuqlu sülaləsinin beşiyidir. Türk tayfalarının zəfər yürüşü buradan başlanmış, Konstantinopolun tutulması ilə nəticələnmişdir. Bu gün də Konya öz qədim adət-ənənələrini qoruyur. Belə adət-ənənələrin mühüm qismi Mövlanə Cəlaləddin Ruminin irsi ilə bağlıdır.

Cəlaləddin Rumi təkcə Türkiyədə deyil, dünyada tanınan, düşüncələri ilə əsrlər boyu insanlara təsir göstərən mütəfəkkirdir. Mövlanə həftəsi də dekabr ayında bu böyük fikir adamını anmaq və onun düşüncələrini anlamaq və təbliğ etmək məqsədilə qeyd olunur.

Mövlananın "Öldükdən sonra qəbrimizi yerdə axtarmayın! Qəbrimiz ariflərin qəlbindədir" sözləri onun şəxsiyyətinə ayna tutur. Ömrünü “çiy, bişmiş, yanmışam” sözləri ilə yekunlaşdıran Mövlana 1273-cü il dekabrın 17-də vəfat edib. Hər il bu tarixə bir həftə qalmış Konyada ildönüm mərasimləri başlanır. Bu mərasimlərə el arasında “Şeb-i Arus” da deyilir [47].

İnanclara görə, “Şeb-i Arus” mərasimləri Mövlanənin hüzurunda insanın Yaradana qovuşmasıdır. "İnsan yaradılışın ən dəyərlisidir" fikrini irəli sürən Mövlana əsrlər boyu tolerantlığın, qardaşlığın və sülhün simvolu kimi tanınmışdır. Ona

görə Türkiyədə Mövlənə həftələrinin keçirilməsi xüsusi anam daşıyır.

Manisada üzüm festivalları və 'Mesir məcunu.

Manisa şəhəri əsrlər boyu bölgənin ən əhəmiyyətli üzümçülük mərkəzlərindən olub. Bütpərəstlik dövründən bəri yerli sakinlər hər il sentyabr ayında üzüm məhsulunun toplanmasını böyük hadisə kimi qeyd edirlər.

Hər ilin Novruz həftəsində (21-24 mart) Manisada “Mesir macunu” festivalı keçirilir. Bu festivalın tarixi 400 ildən böyük müddəti əhatə edir. Müalicəvi qida sayılan mesir məcununun meydana gəlməsi tarixi bir hekayə üzərində qurulub.

Rəvayətə görə, Qanuni Süleymanın anası Hafsa Sultan Manisada bilinməyən bir xəstəliyə tutulur. Sultan Məscidi Mədrəsəsinin baş həkimi Mərkəz Əfəndi bu xəstəliyin müalicəsi üçün 41 növ bitki və ədviyyat qarışıqından ibarət məcun hazırlayır. Mesir məcunu adı ilə günümüzə qədər gəlib çatan bu şəfalı qarışım Hafsa Sultanı qısa müddətdə sağaldır. Xeyirxahlığı ilə tanınan Hafsa Sultan hər il Novruz həftəsində ona şəfa verən mesir məcununun xalqa paylanmasını əmr edir. Kiçik kağızlara bükülmüş məcun Sultan məscidindən camaata paylanır. O gündən bu günə kimi hər il eyni vaxtda, şənliklər keçirilərək Sultan məscidi ətrafına toplaşan insanlara Mesir məcunu paylanır [48].

Mesir məcunu nəsildən-nəslə ötürülən ənənəvi bilik və təcrübəyə uyğun hazırlanır. Məcunun

tərkibində razyana, qara zirə, xardal toxumu, kokos, hil, qara bibər, mixək, zirə, keşniş, şüyüd, rhubarb, zəfəran, saqqız, darçın, vanil, ətirli ədviyyat, zəncəfil, qalaq, portağal qabığı, kassiya kimi otlar və ədviyyatlar var. Məcunu hazırlayan aşpaz ədviyyatların və göyərtilərin təzəliyini yoxlayır, inqrediyentlərin nisbətlerini müəyyənləşdirir, bişirmə mühitini və avadanlıqlarını nəzərdən keçirir. Aşpaz hazırlıq mərhələlərində daim öz bilik və təcrübəsini şifahi və praktiki olaraq şagirdlərinə də çatdırır və bununla ənənəvi biliklərin ötürülməsini təmin edir.

Mesir məcunu festivalı hər il dua mərasimi və mesir məcununun qarışdırılması, bişirilməsi ilə başlayır. Festival zamanı əhaliyə bağışlamaq üçün ən azı üç ton mesir məcunu hazırlanır. Mesir məcunu kiçik, rəngli və parlaq kağızlara bükülərək təmizlik, çeviklik, təcrübə və səbir kimi keyfiyyətlərə malik ən azı 14 qadın tərəfindən qablaşdırılır. Şəfalı diləklər və dualarla qarışdırılıb bişirilən məcun Sultan məscidinin minarə və günbəzlərindən aşağıdakı qələbəliyin üzərinə səpələnir. Türkiyənin müxtəlif yerlərindən minlərlə insan bükümləri yerə düşmədən havada tutmaq üçün bir-biri ilə yarışır. Festivalın proqramında mesir qarışdırma və paylama mərasimləri ilə yanaşı, ənənəvi mesir kortej paradı, yemək yarışması, kütləvi konsertlər, uşaqlar üçün əyləncələr, teatr və xalq rəqsləri nümayişləri kimi fəaliyyətlər də olur.

Festivalın keçirildiyi məkan festivalla bağlı ənənəvi bilik və bacarıqların əsrlər boyu ötürüldüyü,

qorunduğu Sultan Məscidi və Külliyesidir. Yeni nəsil müasir formalarda canlandırdığı və yaşatdığı festival təcrübələrini bu məkanlarda geniş iştirakla davam etdirir. Ənənəvi irsin həyat qabiliyyətinin təmin edilməsində irsə aid mədəniyyət obyektlərinin mühafizəsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, Mesir məcunu festivalının keçirildiyi məkanı 1988-ci ildə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən qoruq ərazisi elan edilib. Mesir məcunu Festivalına Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən iqtisadi dəstək verilir. Həmçinin festivalla bağlı araşdırmalar, identifikasiya və inventarla bağlı işlər davam etdirilir. Hər il keçirilən Beynəlxalq Manisa Mesir Festivalı Foto Yarışması da festivalın təbliğinə öz töhfəsini verir. Mesir Məcunu Festivalı ilə bağlı xəbərlər yerli mediada geniş işıqlandırılır.

Mesir məcunu festivalı 2012-ci ildə UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Repräsentativ Siyahısına daxil edilib.

Türkiyənin demək olar ki, hər bölgəsindən iştirakçıları bir araya gətirən Mesir Məcunu Festivalı sülh və birliyə mühüm töhfələr verir. Manisada festivala gələcək yerli və xarici qonaqlar üçün hazırlıq görülür, ölkənin qonaqpərvərlik ənənələrinə nümunə olaraq xarici qonaqlara və qonşu vilayətlərə mesir məcununun paylanmasına diqqət yetirilir.

Beypazarı Tarixi Evləri Əl İşləri Kök və Güveç Festivalı. Hər il iyun ayının ilk həftəsində keçirilən Ənənəvi Beypazarı Tarixi Evləri Əl İşləri

Kök və Güveç Festivalı da son illər Türkiyənin turizm həyatında önəmli yer tutmaqdadır. Bu festivalda Türkiyənin bir çox bölgələrindən, eləcə də ölkə xaricindən gəlmiş qonaqların iştirakı ilə gün ərzində müxtəlif tədbirlər, yarışmalar və konsertlərlə keçirilir. Xalq rəqslərinin nümayişi festivala xüsusi rəng qatır. Foto və rəsm sərgiləri təşkil olunur. Festivala qatılmış hər bölgə burada özünə xas məhsulları təqdim edir.

Türkiyədə qeyd olunan el şənlikləri bunlarla məhdudlaşmır. Antalyada Nar bayramı, Akşehirdə Xoca Nəsrəddin festivalı, Qara dəniz dağlarında qoyun şənlikləri keçirilir. Bunlardan Akşehirdə keçirilən Xoca Nəsrəddin festivalı üzərində xüsusi dayanmaq istərdik. Məlum olduğu kimi, yazılı əsəri olmasa da, Xoca Nəsrəddinin hekayələrindəki dərin fəlsəfə və yumor hissi XIII əsrdən başlayaraq şifahi xalq ədəbiyyatı vasitəsilə türk xalqları arasında yaşadılır. Akşehir sakinləri də Xoca Nəsrəddin festivalı ilə bu düşüncə adamının irsinə ehtiramlarını ifadə edirlər

“Xoca Nəsriddin şənliyi”nin keçirilməsinə ilk dəfə 1959-cu ildə başlanıb. Ölkənin ən tarixi festivallarındandır. 5-10 iyul tarixləri arasında dünyanın bir çox ölkələrindən elm, sənət və ədəbiyyat adamlarını Akşehirdə yumor, təbəssüm işığında bir araya gətirir. Türkiyənin böyük şəhərlərində, xüsusilə İstanbul və Ankarada başlanan silsilə tədbirlər 5-10 iyul tarixləri arasında Akşehirdə "Festival" coşğusu ilə davam edir.

Nəsrəddin Hoca Festivalı enerji və həyəcanla dolu, maraqlı xüsusiyyətlərlə zəngin festivaldır. Burada yerli xarici rəssamların sərgiləri təşkil olunur, rəqslərdən teatr tamaşalarına, fotoqrafiyadan rəsmə, filmdən karikaturaya, ədəbiyyatdan musiqiyə qədər mədəniyyət müxtəlifliyi yaşanır.

1 Yanvar Yeni il gecəsi. Türkiyə müsəlman ölkəsi olduğundan Yeni il burada dövlət bayramı sayılır. Bununla belə, Yeni il bayramı burada da evlərdə, ailələrdə, dost-taşılar arasında xüsusi məclislərlə xoş bir şəkildə qeyd olunur. Tonbala (loto) oyunu Türkiyədə yılbaşı gecələrinin ayrılmaz atributlarındandır.

23 aprel Uşaqlar Günü. Bu bayram adətən məktəblərdə və kolleclərdə qeyd olunur. Həmin gün şagirdlər deputat, nazir və bələdiyyə sədri vəzifəsini yerinə yetirir, məktəbli formasında şəhərin küçələrində yürüşə çıxırlar.

Analar günü. May ayının ikinci bazar günü Türkiyədə Analar Günüdür. Bir çox müsəlman ölkələrində olduğu kimi Türkiyədə də analara xüsusi ehtiram göstərilir. Bu gün analara gül-çiçək, hədiyyələr verilir, onlar ev işlərindən azad edirlər.

Atalar günü. Dünyanın bir çox ölkələrində olduğu kimi, Türkiyədə də iyunun 3-cü bazar günü Atalar günü kimi qeyd edilir. Həmin gün övladlar atalarını təbrik edir, onlara hədiyyələr verir, xoş arzularını bildirirlər. Bu cür günlər ailə bağlarını daha da möhkəmləndirir.

19 may Gənclər günü. Türkiyənin rəsmi bayramlarının bir çoxu türk xalqının böyük hörmət bəslədiyi əfsanəvi şəxsiyyət - türk siyasətçisi və Türkiyə Respublikasının ilk prezidenti Mustafa Kamal Atatürklə əlaqəlidir. Türkiyədə qeyd olunan Gənclər Günü də bu bayramlardan biridir.

Bu gün Mustafa Kamal Atatürkün 1919-cu ildə Samsunda xalqın müstəqilliyi üçün gənclərə güvəndiyini ifadə etdiyi tarixi çıxışının ildönümüdür. Türkiyənin, demək olar ki, hər şəhərində Gənclik Parkı var. Türkiyədə Gənclər Günü bütün şəhərlərdə kütləvi tədbirlər və Samsunda ənənəvi hava şousu ilə möhtəşəm şəkildə qeyd olunur.

30 avqust Qələbə günü. Bu, da Atatürkün adı ilə bağlı başqa bir bayramdır. 1922-ci ilin məhz bu günü Mustafa Kamalın başçılıq etdiyi türk ordusu İzmir yunan işğalından azad edib. Həmin gün bütün şəhərlərdə Yeniçəri yürüşünün müşayiəti ilə hərbi paradlar keçirilir.

29 oktyabr Respublika Günü. Bu bayram 1923-cü ildə Türkiyənin cümhuriyyət elan edilməsi ilə bağlıdır. Həmin gün dövlət bayraqları dalğalanır, mərasimlər və nümayişlər keçirilir. Atatürkün Ankaradakı məqbərəsinin (Anıtqabir) parad meydançasında xüsusi tədbir təşkil edilir. Küçələrdə şənliklər olur. İnsanlar əllərində bayraqlar mahnı oxuyur, rəqs edirlər. Axşam saatlarında bütöv şəhərlər proyektorlar və atəşfəşanlıqla işıqlandırılır, minlərlə rəngli şarlar səmaya uçar. Bu, böyük bir dövlət

bayramıdır.

10 noyabr Atatürkün vəfatı günü. Türkiyə Respublikasının ilk prezidenti Mustafa Kamal Atatürk 1938-ci ildə bu gün vəfat edib. Həmin günə bir müddət qalmış Türkiyə liderinin həyatına aid faktların, xatirələrin əks olunduğu televiziya və radio proqramları yayımlanır. 10 noyabr tarixində - Atatürkün vəfat etdiyi an, səhər saat 9.05 bütün ölkədə bir dəqiqəlik sükutla qarşılanır. Yoldan keçənlər bir anlıq dayanır, maşınlar siqnal verir, sirenlər səslənir.

Türkiyədə miniatür sənəti

Miniatür termini çox incə işlənmiş kiçik ölçülü rəsmlərə, əşyalara və digər belə sənət nümunələrinə aiddir. Bu sözün latınca “qırmızı ilə rəngləmək” mənasını verən “miniare” sözündən əmələ gəlmiş, sonralar isə fransız dilinə “miniatür” kimi keçdiyi güman edilir. Osmanlı dövrü mənbələrinə nəzər saldıqda bu terminin yerinə “təsvir” və ya “tikmə” sözlərindən istifadə edildiyini görürük.

Türk miniatürlərinin fərqli xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada rənglərdən çox vaxt abstraksiya vasitəsi kimi sadə, parlaq və kölgəsiz istifadə olunur. Digər bir xüsusiyyət isə səhifənin kənarlarında İran miniatürlərindəki kimi ağır işıqlandırmanın olmamasıdır.

Miniatür sənətində türklər daha çox tarixi əks etdirməyə üstünlük verirdilər. Osmanlı imperiyasının

apardığı müharibələr, yürüşlər, şənliklər illüstrasiyalı əlyazmalarda realist üslubda işlənirdi. Türk miniatürlərinin bu xüsusiyyətləri bizə onların hazırlandığı dövrün ruhunu, adət-ənənələrini duymağa, eləcə də Osmanlı türk tarixini izləməyə imkan verir. Bu əsərlərin hər biri tarixi sənəd keyfiyyəti daşıyır. Vizual sənət zənginliyi baxımından Osmanlı miniatürləri Cümhuriyyətdən sonra türk rəssamlığının ilham mənbəyi olmuşdur.

Türklərdə miniatürün Orta Asiyada Uyğurlar dövründə (745-840) meydana gəldiyi güman edilir. VIII əsrin ortalarında Uyğur türklərinin Turfan bölgəsində yaratdıqları miniatürlər sonralar türk miniatür sənətinin qaynaqları oldu. Günümüzə qədər gəlib çatmış bəzi miniatür yarpaq parçaları bu dövrün miniatürlərinə manixey dininin təsirini göstərir.

Səlcuqlular dövründə miniatürə böyük əhəmiyyət verilirdi. Səlcuqların İranla münasibətlərindən asılı olaraq miniatür sənəti İranın təsiri altında inkişaf edirdi. Mövlanəni çəkən Abduddevle və digər məşhur miniatür sənətçiləri yetişmişdi. Osmanlı İmperiyası dövründə fars və Səlcuqluların təsviri sənətə təsiri 18-ci əsrə qədər davam etdi. Fatih dövründə (1451-1481) Sinan bəy adlı rəssam Sultanın rəsmini çəkmişdi. II Bayezid dövründə (1481-1512) isə Baba Nakkaş kimi rəssam yetişmişdi. XVI əsrdə Rəis Heydər kimi tanınan Nigari, Nəksi və Şah Qulu məşhurlaşmışdılar. Mustafa Çələbi, Səlimiyeli Rəşid, Süleyman Çələbi və Levni isə XVIII əsrin məşhur rəssamlarıdır.

Levni türk miniatür sənətində dönüş nöqtəsidir. O, ənənəvi anlayışdan kənara çıxdı və özünəməxsus formanı inkişaf etdirdi.

Ebru sənəti

Su üzərində rəsm çəkmə sənəti olan ebru Osmanlı mədəni irsinin ayrılmaz örnəklərindən hesab edilir. “Ebru” sözü Cağatay türkcəsində “dalğavari”, farsca - “bulud” və ya “suyun üzü”, ərəbcə isə “üz üçün su” mənasında işlənir [49].

Bu sənətə xüsusi önəm verən osmanlılar ebru üsulu ilə hazırlanan kağızlardan dövlət sənədləri, məktublar üçün istifadə edirdilər. Ebru təkçə gözəlliyi, gözoşşayan incə naxışları ilə deyil, həm də dövlət üçün etibarlılığına görə seçilirdi. Çünki, belə kağızı və həmçinin sənədi saxtalaşdırmaq mümkün deyildi. Odur ki, diplomatik yazışmalar və ticarət əlaqələri vasitəsilə XVII əsrdə ebru sənəti Avropada da tanınmağa başladı. Avropada ebru sənətinə “türk mərmər kağızı” deyirdilər. Bu cür kağızdan kitab çapında və üzləməsində, hədiyyələrin tərtibatında istifadə edilirdi. Sonralar xüsusilə gözəl alınan ebruları çərçivəyə salıb rəsm əsəri kimi divardan asmağa başladılar. Vaxtilə Səfəvilər dövründə bu sənət Azərbaycanda inkişaf etsə də, Osmanlı-Səfəvi müharibəsi ilə əlaqədar bir sıra sənətkarlar İstanbula köçürüldüyündən zəifləməyə başladı.

Təbii materiallar əsasında yaradılan ebru

nümunələri su üzərində aparılır. Daha sonra kağıza köçürülən ebru nümunələri müxtəlif naxışlı mənzərəyə çevrilir. Ebru sənəti 2014-cü ildə UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrs Siyahısına daxil edilib.

Xalçaçılıq

Dünyanın ən qədim sənət növlərindən olan xalçaçılıq əsrlər əvvəl türklər arasında da çox geniş yayılmışdır. Köçəri həyatda xalçalar yaşayış yerləri üçün döşəmə və divar rolunu oynayırdı. Sonralar isə onlardan evlərdə, saraylarda bəzək əşyası kimi də istifadə etməyə başlamışlar. Xalçalar nəsillərdən-nəsillərə miras qalır, zaman keçdikcə dəyərini artırır, var-dövlət elementlərindən birinə çevrilirdi.

Türk xalçaları Orta Asiyadan Anadoluya köçmüş türklərin ilkin vətəndən gətirdikləri toxuculuq ənənəsinə əsaslanaraq əl dəzgahlarında istehsal olunan xalçalardır. Anadoluda bu sənət daha da inkişaf etdirilmiş, "Anadolu xalçası" bütün dünyada şöhrət qazanmağa başlamışdı. Türkiyə xalçalarının "Kilim, sumaq, cicim, zili" və s. bu kimi müxtəlif növləri vardır. Anadoluda toxunan bütün xalçalar türk xalçaları adlanır. Lakin sırf "Türk xalçaları" kimi şöhrət qazanmış klassik türk xalçaları Anadolunun qərbində və daha çox Ege bölgəsi və ətraf vilayətlərdə toxunan xalçalar sayılır.

İlk ilməli xalçalar Orta Asiya çöllərində çox erkən dövrlərdə yaranmışdır. Xalçaçılıq çöl mədəniy-

yətinə mənsub köçərilərin yaşayış şəraitindən doğan bir sənət növü kimi meydana gəldiyindən xalçaçılığın inkişafında, demək olar ki, bütün türk boyları böyük rol oynamışdılar. Eramızdan əvvəl 3-2-ci yüzilliklərə aid edilən, dünyanın ən qədim xalçası sayılan Pazırığ xalçasının türk xalçası olduğu, Bozkır bölgəsində toxunduğu, Asiya hunlarına aid edildiyi bildirilir.

Altay diyarındakı Pazırığ kurqanında arxeoloji qazıntı zamanı aşkarlanan, 1,83 x 2,0m ölçülü qırmızı rəngli keçə üzərində incə yun ipdən toxunmuş bu xalı hazırda Peterburq Ermitajında saxlanır. Pazırığ xalısı iç-içə bir neçə çərçivəyə bölünüb. Birinci çərçivədə qrifonlar, ikincidə atlılar, üçüncüdə marallar, dördüncüdə hun çiçəyi şəklində simvollar verilib. Beşinci çərçivə çiçəkli 24 xanaya ayrılıb. Buradakı maralların və orta xana sayının 24 olması 24 oğuz boyunun simvolu kimi qəbul edilir.

Xalıdakı atların quyruğu əski hun şəkillərindəki kimi düyünlüdür, başlarında yüyən var, yəhərin üzəngisi yoxdur. Çünki həmin xalını toxumuş saqaların törəmələri hunlar dünyada ilk dəfə üzəngini bu xalıdan min il sonra icad etmişdilər.

Pazırığ xalçasının ortasında xoşbəxt həyatı əks etdirən hissə yerləşdirilib və haşiyələrdə tərs hərəkətlə həmin insanların dini inanclarını ifadə edən süjetlər paylanıb [28,s.48].

İlmə texnikası sonralar Mərkəzi Asiyadan Qərbə gətirildi. Abbasilər sülaləsinin türk döyüşçüləri üçün Samarra şəhəri qurularkən xalçaçılıq sənəti daha da

tanınmağa başladı. Samarrada toxunduğu güman edilən bəzi xalça nümunələri arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmışdır. Bu nümunələr Qahirə Muzeyində, İsveçdəki Göteburq Röhss Muzeyində və Stokholm Milli Muzeyində qorunur.

XI-XII əsrlərdə Səlcuqlu türklərinin İrandan Mesopotamiyaya, oradan Suriyaya yayılması ilə türk xalça sənəti də qərbə doğru yayıldı. Qədim mənbələrdə Səlcuqlu xalçaları tez-tez xatırlansa da, Böyük Səlcuqlular dövründən günümüzə qədər gəlib çatan türk xalça nümunələrinə, əfsus ki, rast gəlinmir. Ola bilsin ki, bu monqollar Böyük Səlcuqlu imperiyasını istila edən zaman xalça, kilim və toxuculuq məmulatlarını yoxa çıxarmaları ilə bağlıdır. Amma XII-XIV əsrlərin miniatürlərində rast gəlinən xalça təsvirləri Səlcuqlu xalçaları haqqında müəyyən təsəvvür yaradır.

Sözgedən təsvirlər xalçaçılığın Səlcuqlularda çox mühüm sənət sahəsi olduğunu göstərir. Müəyyən bir səviyyədə formalaşmış ilməli xalça ənənəsinin bu sənətin sonrakı inkişaf mərhələləri üçün möhkəm təməl olduğunu ortaya qoyur. XIII əsr şairi Həriri'nin İstanbul Süleymaniyyə Kitabxanasında və Paris Milli Kitabxanasında qorunan “Məkamət” (Görüşlər) əsərinin miniatürləri Səlcuqlu xalçalarının mühüm nümunələridir.

Səlcuqlar dövründə Konya, Kayseri, Sivas kimi şəhərlər əsas xalçaçılıq mərkəzlərinə çevrilmiş, türk xalçaları buradan qeyri-müsəlman bölgələrinə də

yayılmışdır. XIII əsrdə emalətxana xalçaçılığı inkişaf etmiş və iri ölçülü xalçaların istehsalına başlanmışdır. Anadolu Səlcuqları dövründən 28 xalça günümüzə qədər gəlib çatıb: bu xalçalardan səkkizi Konyadakı Əlaəddin məscidində, üçü Bəyşəhir Eşrefoğlu məscidində, yeddisi Fustatda, beşi Tibetdə, beşi isə Divriği Ulu məscidində tapılıb.

Türk xalçaçılığı XVI əsrdə özünün qızıl dövrünə çatdı. Saray və məscidlərin ehtiyaclarını ödəmək üçün çoxlu sayda xalçalar toxunur, bu xalçalarda Osmanlı memarlıq sənətinin izləri də ifadəsini tapırdı [50].

Türkiyədə xalça və kilimlər, toxunduqları yer, materialları, naxışları, çeşniləri və s. xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Türkiyənin əsas xalçaçılıq bölgələri bunlardır:

Anadolu: Anadolu çox zəngin mədəni irsə malikdir. Bölgənin, demək olar ki, hər şəhərinin özünə-məxsus fərqli atmosferi var. Anadolu üslubu adlanan xalçaların ümumi naxışlarında türk və ya Gördes düyünündən istifadə olunur.

Berqama: Berqama Türkiyənin İzmir vilayətində kiçik bir şəhərdir. Ege bölgəsində yerləşir. Berqama dünyanın ən qədim xalçaçılıq mərkəzlərindən sayılır. Berqama üslubunda yaşıl, mavi, qara, sarı və çəhrayı rəngər üstünlük təşkil edir. Xalçaların motivləri isə, adətən, bitki və ya bitki mənşəlidir.

Çanaqqala: Çanaqqala üslubunda düz toxuculuq olduqca yaygındır. Xalçaların materiallarında yundan geniş istifadə olunur. Xalçaların əsas tonları yaşıl,

qırmızı, mavi və sarıdır.

Döşəməaltı: Döşəməaltı Antalyada uzun illərdir bir çox köçərilərin (yörüklərin) yaşadığı kiçik şəhərdir. Onlar tünd yaşıl və qırmızı rənglərdə həndəsi naxışlı təmiz yun xalçalar istehsal edirlər.

Gördes: Gördes Türkiyənin qərbində bir qəsəbədir. XVII əsrdən bu şəhər toxuculuq mərkəzi kimi şöhrət qazanıb. Gördes xalçaları qeyri-adi naxışlarına görə bütün Şərqi xalçaları arasında ən çox tanınan və axtarılan xalçadır. Gördesin Osmanlı Saray xalçalarına təsir edən özünəməxsus düyün-ilmə tərziləri var. Gördes xalçaları yaşıl, sarı, mavi və digər müxtəlif rənglərin parlaq qırmızı fonu ilə tanınır. Yüksək toxuculuq keyfiyyətinə malikdir.

Hakkari: Türkiyənin digər mühüm toxuculuq mərkəzi Hakkariyədir. Hakkari kilimlərində otuz əsas mövzu var. Ən məşhur çeşnilər Her, Sumax, Samar, Halitbey, Gülhazar, Gülsərya, Gülgevər və Sinedir. Hakkari kilimlərində istifadə edilən beş əsas rəng qırmızı, zoğalı, tünd mavi, qəhvəyi, qara və ağdır.

Hereke: Hereke dünyada ən yaxşı saf ipək xalçaların istehsalı ilə tanınır. Hereke xalçalarının dünya xalçaları arasında özünəməxsus yeri var. Onlara bəzən "saray xalçaları" da deyirlər.

İsparta: İsparta Türkiyənin cənub-qərbində yerləşən mühüm xalça və xalça istehsalı mərkəzidir. Gördes və Şena ilmələri kimi çiçək naxışları da İsparta xalçalarında məşhurdur.

Kayseri: Bu xalçalar Kayseri və ətraf bölgələrdə

toxunur. Bu mənada Kayseri də Türkiyənin əhəmiyyətli xalçaçılıq mərkəzlərindən biri kimi tanınır. Ağ, qara, boz və bənövşəyi kimi təbii tonlardan Kayseri xalçalarında geniş istifadə olunur. Tipik olaraq, mərtəbələr tünd qırmızı, mavi və ya tünd mavidir. Bu xalçalarda həndəsi və nəbati naxışlardan istifadə edirlər. Bütün saplar isə, əsasən, kök rəngindədir. Kayseri xalçalarında tünd göy, al-qırmızı, qəhvəyi və boz rənglər üstünlük təşkil edir.

Türkiyə xalçaçıları da müxtəlif texnikalardan istifadə edirlər. Mövzu üslubları xalçadan-xalçaya dəyişir, hər xalça öz ilmələri arasında xüsusi bir tarix yaşadır. Türkiyənin hər bölgəsinin fərqli xalça tərziləri var. Məsələn, Milas xalçaları Türkiyənin qərb bölgəsinin ən məşhur xalçalarıdır. Xalçalar sarımtıl rəngə malikdir və adətən pambıqdan toxunur.

Konya xalçaları keyfiyyətli yundan hazırlanır. Onların əlavə qoşa ilmələri var, çox vaxt Səlcuqlu dövrünə aid medalyonlarla bəzədilir.

Köçəri xalçaları toxuyarkən insanlar adətən gündəlik həyatlarındakı rəmzlərdən istifadə edirlər. Məsələn, qeyd əqrəb ifadə etdiyi müxtəlif mənalarla ən məşhur naxışdır. Dəvə ayağı nəqliyyatı simvollaşdırır. Ümumiyyətlə, köçərilər çoxrəngli xalçalar toxuyurlar.

Hereke xalçaları. Bunlar daha çox qoşa ilməli xalçalardır. Həm yundan, həm pambıqdan toxunur. Çox vaxt çiçək naxışına malikdir. Anadolu xalçalarında bu materiallardan istifadə edirlər:

Qoyun yunu: Hamar teksturasına, materialın ucuzluğuna və davamlılığına görə Anadolu xalçalarında çox istifadə edilir. Qoyun yunu rəngləri də kifayət qədər effektiv şəkildə udur. Pambıqdan fərqli olaraq yun çirklənmir və ləkə götürmür.

Pambıq: Anadolu xalçaçılığının başqa bir məşhur materialı pambıqdır. O, yundan daha davamlıdır və asanlıqla deformasiya olunmur.

İpək: İpək Anadolu xalçalarında istifadə edilən ən mürəkkəb və bahalı materialdır. Çox kövrəkdir.

Dəvə və keçi yunu: Anadolu xalçalarında dəvə və keçi yunundan da istifadə edilir. Keçi və dəvə yunu toxuculuq üçün möhkəm materialdır. Qalın quruluşuna görə istiliyi saxlayır. Bu materialdan hazırlanmış xalçalar köçərilər və kəndlilər arasında xüsusilə məşhurdur.

Türk xalça və kilimlərinin ən mühüm xüsusiyyəti onların yalnız təbii materiallardan hazırlanmasıdır. Bu xalçaların boyası da uzun illər bitkilərdən, heyvanlardan və minerallardan təbii olaraq əldə edilmişdir. Boyama komponentlərinin miqdarı və keyfiyyəti də çox vacibdir. Həmçinin boyaq maddəsində suyun hərarəti, ipliğin isladılması vaxtı düzgün planlaşdırılmalıdır.

Ənənəvi çini ustalıqı

Nəfis tərtibatla Çini qabların hazırlanması türk etnoqrafiyasının ayrılmaz tərkib hissəsidir. Xəmir halına gətirilmiş gilli torpağın bişirilməsi ilə hazırlanan, müxtəlif rəng və motivlərlə bəzədilən ev

aşyaları və ya divar bəzəklərinə çini deyilir. Ənənəvi çini ustalığı isə “minai”, “lüster”, “perdah”, “sıraltı”, kimi özünməxsus istehsal və bəzək texnologiyaları ilə 12-ci əsrdən mövcud olan türk kaşı sənəti ətrafında formalaşmış sənətkarlıq növüdür.

Çini ustaları təbiət haqqında ənənəvi biliklər əsasında yaranmış reseptlərə uyğun hazırladıqları plitələrdə şiraltı texnikasından istifadə edirlər. Bu texnikada palçıq mövcud reseptə uyğun hazırlanıb xəmir kimi yoğurulur. Gil parçası xüsusi alətdə fırladılaraq formaya salındıqdan sonra üzərinə astar çəkilib qurudulur və sobalarda bişirilərək möhkəmləndirilir [51].

Açıq işləmə texnikası ilə kağız üzərində qazılaraq hazırlanmış naxışlar kömür tozu ilə səthə köçürülür. Naxışın xarici konturları isə qara boya ilə fırça ilə çəkilir. Növbəti mərhələdə naxışlar müxtəlif rənglərlə boyanır. Nəhayət, keramika şirlə örtülür, ikinci dəfə yüksək hərarətdə bişiriləndən sonra çini əşya hazır olur.

Çini əşyaların bəzədilməsi zamanı, əsasən, kosmik düşüncə və inancları simvolizə edən həndəsi fiqurlardan, bitki ornamentləri və heyvan fiqurlarının müxtəlif rəng kompozisiyalarından istifadə olunur. Rəngli kompozisiyalarda ağ və ya tünd göy fonda qırmızı, mavi, firuzəyi və yaşıl rənglərdən istifadə ənənəvi çini qabların xarakterik xüsusiyyətidir.

Ənənəvi çini sənətinə xüsusi xarakter verən, onu qoruyan ən əsas amil xammalın tədarüku, boyaların hazırlanması, istehsal alətlərinin düzgün düzəldilməsi

və istifadəsi, bişirmə prosesləri, bəzək texnikası və estetik anlayışlarla bağlı nəsildən-nəslə ötürülən bilik və təcrübələrdə özünü göstərən ənənəvi sənətkarlıqdır.

Ənənəvi çini sənətinin daşıyıcıları bu sənətlə məşğul olan ustalardır. Türkiyədə 5000-dən çox çini ustası var. Çini emalatxanalarında qablara forma verən “çarxçı”, ornament və bəzəkləri düzəldən “tahrirci”, daxili hissələri rəngləyən “boyamaçı” və bişirmə işlərini görən “fırıncı” kimi tanınan ustalar, kalfalar və şagirdlər də fəaliyyət göstərir. Bu insanlar ənənələrin nəsillərdən-nəsillərə ötürülməsində və tətbiqində çox mühüm rol oynayırlar.

Bu sənətlə əlaqəli təşkilati icmalar, fərdlər, qeyri-hökumət təşkilatları fəaliyyətdədir. Məsələn, Kütahyada 4, İznikdə 2 belə yerli qeyri-hökumət təşkilatı var. Türkiyənin İstanbul, Ankara və İzmir kimi böyük şəhərlərində də ənənəvi türk əl işləri ilə məşğul olan bir çox qeyri-hökumət təşkilatları fəaliyyət göstərir. Onlar çini qab istehsalının qorunması, ənənələrin ötürülməsi, tanıtılması, təbliği məsələlərinə, bu sənət növü ilə bağlı araşdırmaların aparılmasına dəstək verirlər.

Ənənəvi çini sənətkarlığı usta-şagird/valideyn-övlad münasibətləri əsasında əsrlər boyu kollektiv şəkildə formalaşmışdır. Bu sənətkarlıq ənənəsinə aid biliklər, üsullar, reseptlər, rituallar və etik münasibətlər nəsildən-nəslə ötürülür. Xüsusilə Kütahyada 14-cü əsrdən bəri fasiləsiz mövcud olan çini emalatxanaları elementin bu ənənənin ortaq yaddaşını yaşadan

mühüm mədəniyyət məkanlarıdır.

Çini qab istehsalında ustadan yazılı icazə ənənəsi olmasa da, “əl sıxmaq” adlı şifahi ənənə var. Ustasının “əlini sıxdığı” şagird artıq özü də püxtələşmiş sənətkar kimi ictimai həyatda qəbul olunur. İstehsal alətlərinə, texnologiyasına mükəmməl yiyələnmiş, resept və bəzək texnikalarını uğurla tətbiq edə bilən, kafel ustası olmağın bütün etik normalarını mənimsəmiş usta kimi fəaliyyətinə davam edir.

Bu sənət memarlıqdakı məkan qavrayışının, təbiət və kainatla bağlı təcrübələrin, estetik davranışların və türk mətbəx mədəniyyətinin gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından da mühüm mədəni funksiya daşıyır.

Əsrlərdir mənəvi saflıq, ruhi rahatlıq vasitəsi kimi istifadə edilən və buna görə də ictimai və dini binaların fasadlarını bəzəyən çini sənəti; Kütahya, İznik və Çanaqqala üçün şəhər kimliyinin əhəmiyyətli bir parçası olmaqla yanaşı, İstanbul, Antalya, Konya, Kayseri, Sivas və digər böyük şəhərlərdəki görməli yerlərə də xüsusi xarakter verir. Şəhər imicinin xüsusi bir parçası rolunda çıxış edir.

İnsanların gündəlik həyatlarında istifadə etdikləri, ictimai və dini binalarda tez-tez rastlaşdıqları çinilərin rəng və naxışlarındakı simvollar, onların yaratdığı alleqorik ifadələr xalqın dini inanclarını, dünyagörüşünü, həyat tərzini, estetik anlayışlarını əks etdirir. Keçmişdən günümüzdə bədii şəkildə, alt mətnlərlə xüsusi dəyər ötürür. Beləliklə, çini qab

istehsalı keçmişlə indiki dövr arasında mədəni-mənəvi bağı gücləndirir, mədəni davamlılığın, aidiyyət hissinin və milli kimliyin gələcəyə daşınmasına töhfələr verir.

Çini ustaları və təlimçiləri ənənəyə uyğun olaraq öz şagird və tələbələrinə təkcə çini qab hazırlamaq və onun tətbiq üsullarını öyrətmirlər. Həm də onları vaxtdan düzgün istifadə etməyə, yaradıcı, səbirli, nizam-intizamlı, diqqətli, dəqiq, məsuliyyətli və ahəngdar olmağa alışdırırlar. Bu səbəbdən çini qab sənəti təlimlərinə qatılan insanlar müsbət zehni münasibətlərini inkişaf etdirir, stressə davamlılıqlarını artırır, sağlam sosial əlaqələr qura bilir, yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirir, özlərinə inamı yüksəldirlər. Bu baxımdan çini qab sənəti, yəni dulusçuluqla məşğul olmaq insanın fərdi inkişafına müsbət təsir göstərir.

Çini qab ustası ola bilməkdən ötrü müəyyən əxlaqi anlayışa sahibliklə yanaşı, texnika və üslub baxımından da yetkinliyə çatmaq lazımdır. Bu sənət insan hüquqlarına, ləyaqətinə, bərabərliyinə, şəxsiyyətinə, fərqli həyat tərzinə və mədəniyyətlərarası dialoqa hörmət təlqin edir. Bu baxımdan çini qab sənəti və bu sənət ətrafında formalaşan sənətkarlıq ənənəsi heç bir şəkildə digər mədəniyyətlərə qarşı çıxmır, onların yaradıcılıq məhsullarına qərəzli münasibət bəsləmir, əksinə, onlara hörmət edir və onlarla qarşılıqlı ruhlandırıcı münasibət qurur.

Türk memarlığı

Türkiyənin memarlığı çox zəngindir. Tikintilərdə əsas material kimi daşdan istifadə edilib. Türkiyədə memarlıq nümunələrinə məscidlər, mədrəsələr, qalalar, saraylar, hamamlar, örtülü bazarlar, karvansaraylar və s. daxildir. Demək olar ki, bütün binalar zərif ornamental oymalar, rəngarəng keramik plitələr və bədii kaşlarla təmtəraqla bəzədilib. Onların mövzuları çox vaxt bitki motivləri, həndəsi formalar və xəttatlıq yazılarıdır. Türk tikililərinin çöl hissəsi daş səthinə oyulmuş relyef naxışı ilə işlənir. Oymalara həcm və dərinlik əlavə etmək üçün işıq və kölgə oyunundan məharətlə istifadə edilib. Giriş və tağlar palmetlərdən və bitki kompozisiyalarından ibarət rozetlərlə haşiyələnib [5].

Türkiyədə çoxsaylı məscidlər var. Səlcuqlu monumental memarlığının irsi böyük günbəzi və yüksək giriş qapısı olan təkminarəli məscidlərdir. Böyük ibadət zalını örtən günbəz nəhəng sütunların üzərində qərar tutur. Məscidlərin həyəti ağ və ya çəhrayı mərmərdən zərif sütunlarla dəstəklənən çoxsaylı tağlı qalereyalarla əhatə olunub. Bəzən qalereyaların yuxarı hissəsi kiçik günbəzlərlə örtülmüşdür.

Müsəlman məscidləri Bizans ənənəsinə uyğun tikilmiş məscidlərdən fərqlənir. Onların daha dik günbəz profili, axan silueti və zərif xətləri var. Binalar adətən bir neçə mərtəbədə tikilir, yuxarıya doğru

daralır və rəvan bir şəkildə böyük konuslarla dəstəklənən günbəzə çevrilirdi. Hər mərtəbədəki çoxsaylı pəncərələr sayəsində məscidin içərisi yaxşı işıqlandırılır. Onun divarları rəngarəng naxışlı vitrajlar və mərmərlə işlənmiş panellərlə bəzədilib.

Məscidlərin qapıları həndəsi ornamentlərin gözəl həkk olunmuş naxışları, bitki naxışları və beşguşəli ulduzlarla lentlər təşkil edən bir neçə simmetrik düzülmüş zolaqlarla örtülüb. Türkiyədəki saraylar isə bağların arasında qurulmuş çoxsaylı köşkləri olan parka bənzər bir plana malikdir. Günbəzli malikanələrdəki fəvvarələr mərmər oymalarla bəzədilib. Daxili divarlar parlaq lalə və qərənfil çiçəkləri ilə örtülüb.

Türkiyədəki memarlıq nümunələrində həm Osmanlı memarlığının, həm ondan əvvəl erkən dövr Anadolu memarlığının, Səlcuq memarlığının, Bizans memarlığının, İran memarlığının, Məmlük memarlığının həm də Cümhuriyyətin qurulmasından sonrakı dövrlərə xas modern memarlığın izlərini görmək mümkündür.

Hər nə qədər fərqli dövrlərdəki ehtiyaca və texnologiyaya uyğun fərqli quruluş növlərində inşa edilsə də, onları ümumi cəhətlər birləşdirir.

Türkiyə memarlığına aid tikinti növlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

Qalalar: Müdafiə və təhlükəsizlik məqsədləri üçün tikilmiş qalın və hündür divarlı, dayaqlı, mağzallı strukturlardır. Türkiyədəki qalaların çoxu

Antik və Orta əsrlərdə inşa edilib. Onların ən məşhurlarının sayı 100-ə yaxındır.

Məscidlər: Dini ibadət məqsədilə inşa olunan tikililərdir. Osmanlı dövründə ölkənin bütün bölgələrində çoxsaylı məscidlər inşa edilib. Məscid şəhərlərdə əsas mərkəz rolunu oynayır və öz ətrafında bir mədəniyyət sahəsi yaradır.

İmarət: varlılara məxsus olan, yoxsul insanlara pulsuz yemək paylayan məkanlardır.

Qələndərxanalar: əcnəbilərin, səyyahların, dərvişlərin pulsuz gecələyib yemək yeyə biləcəkləri yerdir.

Karvansara: Yol üzərində tikilən, karvanların, sərnişinlərin və heyvanlarının yerləşdirildiyi binalardır.

Tabhane: Bunlar da kasıb insanların sığındıqları məkanlardır. Burada yoxsullara verilən yeməyin xərcləri imarətlər tərəfindən ödənərdi.

Daruşşəfa: müasir dildə desək, xəstəxana funksiyasını yerinə yetirən, xəstələrin müalicə olunduqları, tibb öyrənən gənclərin təcrübə topladıqları xəstəxana tipli yerlərdir.

Ribat: Qala formasında tikilən müdafiə məqsədli binalarıdır.

Külliyə: Əsas tikintisi məscid olan və müxtəlif ehtiyacları qarşılayan binalar kompleksidir. Bura məscid ətrafında qurulmuş mədrəsə, kitabxana, imarətxanalar, xəstəxana və hamam kimi strukturlar daxildir.

Şadırvan: bu maraqlı tikililər də Türk mədəniyyətində və memarlığında xüsusi yer tutur. Şadırvanlar adətən məscid həyətlərinin ortasında, ətrafındakı kranlardan su axan, ortada isə fəvvarə olan günbəzli dəstəmaz yerləridir. Bununla belə, məscid həyətlərindən kənarında insanların su içməsi, yuyunması üçün inşa olunmuş şadırvanlar da var. Şadırvanın ortasındakı hovuzu sütunlarla dövrələnmiş estetik günbəz əhatə edir. Şadırvanlar adətən altı və ya səkkizguşəli quruluşa malik olur. Şadırvanların yanında böyük ağaclar ucalır. Şadırvan Osmanlı məscidi memarlığının əsas elementlərindən biridir, oyma, xəttatlıq və mərmər işi kimi sənətlərlə birləşir.

Təkkə: bu, təsəvvüf dünyagörüşünün daşıyıcılarının topladığı, yaydığı, təlim aldıkları xüsusi məkanlardır. Bu məkanlarda sufilər bir yerə yığılaraq öz mürsidlərindən təlim alar, ilahi hikməti və Allah sevgisini əxz edirdilər.

Zaviyə: bu da təkkəni bir növüdür. Amma zaviyə, məkan baxımından təkkədən daha kiçik anlam daşıyır və onun bir hissəsi kimi nəzərdə tutulur. Zaviyə, zahidin ibadətlə məşğul olmaq üçün çəkildiyi tənha yer, guşə, hücrədir.

Xanagah. Xanəgah və ya xangah bir təriqətin bütün təkkələrinin bağlı olduğu, həmin təriqətin şeyxinin yaşadığı təkkəyə deyilir. Bura təriqətdəki ən ali məqamdır. Xanagahda da bir şeyx və ya mürsidin rəhbərliyi altında sufilər yaşayaraq ibadət edər, təlimat alardılar.

Mədrəsə: dini dərslərin öyrədilməsi məqsədilə tikilmiş binalardır.

Türbə: görkəmli müsəlman alimlərinin, vəliəhdlərin, hökmdar və hökmdar ailəsi üzvlərinin, əmirlərin, vəzir və hərbi rəhbərlərin qəbirləri üzərində ucaldılan, üzəri xüsusi qübbələrlə örtülmüş tikilidir. Tanınmış İslam mütəffəkirlərinin üstü açıq olan məzarlarına da onlara hörmət əlaməti olaraq türbə deyilir. Türbələr camaat tərəfindən ziyarətə gəlməyə çevrilir.

Türbə anlayışının İslam təliminə zidd olmasına rəğmən Türklərə bağlı coğrafiyalarda türbə tikintisinin çox geniş yayılması maraqlıdır. Bu, qədim türk ənənələrinin bu regionun xatirə memarlığına yönəldici təsirlərindən irəli gəlir. Bu qüllələri tikililər türk mənşəlidir. O da maraqlıdır ki, türbələr yaşayış evi obrazına yaxındır. Belə ki, türbələrin yeraltı hissəsi qaradımı, yerüstü hissəsi isə qədim türklərin yurtasını – köçərilərin universal evini xatırladır. Bu da, ölümdən sonrakı həyat inancının təzahürüdür.

Qüllələri türbələrin intensiv formalaşma prosesi Səlcuqlular dövründə getmiş, onlar XI – XII yüzillərdə bitkin quruluş kompozisiyası olaraq geniş ərazidə dayanıqlı memarlıq tipinə çevrilmişdir. Elə buna görə də çağdaş Avropa alimləri onları çox vaxt Səlcuq türbələri adlandırırlar.

Yalı: Yalı, Bosfor Boğazının hər iki tərəfində, su səthində, demək olar ki, bitişik tikilmiş iki, bəzən üç mərtəbəli yaşayış evlərinə verilən ümumi addır.

Osmanlı dövründə sahillərdə tikilməyə başlanan malikanələr, Boğaziçi memarlığının ən görkəmli nümunələrindən oldu. Hazırda İstanbulda 360-dan çox yalı var.

Osmanlı yalılarının memarlıq xüsusiyyətləri sahiblərinin sosial statusuna görə dəyişir. Müsəlman malikanələri arasında boşluqlar qoyulduğu halda, qeyri-müsəlman yalıları ümumən bir-birinə bitişik tikilirdi. Qeyri-müsəlman yalıları əvvəllər daha tünd rənglərdə olurdu. Bu rəng ənənəsi son illərdə dəyişmişdir. Hazırda yalıların rəngarəng rənglərə boyandığını görürük. Ümumiyyətlə, eyvan elementi olmayan malikanələrdə bunun yerinə geniş pəncərələrdən istifadə edilirdi. Yalıların hamısında suya doğru qayıqxana adlanan kiçik körpü düzəldilir və malikanələrin arxa bağçasında gül bağları salınırdı.

Osmanlı evləri: Bunlar yaşayış məqsədilə, əsasən, kərpicdən tikilmiş, suvaqlı, taxtabəndli konstruksiyalardır. Evlərin, daha çox zirzəmi kimi istifadə edilən birinci mərtəbələri pəncərəsiz və arakəsməsizdir. Evlərdə ən azı iki otaq və bir salon var. Ailə adətən evin orta mərtəbəsindəki böyük zalda toplaşır. Otaqlar düzbucaqlı pəncərələrdən gün işığı ilə işıqlandırılır. Əksər binalarda pəncərələrin qarşısında qəfəslər var. Pəncərələrin ətrafında divara söykənən divanlar qoyulur. Otaq qapılarının yan divarlarında yorğan və yastıqların üst-üstə yığılması üçün rəflər var. Otaqların tavanları adətən taxtadandır.

Evin bağçasının bir küncündə çardağ tikilərək

oturmaq üçün sərın yerlər yaradılıb və bağçada güllər, ağaclar əkilib.

Türk hamamları

Türk etnoqrafiyası və mədəniyyətində türk hamamlarının da çox böyük yeri vardır. Təmizliyin, paklığın, mədəniyyətin simvolu olan hamamlar türk-İslam mədəniyyətində mühüm yer tutur. Ümumilikdə hamam mədəniyyəti İslam qayda-qanunlarının əsas tərkib hissələrindəndir. Təmizlik olmadan, yəni qüsl, dəstəmaz almadan edilən ibadətlər qəbul olunmur. Suyun həyat enerjisi olması ilə yanaşı, onun paklaşdırmaq, saflaşdırmaq xüsusiyyəti ilə bağlı inanclar da türk-İslam mədəniyyətinin tərkib hissəsini təşkil edir. Buna görə də orta əsrlərdən etibarən əksər yaşayış yerlərində hamamlar inşa olunmuşdur. Onların bir hissəsi məscidlərə yaxın yerlərdə, bəziləri məscidə bitişik tikilmişdir. Hamamların arxitektura quruluşunda məscidlərin memarlıq üslubuna bənzər bəzi xüsusiyyətlərinin olması da İslam mədəniyyətinin təsirindən qaynaqlanır. Bu baxımdan Türk hamamları Yaxın Şərq bölgəsində və xüsusilə İslam mədəniyyətinin mövcud olduğu bölgələrdə çox geniş yayılmış tikilidir. Milli ənənələrdən irəli gələrək kişi və qadınların istifadə etdiyi hamamların ya özü, ya da onlardan istifadə günləri ayrı olmuşdur.

Türk hamamları bir çox başqa xüsusiyyətləri ilə yanaşı, yerləşdikləri coğrafiyalarda tarixən özünəməx-

sus sosial funksiya yerinə yetirmişdir. Bu məkanları ayrı-ayrılıqda kişi və qadınların toplaşdıqları, ünsiyyət qurduqları, sosiallaşdıqları yerlər kimi nəzərdən keçirmək olar. Beləliklə, türk hamamı əsrlər boyu özünün ilkin və əsas funksiyası olan, təmizlik, gigiyena ilə yanaşı həm də ictimai mahiyyət daşımışdır [9, s.21].

Türk hamamlarının ilk baxışdan diqqəti cəlb edən xüsusiyyəti onların unikal strukturları və memarlığıdır. Türk hamamlarına Osmanlı memarlığının böyük təsiri olmuşdur. Türk hamamları bir çox ümumi elementləri özündə ehtiva edir. Hamamlarda soyuq otaq, isti otaq və paltardəyişmə otaqları kimi ayrı-ayrı bölmələr var. Türk hamamlarının xarici görünüşünün ilk diqqət çəkən xüsusiyyətlərindən biri geniş istifadə olunan günbüz formasıdır. Günbəzlər gün ərzində artıq buxarın buraxılmasına və təbii işığın içəri daxil olmasına şərait yaradır. Bundan başqa, türk hamamlarının xarici arxitekturası ümumiyyətlə kifayət qədər sadə görünüşə malikdir.

Hamamların daxili memarlığında isə estetik naxışlar və xoş görünüşə malik oymalar diqqəti cəlb edir. Mərmər funksional və estetik xüsusiyyətlərinə görə türk hamamlarının daxili memarlığında geniş istifadə olunur. Türk hamamlarında isti hissə çox yüksək rütubətə çatdığı üçün burada nəmə və temperatura davamlı materiallara üstünlük verilir. Türk hamamlarında sütunlar binanı saxlamaqla yanaşı, həm də içəridə gözəl mənzərə yaradır.

Əksər türk hamamlarında soyuq və isti su anbarı yuyunma otaqlarına bitişikdir. “Külxana” adlı xüsusi otaqlarda qızdırılan isti su istifadə edildikcə, soyuq su ovdandan öz axarı ilə bura daxil olurdu. Külxanadan ayrılaraq döşəmənin altındakı xüsusi kanallar vasitəsi ilə dolanan isti buxar otaqları qızdırır, divarlardan birində quraşdırılmış baca ilə çölə çıxardı. Divarlar boyu çəkilmiş saxsı borulardan keçən isti su isə, otaqlara paylanmaqla bərabər, həm də hamamın divarlarını qızdırırdı. Hamamlara su ovdandan – yeraltı su anbarından kəhriz su sistemi vasitəsi ilə daxil olurdu. Kəhriz orta əsrlərdə qrunut sularını ovdanlarda toplamaq və yer səthinə çıxarmaq üçün yaradılmış yeraltı qurğu idi.

Osmanlı imperiyasında hamamdan istifadə əhali arasında çox yayılmışdı. Bu gün dünyada məşhur olan Türk hamamı modelləri də bu dövrdə ortaya çıxmışdır. Roma, Yunan, Ərəb və İran mədəniyyətlərindən götürülən hamam quruluşuna Osmanlı memarlığının mühüm xüsusiyyətləri əlavə edilmişdir.

XV əsrdə xalqa açıq olan türk hamamlarının ilk nümunələri Osmanlı dövründə ortaya çıxmışdır. Daha sonra Osmanlı hakimiyyəti altında olan bir çox bölgələrdə hamamlar tikilmişdir. Həmçinin türk hamamlarının əvvəlcə Şərqi Avropaya, sonra Mərkəzi Avropaya yayılması Osmanlı dövründə baş vermişdir.

İctimai hamamlar Türkiyədə XX əsrin sonlarına qədər populyarlığını qorumuşdur. Ancaq inkişaf edən texnologiyaların köməyi ilə evlərdə hamamların geniş

yayılməsından sonra türk hamamlarından istifadə xeyli azalmışdır. Bir çox şəhər və kəndlərdə hamam binaları istifadəsiz qalmış, sökülmüş və ya başqa tikililərlə əvəz edilmişdir. Bununla belə, Türkiyənin müxtəlif bölgələrində bir çox tarixi hamamlar hələ də fəaliyyət göstərir. Türk hamamından istifadə keçmişdə olduğu qədər olmasa belə, bu gün də kifayət qədər yayğındır.

Türk hamamlarında milli toy adətlərindən olan “xınayaxdı”, “bəy hamamı” kimi əyləncəli-musiqili məclislərin keçirilməsi ənənəsi bu günə kimi qalmaqdadır. Xanımlar hamama xüsusi hazırlıqdan sonra gedərdilər. Zəngin xanımlar zinət əşyalarının saxlanması üçün kiçik, lakin çox nəfis bəzədilmiş, ağzı qıfilla bağlanan “hamam sandığı”ndan istifadə edərdilər.

Geyim ənənələri

Türklərin heyvandarlıqla məşğul olmaları, əsas nəqliyyat vasitəsi kimi at sürmələri, dəri istehsalı ilə məşğul olmaları onların süvari geyimlərinə üstünlük vermələrinə səbəb olmuşdur.

Qədim türklərdə paltarlara “don” deyirdilər. Donlar “iç don” və “dış don” olaraq iki hissəyə bölünürdü. Ümumiyyətlə, bədənə dəridən iç don və “kaftan” deyilən üst paltarı, ayaqlara isə çəkmə geyilirdi. Ayağa geyilən çəkmələr və ya ayaqqabılar “etük” adlanırdı. Çəkmələrdən başqa ən çox geyilən

əşyalar çarıq idi. Başa taxılan papaq zamanla “börk” adlanan papaqlarla əvəz olundu.

Qədim dövrlərdən türklərdə istifadə olunan qadın geyimlərini də üç əsas başlıq altında qruplaşdırmaq olar: şalvar, üst geyim və çəpkən. Evdən çıxarkən qadınlar farece və ya çarşab örtərdilər.

İslamdan əvvəlki türklərin geyimlərində digər diqqətçəkən cəhət qadınlarda olduğu kimi kişilərin də uzun saç saxlamaları və hörük hörmələri idi. Sırğa taxmaq da qədim türklərdə kişilərin başqa bir zahiri xüsusiyyəti idi. Qadınlar bəzək əşyası kimi bilərziklərdən, kişilər isə qolçaqlardan istifadə edərdilər.

Türklər islamı qəbul etdikdən sonra dəri geyimləri müxtəlif toxuculuq məmulatları əvəz etdi. Eyni zamanda kişi və qadın geyimləri bir-birindən fərqlənməyə başladı. “Təsəttur” anlayışı ortaya çıxdı. Köçərilikdən oturaq həyata keçidlə şəhər və kənd geyimləri bir-birindən ayrıldı. Güclü təşkilatlanmalar vahid geyim formasının təkcə hərbi xidmət sahəsində deyil, həm də ictimai həyatda təsirini artırdı.

Osmanlı sarayında sultanlar geyimlərinə böyük əhəmiyyət verir, bahalı və dəbdəbəli parçalardan hazırlanmış kaftanlar geyinirdilər. Sultanların gündəlik geyimi aşağıdan şalvar, yuxarıdan köynək, yaxud uzun və ya qısa kaftan idi. Hər sultanın müxtəlif adlarla adlandırılan baş geyimləri də vardı. Bayramlarda, dəfn və taxtaçıxma mərasimlərində, elçi qəbullarında, müharibələrdə geyilən geyimlər və onların rəngləri

dəyişirdi. Uşaqların da özlərinə görə xüsusi ənənəvi geyim tərzləri vardı. XVIII əsrdən sonra Qərbin təsiri ilə geyim tərzləri dəyişməyə başladı. 19-cu əsrdən etibarən Avropa ilə əlaqələr nəticəsində geyimlər daha sürətlə dəyişdi.

Bu dövəmdə xanımlar da kişilər kimi Avropa dəbini izləməyə başlamışdılar. İstanbul xanımları xüsusilə Paris və Londonun təsiri altında idilər.

Türklərdə xüsusilə kişilərdə baş geyimlərinə xüsusi önəm verilirdi. Baş geyimi şəxsin sosial statusunu bildirirdi. Türklərdə çalma, burqa, papaq, fes kimi baş geyimləri çox yayılmışdır. Səlcuqlu və Osmanlı dövründə qeyri-müsəlmanlar fərqlənmək üçün çalmalarına fərqli rəngli lentlər və ya dəsmal taxardılar. Təriqət üzvləri adətən keçədən hazırlanmış ağ börk geyinərdilər. Sonralar onun adı dəyişdirilərək külaha çevrildi.

Osmanlı imperatorluğunda Azap əsgərlərinin qırmızı, yeniçərilərin isə ağ börk geyinməsi qərara alınmışdı. Alimlərin və dövlət məmurlarının başlarına qoyduqları çalmaların xüsusiyyətləri ən xırda təfərrüatına qədər müəyyən edilirdi. Yalnız sultanların deyil, həm də saray, vəzir və əyanlarının da silindrik baş örtüyü “mucevveze” (rəsmi çalma) baş örtüyündən daha geniş idi.

“Şalvar” anlayışı da getdikcə dəyişmiş, bu adı bədənin aşağı hissəsinə geyinilən alt paltarları üçün istifadə etməyə başlamışdılar. Beləliklə, şalvar donun üstünə çəkilən geyim formasına çevrilmişdi.

Saçlar qısalmış, İslam dininin tələbi olaraq kişilərin bığ-saqqal saxlaması sünət sayılmağa başlanmışdı. Səlcuqlu və Qaramanlılarda görülən sırğa taxmaq ənənəsi Osmanlı dövründə daha çox Əxi və Bəktəşilərdə davam etməyə başlamışdı.

Yeni qurulan Əsakir-i Mənsurə-i Muhammediyyə (yeni qurulan ordu) üçün baş örtüyü müəyyən etmək lazım olduğundan, “şubara” (bir növ baş örtüyü) taxmağa qərar verilmişdi. Lakin fəs daha gözəl göründüyündən şubaradan imtina edilmiş və 1829-cu ilin aprelində qüvvəyə minən qayda ilə fəs taxmaq məcburiyyət olmuşdu. Fəs əvvəlcə qotazsız olsa da, sonradan aksesuar kimi ona qotaz əlavə edilmişdi. Bundan başqa, qaydalarda pencək və şalvar geyinmək öhdəliyi qoyulmuşdu. Fəslə bağlı tələbata cavab vermək üçün İstanbulun Haliç bölgəsində “Fəshane” adlı fəs fabriki qurulmuşdu.

Bosniya və Herseqovinanın Avstriya tərəfindən işğalı ilə İstanbulda Avstriya mallarına boykot elan edildi və bundan sonra fəs taxılmadı. 1925-ci ilin 25 noyabrında qəbul olunan qanunla dövlət qulluqçularının şapka geyinməsi nəzərdə tutuldu. Bu qanunda qadın geyimləri ilə bağlı heç bir müddəə öz əksini tapmamışdı. Beləliklə, Cümhuriyyət dönəmində həyata keçirilən islahatların mühüm bir qismi də məhz geyimləri əhatə etdi və insanların geyim üslubunda modernləşmə baş verdi. Cümhuriyyət elan edildikdən sonra Türkiyədə insanların geyim mədəniyyəti tədricən dəyişib müasirləşdi. Daha çox Qərbi təqlid

edən geyimlərdən istifadə olunmağa başladı, Osmanlı geyim tərzini tədricən sıradan çıxdı. Hazırda bu geyimləri daha çox muzeylərdə görmək mümkündür.

Ölkədə geyimə münasibət nisbətən liberaldır və İslam ənənəsinin fərqli elementini ehtiva edir. Kostyum, pəncək və qalstuk işgüzar dairələrin gündəlik geyimlərindəndir. Bir çox türklər xüsusi günlərdə milli geyimləri də üstün tuturlar. Dünyanın hər yerində olduğu kimi, burada da qadınlar geyim mövzusunda daha yaradıcı yanaşırlar: gündəlik həyatda, xüsusən də kənd yerlərində hələ də milli geyim üstünlük təşkil edir. Türklər bayramlarda rəngarəng və yerli şəraitdə çox rahat, müxtəlif aksesuarlarla tamamlanan geyimlərə üstünlük verirlər. Eyni zamanda Türkiyədə geyim məsələsində xeyli mühafizəkar insanlar da var. Onlar qəbul edilmiş ümumi normalara sadıq qalmağa çalışırlar.

Türkiyənin əksər bölgələrinin iqlimi isti və qurudur. Ona görə burada yerli iqlimə uyğun hər şey geyinmək olur. Türizm ölkəsi olduğundan Türkiyədə turistlərin geyiminə münasibət xeyli tolerantdır. Ancaq ibadət yerlərini və kənd yerlərini ziyarət edərkən mümkün qədər təvazökar geyinmək lazımdır. Şort, qısa əmək və açıq-saçıq paltarlar çimərlik əraziləri istisna olmaqla, demək olar ki, əksər kənd yerlərində tənqidlə qarşılanır. Məscidlərə də bu şəkildə daxil olmağa icazə verilmir.

Məscid və məbədləri ziyarət edərkən qadınlara tövsiyə olunur ki, ayaqları və bədəni mümkün qədər

baş və topuq nahiyəsinə qədər örtən geyimlər seçsinlər, qısa yubka və şalvar geyinməsinlər. Kişilərə qısa şalvar və bəzi hallarda kombinezon geyinməmək tövsiyə olunur. Qadınlar müqəddəs məkanlara yalnız başları örtülmüş halda daxil ola bilərlər. Girişdə onlara örtüklər təklif olunur. Məscidə baş çəkəndə ayaqqabılar təbii ki, girişdə qalır. Namaz vaxtı qələbəliyi nəzərə alaraq turistlərin məscidlərə getməməsi daha uyğun sayılır.

Açıq-saçıq çimərlik geyimləri ilə çimərlikdən kənar məkanlara – mağazalara, otelə daxil olmaq da yol verilən deyil.

Türk musiqisi

Türk kultürü və etnoqrafiyasının ən zəngin və maraqlı istiqamətlərindən biri də məhz musiqidir. Bəzi Çin mənbələri qədim uyğurların və Hatay (Hitay, Kutay) türklərinin musiqisi haqqında məhdud da olsa, müəyyən təsəvvürlər yaradır. İç Asiyada aparılan bəzi arxeoloji qazıntılarda əldə edilən tapıntılar hunlarda, göktürklərdə və uyğurlarda inkişaf etmiş musiqi mədəniyyətinin mövcudluğundan xəbər verir. Bu musiqi mədəniyyətində müxtəlif alətləri, özünəməxsus not sistemini və geniş musiqi seçimini görmək olar. Türklərin musiqi tarixi hələ yetərincə tədqiq olunmamışdır. Türk tarixi ilə bağlı araşdırmalar genişləndikcə türk musiqisinə dair biliklərimiz də artacaq.

Türk musiqisi dedikdə, dünyanın müxtəlif bölgələrinə yayılmış türk toplumlarının orijinal musiqi mədəniyyətləri yada düşür. Bunlar bir-birindən fərqli xarakterlərə malik musiqi nümunələridir. Qədim dövrlərdə musiqi müqəddəs element sayılırdı və belə bir inanc türklərdə də vardı.

Təbiətdəki səslərin bir-birinin ardınca harmonik şəkildə səslənməsi ilə yaranan səslər sehrlı hesab edilirdi. Buna xüsusi mənalar verilir və insanlara belə gəlirdi ki, musiqiləri ancaq xüsusi insanlar ifa edə bilər. Ona görə türklərdə musiqi bacarığı böyük bir üstünlük idi. Musiqi dini funksiya da daşıyırdı.

Türklər Kiçik Asiyaya gələnə qədər köçəri həyat sürdüklərindən onların musiqi alətləri həmişə asanlıqla daşınan alətlər olurdu. Türk musiqilərindəki səs sistemi də buna paralel qurulub və tamamilə təbii səsləri ehtiva edir. Səslərin təhsil prosesindən keçirildiyi və özünəməxsus şüurla düzüldüyü səs sistemlərindən ilk dövrlərdə istifadə olunmamışdır.

Türk musiqisi deyiləndə ağla gələn bəzi xüsusiyyətlər var. Bunlardan birincisi türk musiqisinin əsasən şifahi müşayiətlə ifa olunmasıdır. Bəzi musiqişünaslar türk musiqisini sözlü musiqi kimi qələmə verirlər. Türk mədəniyyətində ədəbiyyatla musiqi bir-biri ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır.

Hələ yazıdan istifadə etmədikləri dövrdə türklərdə çox zəngin şifahi ədəbiyyat formalaşmışdı. İctimai həyatın bütün sahələrini ehtiva edən bu böyük ədəbiyyat türklərin sözə verdikləri yüksək

əhəmiyyətin, türk düşüncəsində sözün yetirdiyi ali missiyanın ifadəsi idi. Musiqi isə sözün təsir gücünü daha da artırır, onu başadüşülən və yadda qalan edirdi.

İkinci mühüm məqam türk musiqisinin regionlara görə dəyişkənliyidir. Məsələn, Asiyada istifadə edilən və bu gün də mövcud olan musiqi sistemi beşsəslı musiqi sistemidir. Kiçik Asiyaya, Anadoluya və Balkanlara getdikcə bu sistem öz yerini fərqli bir musiqi sisteminə verir. Türk musiqisinin tarixi gedişatını qısa xülasə ilə əhatə etmək mümkün olmasa da, onun tarixi inkişafı prosesini üç əsas dövrə bölmək olar:

- A) İslamdan əvvəl türk musiqisi
- B) İslamdan sonra türk musiqisi
- C) Cümhuriyyət dövründən sonra başlanan çağdaş türk musiqisi [52]

Bizim eranın IX əsrinin ortalarından Qərbə üz tutan türk boylarının İslamı qəbul etməsinin onların həyat tərzlərində, mədəni həyatında yaratdığı dəyişikliklər və bu dəyişikliklərin musiqidə də əks olunması qaçılmaz idi. Musiqinin əsas strukturunda Asiya üslubunu qoruyub saxlasalar da, türk mahnılarının sözlərində dinin təsirini hələ də görmək mümkündür.

Şübhəsiz ki, İslamla birlikdə inkişaf edən və şaxələnən türk həyatında musiqinin mühüm yeri, əhəmiyyəti vardı. XIII əsrdən etibarən İslam türk ədəbiyyatının inkişafı musiqiyə də müsbət təsir göstərmişdir. Yunus Əmrə, Mövlanə Cəlaləddin Rumi

kimi düşüncə adamlarının ətrafında formalaşan hərəkət, təbii ki, yeni musiqi tərzinin formalaşmasına təsir göstərmişdir. Osmanlı İmperatorluğu dövründə musiqi də özünün kifayət qədər parlaq dövrünü yaşayırdı.

XIII əsrdən etibarən musiqi sahəsində baş verən ən mühüm yeniliklərdən biri musiqinin sistemləşdirilməsi səyləri idi. Safiyüddin Urmevinin “Kitâb-ül Edvar” əsəri bu sahədə ilk və son dərəcə əhəmiyyətli əsərdir.

XIV əsrin ikinci yarısından etibarən Yusif bəy Nizaməddin, Marağalı Əbdülkadir, Hızır bəy Abdullah, Əhmədoğlu Şükrullah Osmanlı musiqisi və musiqi sistemləri üzərində çalışmışlar. Daha sonra Enderundakı müasir dildə saray konservatoriyası adlandırılan biləcəyimiz Mızıka-i Humayun qurulmuşdur.

Kökləri İç Asiyada olsa da, Aralıq dənizi hövzəsinə yayılan makam musiqisinin orijinal və təkmil şəkildə istifadəsini türk musiqisində görmək olar. XX əsrin birinci rübünə qədər özünəməxsus janr və formaları ilə şəhər və kəndlərdə həyatın müxtəlif mərhələlərində yaşadan türk musiqisi islam dövründəki musiqi haqqında dolğun təsəvvürlər yaradır.

Ötən əsrin əvvəllərinə qədər klassik Osmanlı-türk musiqisi ilə yanaşı köklərini Asiya musiqi mədəniyyətindən götürən və bu gün də Anadolunun hər yerində yaşayan bir xalq musiqisi ənənəsi də

inkişaf edirdi.

XX əsrin əvvəllərindən ona qədər arxa planda qalmış xalq mədəniyyəti, o cümlədən xalq musiqisi önə çıxmış, xalq musiqisi ilə bağlı araşdırmalar da genişlənmişdir.

Musiqiçilər bir tərəfdən Anadolunun əyalətlərindən xalq musiqilərini toplamış, digər tərəfdən isə müasir qərb musiqisi üzrə təhsil verərək yeni bir cərəyanın əsasını qoymuşlar. Tədqiqatlar nəticəsində 20 000-ə yaxın melodiya tərtib edilmiş, alətlər, janrlar və formalar haqqında çoxlu əsərlər yazılmışdır. Türk musiqisinin müasir qərb sivilizasiyası ilə inteqrasiyası prosesində xalq musiqiləri çox böyük bir tarixi missiya yerinə yetirmişdir. Bu gün də türk musiqi sənayesinin ən böyük və möhkəm sütunu məhz xalq musiqisidir.

Türkiyə türklərinin xalq çalğı alətləri 4 qrupa bölünür:

Telli alətlər (bağlama ailəsi alətləri): cürə, divan, tambura, tar;

Zərb alətləri: davul, darbuka, dəf, qaşiq, Balıkesir yapısı oyun qaşığı;

Nəfəs alətləri: qaval, ney, zurna, sipsi, tulum;

Yaylı alətlər: kamança, kabak kəmanə, dırnaq kəmanə;

Azərbaycan musiqisi ilə müqayisədə, Türkiyə musiqisində simfonik muğam, muğam-caz janrları yoxdur. Türkiyədə milli opera və baletlər də çox məhduddur.

Türk xalq musiqisində türkü janrı çox yayılıb. Türkülərin 3 əsas növü var:

1. Qırıq hava: Bar, Horon, Bengi, Zeybek və s.

Qara dəniz türküləri, Teke zortlatması, Rumeli türküləri, Zeybek türküləri bura aiddir.

2. Orta hava qırıq və uzun hava ritmlərinin qarışığıdır:

Bura divan, qəzəl, müstezad və s. üzərində oxunan havaları aid edə bilərik.

3. Uzun hava bəlli bir ritmdə olmur və sərbəst söylənir.

Bura daxildir: Maya, Hoyrat, Bozlak, Qurbət havası, Divan, Yol havası, Düz maya və s.

Barak Barak türkmənlərinin musiqisidir. Bozlak Avşar türkmənlərinin yaşadığı İç və Güney Anadoluda oxunur. Yol havaları Qara dəniz regionu üçün xarakterikdir. Hoyratlar Doğu və Güneydoğu Anadolu, Kərkük bölgələrində daha çox oxunur. Qurbət havaları Teke yörəsinə məxsusdur.

Türkiyədə bir neçə Türk xalq musiqisi xorları fəaliyyət göstərir:

Ankara Devlet Türk Halk Müziği Korosu (1986)

İstanbul Devlet Türk Halk Müziği Korosu (2008)

Sivas Devlet Türk Halk Müziği Korosu (1990)

Şanlıurfa Devlet Türk Halk Müziği Korosu (1990)

Türkiyənin əski çağlardan gələn çox böyük layla zənginliyi də var. Maraqlıdır ki, Türkiyənin Qars və Ərzurum bölgələrində, Azərbaycanda, eləcə də fars

danışıq dilində bu qavramı ifadə etmək üçün "laylay" sözündən istifadə olunur. Türkiyənin digər bölgələrində isə "ninni", Fars yazılı dilində "nanu", İtalyanca "ninna-nanna", Yunanca "nannarismata" kəlmələri işlənir.

Aşığı musiqisi də Türkiyədə geniş yayılmışdır. Aşığı şeirləri əsasında oxunan musiqi nümunələri 2 böyük qrupa ayrılır:

Hecalı şeirlər: qoşma, səmai, varsağı, dastan.

Əruzlu şeirlər: divan, səlis, səmai, qələndəri, sətrənc, vəzni ahər

Aşığı musiqisinin mühüm tərkib hissəsi kimi türklərdə dastan mədəniyyəti də çox yayğındır. 2009-cu ildə Türkiyə aşığı musiqisi UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi İrsi siyahısına daxil edilib.

Türkiyədə dini musiqi də çox yayılıb. Bunlara çox vaxt Tasavvufi Halk Müziği deyilir. Dini mahnıların da bir neçə növü var:

İlahilər. Bunlar Tanrıya sevgini anladan mahnılardır. 2 yerə ayrılır: Cami ilahiləri – bunlar əsasən məscidlərdə oxunur; Tasavvuf müziği ilahiləri – bu ilahilərdə hər hansı təriqətin inanc yolu göstərilir, yaxud o təriqəti qurmuş adamın adı çəkilir.

Semalər daha çox ələvi-bektaşlı icmalarının mərasimlərdə oxunur. Semai musiqilərinin üç mərhələsi var: Ağırılama, Yeldirme, Şahlanma. Son bölüm "Şah beyt" olaraq adlandırılan, şeirin müəllifinin, yaxud Ələvilərin hansısa böyük şəxsiyyətinin adının keçdiyi dördlüyün oxunması ilə

tamamlanır.

Qələndəri (Kalenderi) - səba məqamında oxunan qəzəllərdir. 2010-cu ildə Türkiyə semailəri də UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi İrs siyahısına daxil edilmişdir.

Azərbaycan muğam musiqisində klassik qədim Şərq muğamlarından indiki zamanadək gəlib çıxmış 7 əsas muğam varsa, çağdaş Türkiyə musiqisində muğamların sayı 13-ə çatır. Azərbaycandan fərqli olaraq, Türkiyədə muğamlar həm təksəsli, həm də çoxsəsli ifa olunur.

Hazırda Türkiyədə bir neçə musiqi xoru da fəaliyyət göstərir:

Cumhurbaşkanlığı Klasik Türk Müziği Korusu (1976)

İzmir Devlet Klasik Türk Müziği Korusu (1986)

Ankara Devlet Klasik Türk Müziği Korusu (1986)

Bursa Devlet Klasik Türk Müziği Korusu (1991)

Diyarbakır Devlet Klasik Türk Müziği Korusu (1991)

Elazığ Devlet Klasik Türk Müziği Korusu (1990)

Samsun Devlet Klasik Türk Müziği Korusu (1990)

Mersin Devlet Klasik Türk Müziği Korusu (1993)

Türkiyə musiqisində mehtər marşları da çox mühüm yer tutur. Mehter və ya mehteran adlanan musiqi kollektivi Osmanlı Yeniçəri Hərbi Orkestridir.

Dünyanın ən qədim hərbi orkestrlərindən sayılır. Adını farsca "mihter" sözündən götürmüşdür.

Osmanlı ordusunda hər yürüşdən, döyüşdən əvvəl Peyğəmbərin və digər müqəddəslərin adına dualar oxumaq, onların adlarını səsləndirmək ənənə idi. Mehtər takımı və mehtər marşları da bu ənənə işığında yaranmışdır. Mehtər takımında zurna, buynuz, kərənay, mehter fiti kimi nəfəs alətləri, nağara, kos, zəng və çəvqan və s. kimi digər alətlər vardı.

Mehtər bölüyü 1826-cı ildə Sultan II Mahmud tərəfindən Yeniçəri, Ahi və Bektaşî ocaqları ilə birlikdə qapadılmış, amma 1908-ci ildə Ənvər Paşa tərəfindən yenidən açılmışdır [54].

Yaranma tarixini dəqiq müəyyən etmək mümkün olmasa da, Yeniçəri korpusunun bir hissəsi olan Mehtər bölüyünün Sultan Murad dövründə - 14-cü əsrdə Çandarlı Qara Xəlil Paşanın məsləhəti ilə qurulduğunu söyləmək olar. Məlum olduğu kimi, Osmanlı dövləti Yeniçəri korpusunu xristian uşaqlarından formalaşdırırdı. Bu uşaqlar Hacı Bektaşî Vəlinin düşüncələrindən yararlanaraq tərbiyə olunurdular. Yeniçəri Ordusu deyilən bu ordu 1826-cı ilə qədər Osmanlı dövlətinin əsas güclərindən idi. 1826-cı ilə qədər Osmanlı ordusu savaşa getməzdən əvvəl Yeniçəri ocağından biri Hacıbektaşə gəlir, Dərgahın həyətində duraraq Hacı Bektaş-i Vəli Evladından xeyir-dua istərdi.

Bu gün oxunan mehtər marşlarınının çoxu XX əsrdə yazılıb bəstələnib. Qədim mehtər marşları

günümüə gəlib çatmayıb. Dönəmində oxunan və günümüə gəlib çatan marşların bir qismi Osmanlı dövlətinin savaşıdığı dövlətlərdə qeyd edilənlərdir.

Wolfgang Amadeus Mozart, Ludwig van Beethoven və Georges Bizet kimi Qərb bəstəkarları, bəzi əsərlərində mehtər musiqisindən təsirlənərək alla turca ("Türk tərzii") deyilən motivlərdən istifadə etmişlər. Bunlara Mozart'ın "Türk Marşı"nı, Bizet'nin L'Arlésienne Süiti'ni, Beethovenin 9-cu simfoniyasının 4-cü bölümünün ayrı-ayrı qismlərini örnək göstərmək olar. Qərb orkestrləri sinc alətini də mehtər bölüyündən götürmüşlər.

Türkiyədə rəqlər

Türkiyə mədəniyyətinin zənginliyi bu ölkənin rəqlərində də özünü göstərir. Türkiyənin hər bölgəsinin özünəməxsus rəqsi var. Bunlar ölkənin milli rəqləri sayılır.

Horon rəqsi: Bu, Qara dəniz bölgəsinə aid rəqs növüdür. Horon sürətli və ritmik rəqsdır. Çoxları bunu Türkiyənin ən məşhur milli rəqsi hesab edir. Horon daha çox qruplarla ifa edilən rəqs növü kimi tanınır.

Zeybek rəqsi: Ege bölgəsinə xas Zeybek rəqsi də Türkiyənin ən məşhur milli rəqlərindəndir. Bu, adətən tək ifa olunan, güclü və sərt hərəkətləri ifadə edən rəqsdır. Bu rəqsin musiqisi əsasən musiqiçilər tərəfindən canlı ifa olunur.

Bir şəxs tərəfindən oynanır və ya bir neçə

oyunçunu bir dairədə təşkil edir. Zeybək xalqı qoruyan cəsur bir insanı təmsil edir. Zeybək rəqsi oynayan rəqqas, qollarını çiyinlərinin yanına, çiyinlərinə tərəf açır, bəzi oyunlarda əllərini dirsəklərdən bir qədər yığır. O, böyük addımlar atıb yavaş-yavaş hərəkət edir. Dizin bəzən bükülməsi və dizin bir nöqtəyə toxunması bu rəqsin açıq hərəkətidir. Zeybəklərin bu növü İzmir, Aydın, Manisa, Dənizli, Muğla və Uşak tərəflərində təsadüf edilən Zeybək növləridir.

Zeybək rəqsinə daxili Ege, Kütahya, Bursa, Afyonkarahisar, Balıkesir, Əskişehir və Biləcik bölgələrində də təsadüf edilir. Bundan başqa, Ankarada, Burdurda, İspartada, Antalyada, Muğla-Fethiye və Dənizlinin cənub bölgələrində bir qədər fərqli çalarlarla zeybək rəqsi oynanılır.

Halay rəqsi: Bu rəqs növü Şərqi Anadolu bölgəsində meydana gəlib. İndi də məhz bu bölgənin rəqsi sayılır. Sürətli və ritmik rəqs növüdür. Adətən qrup şəkilində rəqs edilir. Halay əsasən toylarda və digər kütləvi şənliklərdə ifa olunan rəqs növüdür.

Bar rəqsi: Bu rəqsin də vətəni Cənub – Şərqi Anadolu bölgəsidir. Bar Türkiyənin ən məşhur milli rəqslərindəndir. Barda adətən iki nəfər bircə rəqs edir. Rəqqaslar bir-birinə yaxın məsafələrdə oynayır. Bar rəqsinə də sərt və güclü hərəkətlər daxildir.

Qasıq oyunu rəqsi: Bu rəqsə Türkiyənin bütün bölgələrində rast gəlmək mümkündür. Ölkənin əsas milli rəqslərindən hesab olunur. Bu ritmik rəqs növünü rəqqaslar əllərində qasıqla ifa edirlər. Adətən canlı

musiqinin müşayiəti ilə ifa olunur.

Roman rəqsi: Bu rəqsi adətən Türkiyənin ən müxtəlif bölgələrində qaraçılar ifa edirlər. Ölkənin milli rəqslərindən sayılır. Roman qrup rəqsidir. Adətən böyük ərazilərdə qruplar halında ifa olunur.

Kolbastı rəqsi: Bu rəqs də Türkiyənin Qara dəniz bölgəsinin populyar rəqslərindəndir. Bəzi məlumatlara görə, ilk dəfə ötən əsrin 30-cu illərindən ifa edilməkdədir. Anadolunun, demək olar ki, hər yerində Qol oyunu, Qol horonu, Qol havası adlarıyla müxtəlif xalq oyunları oynanılır. Bu da onlardan biridir.

Bu gün Kolbastı adıyla oynanılan oyun Anadoluda qol oyunu olaraq məşhur olan oyunlardan həm çox sürətli, həm də ritmik və çevikdir. Qolbastıda yerli əhalinin məşğuliyyətlərinə uyğun kürəkçəkmə, üzmə, oxatma, balıq tutma kimi hərəkətlər var. Son illər xüsusilə Avropa türkləri bu oyuna yeni hərəkətlər əlavə etmişlər.

Türkiyənin milli rəqsləri ölkənin zəngin mədəniyyətini əks etdirdiyi kimi bu mədəniyyətin yaşadılaraq nəsillərdən-nəsillərə ötürülməsində də mühüm rol oynayır. Bu rəqslərin hər biri zəngin türk mədəniyyətinin əhəmiyyətli parçasıdır.

Türkiyənin bütün dünyada məşhur olan rəqslərindən biri də Səma rəqsidir. Səma rəqsi sufilərin fırlanaraq rəqs etməsidir. Ərəbcə "eşitmək" mənasını verən "səmi" sözü, məcazi olaraq "musiqi, nəğmə, rəqs" deməkdir. Zaman keçdikcə sufilər və din xadimləri bu nəğmələrə qulaq asaraq, ayaqüstə

fırlanaraq Allaha zikr etməyə başlamışlar. 13-cü yüzillikdə Mevlanə Cəlaləddin Rumi tərəfindən dini nəğmələr daha geniş miqyasda yayılmağa başlamış və sufilər üçün ayin halına çevrilmişdir. 2008-ci ildə səma rəqsləri UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi İrsi siyahısına daxil edilmişdir [55].

Səma rəqsini bir nəfər tək, yaxud bir neçə nəfər qrup halında ifa edir. Rəvayətə görə, bu rəqsi Cəlaləddin Rumiyə Şəms Təbrizi öyrətmiş, Mövlanənən oğlu Sultan Vələd sonralar bu rəqsin təbliğatçılarından olmuşdur. 15-ci əsrdə bu işi Mövlanənin nəvəsi Emir Alim Çelebinin oğlu Pir Adil Çelebi davam etdirir.

Səmaxana rəqs ayininin yerinə yetirildiyi yerin adıdır. Səmaxanada rəqsin yəni "dönmənin" baş verdiyi hissə meydan adlanır. Səmaxanaya "cümlə qapısı" adlanan qapıdan daxil olurlar. Bu qapının qarşısında "mihrab" olur. Mihrab üzü qibləyə qoyulur. Meydana daxil olarkən səmazaçılar sağ tərəfdə, ayini oxuyan Mevlanlar isə mihrab tərəfdə dururlar.

Meydanın ətrafı boyunca dairə formasında kətillər qoyulur. Onların üzərinə ağ parça sərilir. Bu parça cümlə qapısı yanından başlayaraq qoyulur.

Səmazan insanlara özlərini pis işlərdən, vərdişlərdən qorumağı, "nəfsini məzara qədər" nəzarətdə saxlamağı təbliğ edir. Səmazanın səmaya başlarkən üst paltarını çıxarması onun mənəvi təmizliyə qovuşmasına işarədir.

Səma ayini oxunan zaman musiqi alətlərində ifa

edən ansambl mütrib heyəti adlanır. Səmazenlərin rəhbəri səmazanbaşı adlanır. Onlar səma mərasimi zamanı səmazanların arasında gəzərək, onların rahat səmanı yerinə yetirməsinə kömək edirlər.

Etik qaydalara əsasən, səma rəqsi yerinə yetirilərkən həm ifaçıların, həm də tamaşaçıların sakitliyə riayət etmələri çox vacib şərtidir. İştirakçılar dönmə hərəkətlərini edərkən qışqırmaqdan, danışmaqdan vəcd bitənə qədər özlərini saxlamalıdılar.

Xalq musiqisinin müşayiətilə reallaşdırılan Semah Ələvi-Bektaşî ritualı özündə fəlsəfi düşüncəni, Tanrıya yüksəlişi əks etdirir. Rəqs edərək dövrə vuran beктаşilər əlləri yuxarı qaldıraraq Haqqın bir olduğunu bildirirlər. Rəqsdə hər bir hərəkətin xüsusi anlamı var. Məsələn, ovucun üzə qoyulduğu hərəkət insanın aynada öz gözəlliyini, dolayısı ilə Tanrı gözəlliyini görməsi mənasını ifadə edir. Rituallarda daha çox Şah İsmayıl Xətai, Pir Sultan Abdal və Nəsiminin şeirlərinə müraciət edən beктаşî-ələvilər fəlsəfi mistik düşüncələrini onlardan alırlar.

Xalq oyunları, mərasimləri

Keçmişdə Anadolu xalqının öz həyatını daha məhsuldar etmək üçün həyata keçirdiyi rituallar zamanla oyuna çevrilərək canlı saxlanılmışdır. Əkin və biçin vaxtı, heyvanların cütləşməsi zamanı, qıtlıq, quraqlıq günləri, gecə-gündüz bərabərliyi, yeni il,

toylar kəndlilər üçün xüsusi önəm daşıyır, həmin günlərdə mərasimlər təşkil olunur və oyunlar oynanırdı. Bu ənənələrin mühüm bir qismi indiyə qədər Türkiyənin müxtəlif bölgələrində qorunub saxlanmaqdadır. Bu gün əyləncə məqsədilə oynanan bu oyunlarda Orta Asiyadan türklərin gətirdiyi inanc qalıqlarının və Anadoluda yaşayan xalqların mədəniyyətlərinin təsirləri var. Bütün bunlar əyləncə mahiyyəti daşımaqla yanaşı, nəsillər arasında mədəni rabitəni də təmin edir. Ənənəvi mövzularla yanaşı, ər-arvad münaqişəsi, gəlin-qaynana, oğurluq, kənddən şəhərə köçmə kimi kəndlilərin yaşadığı çətinliklərdən bəhs edən tamaşalar da hazırlanır.

Türkiyədə kukla oyunları xeyli populyardır. Bu, rəssamın hazırladığı xüsusi obraz-kuklalarla insanları təmsil edən, iplə hərəkət etdirilən, səsləri təqlid edən kukla oyunlarıdır. Bu oyunlar Orta Asiya türkləri tərəfindən Anadoluya gətirilmiş, amma 19-cu əsrin sonlarından öz əhəmiyyətini itirməyə başlamışdır. Ənənəvi türk kukla oyunlarında üç növ kukladan istifadə edilirdi: simli kukla, stul kuklası və əl kuklası. Ənənəvi türk kukla oyunlarının əsas obrazları “İbiş” və “İhtiyar”dır. Kukla oyunları süjetini xalq nağıllarından, məhəbbət dastanlarından, orta oyundan və Qaragöz pyeslərindən götürür.

Karagöz oyunu. Türkiyədə Karagöz oyunu da türk etnoqrafiyası və mədəniyyətində mühüm yer tutur. Təqlid və söhbətə əsaslanan, ikiölçülü təsvirlərlə ekranda oynanan kölgə oyununun mərkəzində iki

obraz - Karagöz və Hacivat durur. Bu kölgə oyunu anonim xalq ədəbiyyatının ən mühüm məhsuludur. Karagöz və Hacivat Orxan Qazi dövründə Bursada yaşamış və məscid tikintisində çalışmış iki fəhlədir. Onlar özləri işləmir, digər işçilərin də işləməsinə mane olurdular. Orxan Qazinin “Məscid vaxtında bitməsə, boynunu vurduracam” dediyi memar Orxan Qaziyə məscidin tikintisinin yubanmasına Qaragöz və Hacivatın səbəb olduğunu deyir. Bundan qəzəblənən Orxan Qazi onların hər ikisinin başlarını vurduraraq edam etdirir. Karagöz və Hacivatı çox sevən, onların ölümlərinə üzülən Şeyx Küster, öldükdən sonra onların kukllarını düzəldərək pərdə arxasında oynamağa başlayır. Qaragöz və Hacivat kölgə teatri 17-ci əsrdə son şəklini almışdır. Bu oyun yazılı mətnə əsaslanmır. İmprovizə ilə səhnələşdirilir. Bəzi tamaşaları xalq əfsanələrindən ilhamlanaraq hazırlanır [23].

Qaragöz pyeslərinin 30-u günümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Ümumilikdə “Kar-ı Qədim” (köhnə pyeslər) və “Nev icad” (yeni pyeslər) olaraq iki əsas qrupa bölünsələr də, günümüzdə qədər gəlib çatan mətnlərin hamısı Tənzimatdan sonrakı dövrə aiddir.

Bəzi ehtimallara görə, Çin, Monqol, Hindistan və Qədim Misir mədəniyyətlərində mövcud olan, sonradan türklər tərəfindən mənimsənilən kölgə oyunu XVI əsrin sonlarına doğru Türkiyədə Qaragöz oyununa çevrilib. Qəhvəxanaların populyarlığının artdığı dövr bu oyunun Türkiyədə geniş yayılmasında

mühüm rol oynayıb.

Qaragöz oyunu “Bir adam” tamaşası prinsipi üzərində qurulub. Karagöz və Hacivat fiqurları çubuqların köməyi ilə hərəkət etdirilir. Fiqurlar dəridən hazırlanır. Arxadan verilən işıqla onlar ağ ekranda canlandırılır.

Oyunun əsas obrazları cahil və kobud, ədəbsiz Qaragözlə mədrəsə təhsili almış və səthi biliklərinə baxmayaraq hər sahədə özünü biləndər sayan Hacivatdır. Bu iki əsas personajdan əlavə, oyunu zənginləşdirən ikinci dərəcəli personajlar da var. Bu, hansı mövzudan bəhs etməsindən asılı olmayaraq, həmişə gülməli elementlərin ön plana çıxdığı oyundur. Qaragöz oyunu Türkiyədə xüsusilə Ramazan ayında hər gecə fərqli şoularla göstərilər və böyük maraqla qarşılanardı. “Qaragöz və Hacivat” oyunu 2009-cu ildə YUNESKO tərəfindən “Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Repräsentativ Siyahısına” daxil edilib.

Məddahlıq. Bu, Orta Asiya türklərinin şaman mərasimlərindən, Anadoluda ərəb nağılçılarının ənənəsindən təsirlənərək xüsusilə şəhərlərdə yaranmış tək adam hekayətinə əsaslanan teatr sənətidir. Mövzularını xalq nağıllarından, eləcə də böyük şəhərlərin gündəlik həyatından götürən məddahlar yeni və müxtəlif mövzularda hekayələr danışa, təqlid, jest və mimika edə, səs tonlarını dəyişə bilirdilər.

Oyunçular tamaşaçılarla sıx ünsiyyət quraraq hər tamaşadakı reaksiyalara görə yeni tərzə keçirlər.

Tamaşanın əsas rekvizitləri kimi qamış çubuqlardan, dəsmaldan istifadə olunur. Bursa və İstanbul məddahları tez-tez taxta stullardan da istifadə edirlər.

Meddah şousunun ən çox keçirildiyi məkanlar qəhvəxanalardır. Şou sahəsi kimi gəzinti yerlərindən, küçə, meyxana həyətlərindən istifadə edilir. Tamaşaçılar yarım dairəvi formada əyləşir. Meddah mərkəzdə durur. Meddahlıq 2008-ci ildə YUNESKO tərəfindən “Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Rezentativ Siyahısına” daxil edilib.

Orta oyunu. Bu oyun musiqi, rəqs və təqlid kimi elementlərdən istifadə edilərək tamaşaçıların ortasında oynanılan oyundur. “Orta oyun” adından ilk dəfə XIX əsrin ikinci yarısında istifadə edilmişdir. Amma oyunun ilk nümunələrinin daha qədim dövrlərə aid olduğu düşünülür. “Meydan-ı sühan” (söz oyunu) kimi də tanınan orta oyun bəzən açıq havada, bəzən qapalı yerdə, “Palanqa” adlanan ərazidə oynanılır. Tamaşa musiqi ilə açılır. Dramatik tamaşadan əvvəl köçək və ya curcunabazın müşayiəti ilə iki əsas personaj olan Kavuklu və Pişekarın iştirakı ilə rəqs şousu, daha sonra əsas tamaşa başlanır. Əsas oyun; Giriş, Muhavere (Söhbət), Fəsil və Son hissələrdən ibarətdir. Xüsusi dekora, mükəmməl işıqlandırmaya və mürəkkəb aksesuarlara ehtiyac olmadan səhnələşdirilir. 19-cu əsrdə Kavuklu Həmdi, Kiçik İsmayıl, Əbdürrezzak Abdi Əfəndi kimi ustadlar tərəfindən işlənib hazırlanmışdır. Qərb teatrının təsiri ilə Ortaoyunu səhnəyə gətirilərək tamaşa teatrına

çevrilmişdir.

Qissəxanlıq. Türkiyənin UNESCO tərəfindən qeydə alınmış qeyri-maddi mədəni irs nümunələri sırasında qissəxanlıq da mühüm yer tutur. Bu nümunə 2008-ci ildə həmin siyahıya daxil edilib. Qissəxanlıq (2008) müxtəlif hekayə və rəvayətlər danışan, eyni zamanda təqlidlə məşğul olan sənətdir. Qissəxanlar, əsasən, insanların çox olduğu qəhvəxanalarda dastan və rəvayətlər danışır, təqlidi hərəkətləri ilə insanları əyləndirirdilər.

Ərəbcə kissə sözü ilə və farsca han (oxucu/danışan) sözünün birləşməsindən ibarət olan qissəxan sözündən başqa bu sənəti bildirmək üçün məsəl-gü (hekayə danışma), məsəl-perdaz (nağılçı), nağıl-güzar (hekayə - teller) sözlərindən də istifadə olunurdu. Kisse ilə eyni kökdən olan kass sözü “hekayə və dastan danışmaq” mənasındadır. Şərq-İslam ədəbiyyatında kussas, kısıhan, nakkāl, rüzehan, pərdədəri, meddah, şəhnamehan sözləri də eyni və ya yaxın mənaları ifadə edir.

Cahiliyyət dövrünün ərəb ictimai həyatında “kasas” deyilən əhvalatların çox danışıldığı məlumdur. Hər bir ərəb tayfasının kasas danışan şairi, natiqi olardı. Bu dövrdəki hekayələrin mövzusu daha çox "eyyamül-ərəb" adlanan tayfalar arasında gedən döyüşlər idi. Bu döyüşlərdə qəhrəmanlıq, şücaət və igidlik nümunələri təsvir olunurdu. Şeirilər də söylənirdi. Bu şeirli rəvayətlərin hamısına “əhbar” deyilirdi. İslamdan əvvəlki ərəb cəmiyyətində gözəl

əxlaq və gözəl rəftar aşılayan, şərdən qorunmağı öyrədən, insanların hekayələrini danışmaq xüsusi bir peşə idi.

Məhəmməd Peyğəmbər moizələrə, öyüd-nəsihətlərə xüsusi əhəmiyyət verirdi. Nitqləri zamanı o, ayrı-ayrı məsələlərə örnək gətirər, uyğun hekayətlər söyləyər. Ərəb xilafətində xütbələrdə nağil danışmaq ənənəsi xəlifə Osmanın ölümündən sonra geniş yayıldı. Bu hadisə ilə parçalanan İslam cəmiyyətində tezliklə siyasi məzhəblər meydana çıxdı. Onların nümayəndələri başlarına öz tərəfdarlarını toplamaq üçün uydurma hədislər, hekayələr söyləməyə başladılar. Beləliklə, siyasi moizələr çoxaldı.

İran ədəbiyyatında qissələr köklü bir tarixə malikdir. İslamdan əvvəl qissəxanlar İran mədəniyyəti və tarixindəki əfsanəvi hadisələri, xüsusən də “Şahnamə”dəki hekayələri əzbərləyib danışdıqları üçün “Şahnaməhan” da adlandırılırdılar. Məddah üslubunda hekayələr danışanları “naqqal”, Kərbəla hadisəsini söyləyənləri “rovzəxan” (yəsci), Əhli-beytin başına gələn faciəli hadisələri nəql edənləri isə “perdadari” adlandırılırdılar.

Əski türklərdə sazın müşayiəti ilə milli əfsanələri, qəhrəmanlıq hekayələrini nəzmlə söyləyən şairlərə “ozan” deyirdilər. Varlığını daha çox tayfa həyatında davam etdirən şairlər İslam dininin təsiri ilə xüsusilə Anadoludakı oturaq həyatdan sonra öz yerlərini böyük ölçüdə məddahlara buraxmışdılar. Əvvəlcə İslam dininin böyük şəxsiyyətləri, xüsusilə

Peyğəmbəri tərifləyən, İslam mövzularından bəhs edən bu məddahlar zamanla qeyri-dini mövzularda hekayətlər də nəql etməyə başlamışdılar.

Müxtəlif məclislərdə hökmdarlar üçün nət, münəccət və mədhiyyə deyən şəxslər “müərrif” adlanırdı. Allah Rəsulunun və səhabələrinin sultan saraylarındakı həyat və döyüşlərindən, sonrakı dövrlərdəki İslam fəthlərindən, siyer-i nəbidən bəhs edən hekayətlərə “siyerci” deyilirdi. Muarriflər və siercilər, meddahlar kimi, zaman keçdikcə qeyri-dini mövzulara diqqət yetirdikdə "kissahan" adlandırıldılar.

Dini mövzulardan tədricən uzaqlaşan nağılçılar dinləyicilərin diqqətini cəlb etməkdən ötrü zaman-zaman danışdıqları nağıllarda müxtəlif heyvanların və canlıların səs və hərəkətlərini təqlid etməyə meyl göstərir, lətifə və hekayətlərə yer verməyə başlayırdılar.

Türk cəmiyyətində XV əsrdən xüsusilə böyük şəhərlərdə tez-tez rast gəlinən qissəxanlar sistemli təhsil almasalar da, zəki ı və istedadlı insanlar idi. Malikanələrdəki, saraylardakı qissəxanlar arasında çox savadlı, yüksək intellektual səviyyəyə malik insanlar da var idi. Onlar sultanların, görkəmli dövlət xadimlərinin yaxın çevrəsinə daxil idilər.

Ənənəvi söhbət toplantıları. Türkiyənin müxtəlif bölgələrində ənənəvi söhbət toplantıları da çox böyük bir mədəniyyətdir. Bölgələrə görə bu toplantılar fərqli adlarla adlandırılır: (Yaran Sohbeti, Yaren Teşkilatı, Sıra Gecesi, Kürsübaşı Sohbeti,

Barana Sohbetleri, Cümbüş, Delikanlı Örgütü, Gençler Heyeti, Gezek, Kef/ Keyif, Muhabbet, Oda Teşkilatı, Oturmah, Sıra Yarenleri, Erfene/Arfane, Gezek, Erfane/Gezek, Sıra Gecesi/Herfene, Velime Geceleri)

Bunlar fərqli bölgələrdə xüsusilə ilin qış aylarında, müəyyən qaydalar çərçivəsində müxtəlif sayda kişi qruplarının bir araya gəldiyi ictimai həmrəylik məclislərinin ümumi adıdır. Görüşlər üçün çox vaxt cümə axşamı, cümə və ya şənbə günləri seçilir. Axşam saatlarında başlayan görüşlər gecə yarısına doğru başa çatır. Hər bir üzvün toplantıya vaxtında gəlməsi və vaxtında getməsi şərtidir. Ənənəvi söhbət toplantıları, Yaran Sohbeti adı altında Çankırıda, Yaren Teşkilatı adıyla Kütahyanın Simav qəsəbəsində, Sıra Gecesi adı altında Şanlıurfada, Kürsübaşı Sohbeti adı altında Elazığda, Barana Sohbetleri adıyla Balıkesir Dursunbey qəsəbəsində yaşadılmaqda və ümumən Türkiyə miqyasında da tanınmaqdadır.

Bundan başqa, Cümbüş adıyla Ankara və ətrafında, Delikanlı Örgütü adıyla Ankaranın Kazan qəsəbəsində, Gençler Heyeti adıyla Niğdenin Dündarlı qəsəbəsində, Gezek adıyla Kütahya mərkəzi və İspartada, Kef/Keyif adıyla Antalya və İsparta şəhərlərində, Muhabbet adıyla Ankaranın Beypazarı qəsəbəsində, Kırşehir, Yozgat qəsəblərində, Karabük Safranbolu qəsəbəsində, Oda Teşkilatı adıyla Balıkesir Edremit qəsəbəsində, Manisa Soma qəsəbəsində,

Oturmah adıyla Vanda, Sıra Yarenleri adıyla Konyanın Akşehir qəsəbəsində, Erfene/Arfane adıyla Ardahanda, Gezek adıyla Afyonda, Erfane/Gezek adlarıyla Bursada, Sıra Gecesi/Herfene sıra adlarıyla Erzincanda, Velime Geceleri adıyla Diyarbəkir-də mövcuddur [56].

Ənənəvi söhbət toplantılarının təşkili və idarə olunmasında əsrlərlə ənənələrə çevrilmiş, yazılmamış qanunlar var. Sayları dəyişkən olmaqla, əsasən, 5-30 kişidən təşkil olunan söhbət qrupları 3-5 nəfərlik bir heyət və ya başqan tərəfindən idarə olunmaqdadır. Bölgələrə görə sıra başqanı, kolbaşı, köşe ihtiyarı, böyük yarenbaşı, kiçik yarenbaşı, sözcü, igidbaşı, böyük başağa, yaran rəisi kimi adlar verilən söhbət başqanının əsas vəzifəsi qrupdaxili əlaqələri nizamlamaq, toplantıların müəyyən edilmiş qaydalara uyğun baş tutmasına nəzarət etməkdir.

Ənənəvi söhbət toplantılarında, adətən 15-16 yaşda və bu yaşdan yuxarı kişiler iştirak edərək üzv olurlar. İclasda iştirak etmək istəyənlərin müəyyən etnik qrupdan və ya inancdan olması şərti yoxdur, lakin onlardan dürüstlük, sirr saxlamaq, böyüklərə itaət etmək kimi əxlaqi keyfiyyətlərə sahib olması gözlənilir. İlk söhbət toplantısında toplantı müdiri və ya sədri seçilir. Onların vəzifələri xatırladılır, söhbət zamanı veriləcək yeməklərin növləri qərarlaşdırılır. Musiqiçilərlə əlaqə qurulur və məclislərin ümumi iş rejimi müəyyən edilir. Söhbət qrupuna yeni şəxs cəlb edildikdə, onun haqqında əvvəlcədən araşdırma

aparılır və söhbətə verə biləcəyi töhfə qiymətləndirilir.

Yeni üzv digər üzvlərlə bir çox cəhətdən, xüsusən sosial status baxımından uyğun olmalıdır. Bütün üzvlərin razılığını almaq şərt ilə qeyri-üzvlərin də toplantıda qonaq qismində iştirakı mümkündür. Söhbət toplantıları üzvlərin evlərində sıra ilə təşkil edilir. Söhbət otağına gəliş və salamlaşmada da müəyyən qaydalara əməl olunur. Məsələn, Barana ənənəsində söhbət otağına əvvəlcə başqan, sonra üzvlər daxil olur. Yaren ənənəsində isə üzvlər əvvəlcədən içəridə əyləşib başqanın gəlişini, məclisin başlanmasını gözləyirlər.

Məclis üzvlərinin əyləşmə nizamında da müəyyən qaydalara əməl olunur. Məsələn, Gerede məclislərində üzvlər yarımdairə şəklində oturlar. Sədr ortada, musiqiçilər solda, üzvlər isə təmsilçilik təcrübələrinə uyğun sıra ilə sağda əyləşirlər. Söhbət otaqlarının təşkili üçün də müəyyən meyarlar var. Evin ən böyük otağında yerdə həsir və ya xalçalar, kilimlər sərilir, üzərinə yastıqlar, mütəkkələr qoyulur.

Adından da göründüyü kimi, ənənəvi söhbət görüşlərinin əsas məzmun elementi söhbətdir. Gündəlik həyatın hər mövzusunda söhbətlərin aparıldığı məclislərdə xalq musiqisi, xalq oyunları, əyləncəli otaq oyunları, tamaşa oyunları, yemək və süfrə mədəniyyəti kimi fəaliyyətlər mühüm yer tutur. Barana ənənəsində üzük oyunu, yaren ənənəsində vızız oyunu və lal oyunu, Sıra gecələrində üzük gizlətmə və talaka kimi müxtəlif oyunlar oynanılır.

Xüsusilə musiqi yönü ilə seçilən Şanlıurfa Sıra Gecəsi və Elazığ Kürsübaşı məclisləri ənənəvi musiqi ifaçılarının usta-şagird münasibəti ilə yetişdirildiyi konservatoriya misalındadır. Yığıncaqlarda yeyilən yeməklər də bölgədən bölgəyə dəyişir. Məsələn, Şanlıurfa Sıra Gecələrinin vazkeçilməz ləzzətləri arasında çiy köftə, şirin və acı qəhvə kimi tanınan mirra var. Sıra gecəsinin menyusu əvvəldən müəyyən edilir və bu siyahıdan kənara çıxılmaz.

Çankırıdakı yaren yeməkləri arasında şorba, güveç, düyü və paxlavadan ibarət toplu yeməkləri diqqəti çəkir. Elazığ Kürsübaşı ənənəsində meyvə pulpası, badam ləpəsi, tut qurusu və qoz kimi yeməklər verilir. Barana ənənəsində tiritdən başqa yeməklər söhbət başçısının işarəsi ilə tam bitmədən ev sahibinin ixtiyarına verilir. Ənənəvi söhbət toplantıları əsasən oxşar funksiya yerinə yetirir. Burada əsas məqsəd işdən kənarda söhbət edərək, əylənərək vaxt keçirmək, iştirakçıları əyləndirmək və maarifləndirməkdir. Söhbətin mövzuları sosial, siyasi məsələlərdən tutmuş üzvlərin iqtisadi və sağlamlıq problemlərinə qədər dəyişə bilər.

Bu görüşlər qeyri-maddi mədəni irsin qorunub saxlanması və ötürülməsinə, xüsusilə gənc nəsillərdə qarşılıqlı hörmət və həmrəylik hisslərinin formalaşmasına mühüm töhfələr verir. Qrup üzvləri sosial vəziyyətindən, iqtisadi və digər fərqlərindən asılı olmayaraq bir-biri ilə bərabər hüquq və vəzifələrə malikdirlər. Qrup üzvləri gündəlik həyatda rəhbərlər

və onların ağsaqqalları tərəfindən öyrədilir və onlara nəzarət edilir, onlara göstərilən maddi və mənəvi yardımlardan ehtiyac duyduqları zaman yararlanırlar.

Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi oxşar funksiyaları daşıyan müxtəlif yerli elementlərin eyni başlıq altında bir araya gətirildiyi ənənəvi söhbət görüşləri ilə bağlı araşdırma, identifikasiya və sənədləşmə işlərini davam etdirir. Bu ənənələrin həyat qabiliyyətini təmin etmək üçün icraçı icmaların və müvafiq qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyəti, o cümlədən nəşr fəaliyyətləri dəstəklənir.

Ənənələrin canlı olduğu yerlərdə aparılan çöl araşdırmaları nəticəsində Türkiyə Radio Televiziya Qurumunun (TRT) əməkdaşlığı ilə sənədli filmlər hazırlanır. Ənənəvi geyim, şifahi ifadələr, musiqi, rəqs və mətbəx mədəniyyəti kimi çoxşaxəli dəyərləri ilə mədəni irsin gələcək nəsillərə ötürülməsində son dərəcə mühüm funksiyaya malik olan ənənəvi söhbət görüşləri də mədəni irsin bütöv şəkildə qorunmasına töhfə verir. Ənənəvi söhbət toplantıları da 2010-cu ildə YUNESKO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi İrsi siyahısına daxil edilmişdir.

Aşıq məclisləri. Aşıqlıq ənənəsi türk mədəniyyət tarixində əhəmiyyətli yerə sahibdir. Bu ənənə əsrlərlə davam edən sənət sınaqlarından keçərək cilalanmış, özünəməxsus ifa tərzinə, yaradıcılığa malik, öz qayda-qanunları olan bir sənət sahəsi kimi inkişaf etmişdir. Aşıq ədəbiyyatı, ozan-baxşı ənənəsinin dəyişməsi və

tamamilə ortadan qalxması ilə XV-XVI əsrdən sonra Azərbaycanda və Anadoluda çiçəklənmişdir. XVII əsrin sonlarından başlayaraq Qafqazda, İran və Şərqi Anadoluda aşiq mühitlərinin çiçəklənmə prosesi davam edirdi. Bu ərazilərdəki mühitlər aşiq sənətinin fərqli və ortaq xüsusiyyətlərinə, yerləşdiyi coğrafiyaya, havacatlara və s. görə bir-birindən kifayət qədər fərqlənirdi.

Anadolunun mədəni müxtəlifliyinin və zənginliyinin, eləcə də mədəni yaddaşının mühüm ifadəsi olan aşılıq ənənəsi əsrlərin təcrübəsi ilə formalaşmış, şeir, musiqi və hekayəni özündə birləşdirən çoxyönlü bir sənətdir. Özünəməxsus ənənə və ifaçılıq ənənəsinə malik olan ozançılıq ənənəsinin ən mühüm xüsusiyyəti onun dövrünün həyat tərzini və həyata baxışını, etik-estetik dəyərlərini əks etdirərək geniş xalq kütlələrinə xitab edə bilməsidir.

Aşıqlar ənənəyə uyğun şeir söyləyən, bir-biri ilə deyişən, nağıl danışan, ifalarını daha çox sazın müşayiəti ilə edən sənətkarlardır. Bu sənətin nümayəndələri uzun illər ustad sənətkarların rəhbərliyi altında şagirdlik yolu ilə yetişdirilir. Ozanlar istər mənzum, istərsə də nəsr əsərləri, yəni yaratdıqları dastanlarla türk ədəbiyyatında aşiq üslubu adlı özünəməxsus üslub yaratmışlar.

Aşılıq ənənəsinin mənşəyi ilə bağlı müxtəlif fikirlər var. Ümumi rəy isə bundan ibarətdir ki, aşılıq türklərin dastançılıq ənənəsinə və türklərin İslamı qəbul etməsindən sonra yaranan sufi təfəkkürünə,

Səlcuqlu və Osmanlı həyat tərzinə uyğun formalaşılıb.

Aşıq öz deyimlərini və ya ustadlarının deyimlərini oxuyur, gözəlləri tərənnüm edir, ağırları dramatik dillə vurğulayır, yerli havaları sazın müşayiəti ilə oxuyur. Ozanların ifa etdikləri şeir və hekayələrdə həsrətdən, ilahi eşqdən, qəhrəmanlıq hekayələrindən, dövrün ictimai problemlərindən bəhs edilir. Ozanların şeirlərində Anadolu insanların dünyagörüşü, əxlaqi və estetik anlayışı ifadə olunur.

Ozan repertuarı keçmişdən günümüze anonim şəkildə ötürülən, eyni formal xüsusiyyətlərə malik olan aşıq ədəbiyyatının şeir, deyim və ifa üslublarıdır. Bu üslublar bölgələrə görə fərqli xüsusiyyətlərə malik ola və müxtəlif adlarla adlandırıla bilər. Atışma, lebdeğmez, muamma asma, varsağı, taşlama, kalenderi, selis, deyiş, destan, divan, koşma, tekellüm, mani, türkü, semai, satranç və vezn-i ahar adlanan janrlar Türkiyədə aşıq ədəbiyyatının əsas janrlarından dır.

Atışma poetik söz qüdrətinə güvənən iki aşığın qarşı-qarşıya dayanaraq birinin digərini məğlub etməsi məqsədi daşıyan şeirləşmə, yəni deyişmədir. Bir neçə mühüm mərhələdən ibarət olan aşıq deyişmələrinin sonunda qalib tərəf məğlub tərəfin sazını əlindən almaq hüququna malik olur. Adətən, ya özünə güvənən bir aşıq tanınmış bir saz-söz ustadının üstünə gedərək onu deyişmə meydanına çəkir, ya da məktub göndərərək qarşı tərəfi öz meydanına çağırır. Ləbdəyməz isə Azərbaycan aşıq ədəbiyyatından yaxşı

tanış olan dodaqdəyməz aşiq şeiri şəklidir. Bu, təcnisin əsas növlərindən biridir. Əsasən, qoşma formasında olur. Dodaqdəyməzin başlıca xüsusiyyəti şeirdə qoşa dodaq samitləri (m, b, p), bəzən isə diş və dodaq samitləri (z, v, f) olan sözlərin işlədilməməsidir. Belə şeirlərin qoşulması çətin olduğundan bu formaya az müraciət edilir. Dodaqdəyməzdə süni kəlmələrdən, təhrif olunmuş ifadələrdən istifadə edilməməlidir. Dodaqdəyməz yüksək sənətkarlıq nümunəsi hesab edilir.

Türkiyədə aşıqlar sənətlərini yerinə yetirərkən bölgələrə görə müəyyən fərqliliklər göstərsələr də, aşiq fəsiləri adlanan xüsusi hissələrdə dəyişməz ardıcılıq silsiləsini gözləyirlər. Ozanların tamaşaçıları salamladıqları, “Xoş gəldin”, “Salam”, “Səflərə xoş gəldin” kimi rədiflərlə bağlı ifadələr giriş hissələridir. Xatırlatma, ustad şairlərin deyimlərinin oxunduğu hissədir. Təkelüm tamaşanın ən böyük və ən məharətli hissəsidir və daha çox iki ozanla ifa olunur. Bu hissədə aşıqlar öz bacarıqlarını nümayiş etdirmək, üstünlüklərini göstərmək üçün bir-biri ilə yarışirlər.

Aşıqlıq ənənəsində möhkəm yer tutan ustad-şagird münasibətləri keçmişdən bu günə qədər yaşamış aşıqlar arasında bilik, ədəb və təcrübənin ötürülməsini təmin edən körpü rolunu oynayır. Karacaoğlan, Koroğlu, Kazak Abdal, Pir Sultan Abdal, Ercişli Emrah, Gevheri, Aşık Ömer, Kul Himmet, Dadaloğlu, Dertli, Ruhsati, Bayburtlu Zihni, Aşık Şenlik, Aşık Sümmani, Aşık Mahzuni Şerif, Aşık

Veysel, Davut Sulari, Aşıq Murat Çobanoğlu, Aşıq Yaşar Reyhani bu ənənənin dəyərli nümayəndələridir.

Şifahi ifadə ənənəsi ilə nəsil-dən-nəslə keçən aşıqlıq sənətinə aid şeir və hekayələr günümüzdə qədər gəlib çatmışdır. İndiki ozanlar sənətlərini əsasən, bu ənənənin bu gün də yaşadığı Orta və Şərqi Anadoluda aşıq qəhvəxanalarda həyata keçirirlər. Belə məkanlarla yanaşı, qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən təşkil edilən aşıq bayramları və yerli hökumət qurumları tərəfindən təşkil edilən mədəniyyət tədbirləri də aşıqlıq sənəti irsinin yaşamasına və nəsil-dən-nəslə ötürülməsinə töhfə verir.

Aşıq sənəti də 2009-cu ildə YUNESKO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi irsi siyahısına daxil edilmişdir.

Törən keşkeyi. 2011-ci ildə YUNESKO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi irsi siyahısına daxil edilmiş törən keşkeyi məclisləri də camaatın iştirakı ilə gerçəkləşdirilən mərasimdir. Açıq havada böyük qazanlarda ət və buğdanın birlikdə bişirilməsi ilə gerçəkləşən mərasim yeməyinə “keşkek” deyirlər. Bu ənənəvi mərasimə qatılanlar arasında iş bölgüsü aparılır, hər kəs bacardığı və üzərinə düşən vəzifəni yerinə yetirir. Buğda və ətin bişməzdən qabaq uzun müddət döyülməsi və yeməyin ortaqla ritmlə qarışdırılması mərasimin simvolu sayılır.

Bu ənənə Yozgat, Çorum, Çankırı, Amasya, Sinop, Adana, Ərzincan, Tokat, Tekirdağ, Aydın, Muş, Muğla, Uşak, Sivas, Kırşehir, İzmir, Uşak, Antalya,

Afyonkarahisar, Kastamonu kimi bölgələrdə geniş yayılmışdır. Bununla belə, Türkiyənin, demək olar ki, hər yerində geniş şəkildə tətbiq olunur. Mərasim keşkəyi sünnət toylarında, nikah mərasimlərində, Ramazan və Qurban bayramlarında, Məhərrəmlikdə, sədəqə, həcc süfrəsində, kütləvi yağış duaları edilərkən, mövlud günlərində, eləcə də mövsümi bayram mərasimi olan Hıdırellez kimi xüsusi günlərdə bişirilərək paylanır. Bu cür mərasimlərdən başqa, keşkek yeməyini evlərdə, yaxud restoranlarda da yemək olar.

Yağlı güləş

Türk mədəniyyətinin ən maraqlı elementlərindən biri də yağlı güləşdir. Bu, sırf türklərə məxsus milli güləş növüdür. Ümumiyyətlə, güləş bir idman növü kimi türklər arasında tarixən çox yayılmışdır. Mərkəzi Asiyada Tatar, Özbək və Tuva güləşlərini buna misal göstərmək olar. Türklər güləşçiləri bahadır adlandırırdılar. Bahadırlar xüsusi şorta bənzər geyim geyinirlər. Yağlı güləş isə güləşçilər bədənlərini zeytun yağı ilə yağladıkları üçün belə adlanır. Güləş bu cür yarışların keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş “Ər meydanı” adlı xüsusi məkanda keçirilir [57].

Yağlı güləş digər güləş növlərindən fərqlənir. Burada güləş zamanı pəhləvanlar bir-birlərinin qurşaq nahiyəsindən tuta bilirlər. Yağlı güləşin ilkin formasında hansısa vaxt məhdudiyəti olmamışdır.

Döyüşlər pəhləvanlardan birinin tam qalibiyyətinə qədər davam etdirilirdi. Ona görə də güləş yarışları bəzən bir və ya iki gün çəkirdi. 1975-ci ildən etibarən Yağlı güləşdə də müəyyən qaydalar tətbiq etməyə başladılar. Belə ki, baş pəhləvanlar üçün 40 dəqiqə, adi pəhləvanlar üçün isə 30 dəqiqə yarış vaxtı ayrılır. Bu müddətdə qalib müəyyənləşməzsə əlavə 10–15 dəqiqə də verilir.

XIV əsrdə Rumelidə meydana gələn Qırxpınar yağlı güləş turniri pəhləvanların gücünü nümayiş etdirən böyük bir idman tədbiridir. Əsasən iyunun sonu - iyulun əvvəlində başlayan yarışlar yeddi gün davam edir. Qalib şəxs baş pəhləvan tituluunu alıb qızıl kəmərlə mükafatlandırılır. Üç il ardıcıl olaraq qalibiyyətini qoruyan pəhləvan qızıl kəməre ömürlük sahib olur.

Kırkpınarda keçirilən ilk yağlı güləş turnirin tarixi 1362-ci ilə təsadüf edir. Ehtimallara görə, bu güləş növü türklərin Anadoludan Rumeliyə keçidi zamanı yaranmışdır. Yağlı güləş zamanında əsasən hərbiçilər arasında əyləncə növü olmuşdur. Hər ilin iyununda Ədirnənin Sarayıçi hissəsində baş tutan tarixi Kırkpınar güləşləri Süleyman Paşa komandanlığı altında Dardanel boğazını keçərək Geliboyuya gələn Rumeli fəthlərində iştirak etmiş qırx igrin şərəfinə təşkil olunmuşdu.

Saraykənarı yarışlar isə, əsasən, toy mərasimlərində və Ramazan bayramında təşkil olunurdu. Yağlı güləşin özünün bir idman növü kimi

tarixi kifayət qədər qədimdir. Bu güləşin müxtəlif növlərinə hətta Şumer və Babilistan ərazilərində də təsadüf etmək olar.

Məlumatlara görə, yağlı güləş ənənələrinin formalaşmasında milli türk güləşi olan Karakucağın da böyük rolu olub. Güləş dərsləri əsasən Təkkə adlı xüsusi idman mərkəzlərində tədris olunurdu. Türkiyədən başqa Hollandiyada və Yaponiyada da oxşar yarışlar təşkil olunur.

Türkiyədə son illərdə idmana maraq artmışdır. Ölkədə ən populyar idman növləri futbol, atsürmə, qılnoynatma, oxatma, yüngül atletika, atüstə nizaatmat, ağırlıqqaldırmadır.

Türk qəhvəsi

Türkiyədə qonaq üçün ən böyük ehtiram əlamətlərindən biri ona türk qəhvəsi təklif olunmasıdır. Bu içki təkcə hazırlanma texnologiyası və dadı ilə deyil, həm də formalaşdırdığı türk qəhvəsi mədəniyyəti ilə seçilir. Odur ki, Türkiyə qonaqpərvərliyinin bir parçası olan türk qəhvəsi də “Türk qəhvəsi mədəniyyəti və ənənələri” adı ilə YUNESKO-nun Bəşəriyyətin qeyri-maddi irsi siyahısına daxil edilib.

Türk qəhvəsi yalnız Türklər tərəfindən hazırlanır. Bu qəhvənin özünəxas bişirmə və təqdim etmə tərzii var. Türk qəhvəsinin üç ayırlmaz elementi mövcuddur. Bunlardan birincisi telve, yəni qəhvənin dibində qalan köpük, digəri qəhvə bişirilən və cezve adlanan xüsusi

qəhvədən və qəhvə içmək üçün nəzərdə tutulmuş kiçik fincandır.

Türk qəhvəsinin hazırlanması da çox maraqlı bir prosesdir. Türk qəhvəsi istəyə görə sadə, az şəkərli, orta şəkərli və çox şəkərli olaraq təqdim edilə bilər. Qəhvəni bişirmədən öncə təqdim olunacaq fincan qədər su götürülür və həmin su qəhvədana tökülür. Bu çox qısa bir müddətdə olur və dərhal bu qarışıq qarışdırılır. Məsələn, bir adama orta şəkərli qəhvə bişirmək üçün, bir fincan soyuq su, iki dolu çay qaşığı qəhvə və iki çay qaşığı şəkər qəhvədana qoyulur. Qəhvədən az atəşli ocağa alınır və suyun üstündəki qəhvənin tamamilə çökməsi gözlənilir. Yaxşıca qarışdırılan qəhvə az atəşdə ağır-ağır bişirilir. Qısa bir müddətdə qəhvənin üzərində köpük meydana gəlməyə başlayır. Bu köpük və qəhvənin bir qismi soyuq olmayan fincana boşaldılır. Daha sonra qəhvəndəki qəhvə təkrar köpürənə qədər ocaqda tutulur və sonra qalan qisim də fincana boşaldılır.

Qəhvəni təqdim edərkən, yanında mütləq bir stəkan su verilir. Qəhvə içilməzdən öncə həmin sudan bir qurtum içilir. Daha sonra yenə də lazım olarsa, su içilməsinə davam edilir.

Tarixi məlumatlara görə türk qəhvəsi Qanuni Sultan Süleyman dövründə, 1543-cü ildə Həbəşistandan İstanbula gətirilib. Tədricən Osmanlılardan da Avropaya keçməyə başlayıb. Avropada qəhvə uzun müddət türk qəhvəsi kimi təqdim edilib. Çünki qəhvə türk mədəniyyətinə xas güyümdə və qəhvədanlarda

bişirilirdi. Əvvəlcə Osmanlı saraylarında istifadə olunsada, müəyyən müddətdən sonra qəhvə ümumən xalq arasında populyarlıq qazanmışdır. Türkiyənin demək olar ki, hər yerində qəhvəxanalar açılmışdır. Qəhvəxanalar bu içki növünün daha da kütləviləşərək türk mədəniyyətinin böyük bir parçasına çevrilməsinə kömək göstərmişdir. Qəhvəxanalar Türkiyədə tarixən də, bu gün də içki içilən məkandan daha böyük anlam daşımaqdadır. Bu məkanlar söhbət edilən, müxtəlif məsələlər ətrafında müzakirə aparılan, oyunlar oynanılan, qəzet, kitab oxunan ictimai yerlərdir və sosial kommunikasiya məkanı kimi Türk mədəniyyətində çox əhəmiyyətli yer tutur.

Türk mətbəxi

Türk mədəniyyəti və etnoqrafiyasının ən maraqlı tərkib elementlərindən biri də Türkiyənin milli mətbəxidir. Əsrlər boyu formalaşmış Türk mətbəxi Osmanlı mədəniyyətinin mirasıdır. Türk mətbəxi bir tərəfdən Balkan və Orta Şərqi mətbəxlərindən təsirlənmiş, digər tərəfdən isə özü də bu mətbəxlərə ciddi şəkildə təsir göstərmişdir.

Türkiyənin hər bölgəsinin özünə görə spesifik yeməkləri var. Qaradəniz mətbəxi, Cənub-Qərb mətbəxi, Orta Anadolu mətbəxi və s. zənginliklərinə və özünəməxsus xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənir.

Türk mətbəxində şorbaların müxtəlif çeşidləri

çox yayılıb. Xüsusilə qış aylarında şorbalar süfrələrdə mühüm yer tutur. Mərcimək şorbası, Ezogəlin şorbası və Tarhana şorbası ən çox yayılmış şorba növlərindəndir. Şorbaların hazırlanması zamanı ətlərdən, tərəvəzlərdən və paxlakimilərdən çox istifadə olunur.

Müxtəlif xalqların zəngin mətbəx mədəniyyətləri burada bir-birinə qovuşduğundan Türkiyə mətbəxində hər kəsin ağız dadına uyğun yeməklərə təsadüf etmək mümkündür. Türkiyədə yeməklərin növü, çeşidi çoxdur. Bəzi Türk yeməkləri isə təkcə Türkiyənin özündə deyil, ölkə sərhədlərindən kənar da xeyli məşhurdur.

Menemen. Menemen yumurta, pomidor, yaşıl bibər, qara və qırmızı bibər əlavə edilmiş, zeytun yağı və ya günəbaxan yağında bişirilən milli türk yeməyidir.

Mantı. Türkiyədə ən çox sevilən xəmir yeməyidir. Bunlar içi ətlə doldurulmuş kiçik xəmirlərdir. Mantı, əsasən, Türkiyənin Kayseri şəhərinə məxsus yeməkdir. Qaydalara görə mantının hazırlanmasında əsas peşəkarlıq meyarı yeyərkən bir qaşığa 40 ədəd mantının sığmasıdır.

Börek, pendir, göyərtili, ispanaq, balıq və ya ətlə doldurulmuş incə yuvarlanmış qatı xəmir yeməkləri də Türkiyədə geniş yayılıb. Pomidor və soğan ilə yaşıl lobya güveçi olan "Zeytincəli" də ənənəvi türk yeməyidir.

Lahmacun. Bütün dünyada məşhur olan əsas türk

yeməklərindən biri də lahmacundur. Lahmacun hazırlanması ucuz başa gələn və kifayət qədər doyumlu yeməkdir. Lahmacunun yanında mütləq göyərtili və limon da təqdim edilir. Lahmacunun ətli, pendirli, qarışıq və başqa bir çox növləri var.

Börek. Türk mətbəxinin müxtəlif növləri ilə seçilən, səhər yeməklərinin ən sevilən yeməklərindən biri də börekdir. Amma börek təkcə səhər yeməyi deyil. Türklər günün istənilən saatında sevə-sevə börek yeyirlər. Börek yufka adlanan çox nazik xəmirdən qat-qat şəkildə hazırlanır. Börəyin ən məşhur növləri qiyməli ət, yaxud ispanaq və pendirle hazırlanan böreklərdir. Türkiyənin hər bölgəsinin, hətta İstanbul kimi böyük şəhərlərin hər hissəsinin özünəməxsus börek növləri vardır. Məsələn, İstanbulun tarixi Sarıyer börəyi çox məşhurdur. Əskişəhərin məşhur çığ böreği, açma börek, uzun və nazik formada burularaq hazırlanan sigara böreği, su böreği də dünyada tanınan börek növlərindəndir.

Döner. Döner bütün dünyada Türkiyənin simvollarından birinə çevrilib. Türkiyənin hər şəhərində, küçəsində döner restoranına rast gəlmək mümkündür. Döner toyuq, quzu, yaxud mal ətindən hazırlanır, müxtəlif tərəvəz, ədviyyatlar, souslarla təqdim olunur.

Yarpaq sarma. Türk mətbəxinin ən məşhur yeməklərindən biri də yarpaq sarmasıdır. Yarpaq sarması hazırlanarkən ət qarışığı əsasən üzüm yarpağına barmaq qalınlığında incə-incə bükülür, həm

soyuq, həm isti halda, həmçinin həm əsas yemək, həm də ara yemək olaraq təqdim edilir.

Mücver. Türk mətbəxində xüsusi yer tutan bu yemək balqabaqdan hazırlanır. Bununla belə istəyə uyğun olaraq bəzən ona göyərtili, kartof, yerlək, kərəviz də əlavə edilir.

İskender. İskender kabab da türk mətbəxinin ən çox sevilən yeməklərindən biridir. Xüsusilə Bursa şəhərinin iskenderi çox məşhurdur. İskender də döner ətindən hazırlanır. Üstünə əlavə edilən kərə yağ, yanında verilən qatıq, pomidor sousu, pilav və altındakı xüsusi qızardılmış xırda çörək parçaları (pidelər) ona xüsusi dad qatır.

Kabab. Azərbaycan mətbəxində olduğu kimi türk mətbəxində də kabab, yeməklərin şahı sayılır. Türkiyədə ən məşhur kabab Adana kababıdır. Adana kababı Türkiyənin hər yerində sevilir. Hazırlanarkən və süfrəyə təqdim olunarkən yanında soğandan, sarımsaqdan, göyərtilidən də istifadə olunur. Bu, Adana kababının özünəməxsus fərqli cəhətlərindəndir.

Çiy köfte. Bu yeməyin vətəni Şanlıurfa şəhəridir. Hazırda Türkiyənin bütün bölgələrində məşhur olan çiy köfte həm ətli, həm ətsiz olur. Çiy köftə qiymə əti, pul bibər, bulqur, pomidor sousu, soğan, cəfəri və müxtəlif ədviyyatlar əlavə edilərək, ən əsası da bişirilmədən hazırlanır. Yetəri qədər yoğrulduqdan sonra qabdz tərsinə tutulur və küftə qarışığının yerə dağılmaması onun hazır olmasına dəlalət edir. Şanlıurfadan başqa, Adanada, Adıyamanda,

Qaziantepdə, Diyarbəkirdə, Mardidən, Elazığda, Malatyada da hazırlanır. Çiy küftə kahı yarpağının içində, üzərinə limon sızılıaraq verilir.

Hamsi tava. Türk mətbəxinin xüsusilə qış aylarında çox hazırlanan məşhur balıq yeməklərindəndir. Hamsi balığı, un, qarğıdalı unu, duz və yağla hazırlanaraq sumaqly soğan, çoban salatı və daha bir çox digər başqa əlavələrlə təqdim olunur. Öz səliqəli görünüşü ilə süfrəyə gətirilərkən bir sənət əsəri kimi görünən bu yemək Qara dəniz regionuna mənsubdur.

Karnıyarık. Badımcan türk mətbəxində xüsusi yer tutur. Qarnıyarık badımcandan hazırlanan, qarnir kimi düyü ilə təqdim olunan və adətən cacıqla birgə yeyilən yeməkdir. Cacık doğramacdır, ayran və ya sulandırılmış qatığa xiyar və göyərtilər doğranaraq hazırlanır.

Kuru fasulye, cacık, pilav. Türk mətbəxində quru fasulye, cacık və pilav üçlüsü xüsusi yer tutur. Kuru fasulye basdırmalı, ətli, yaxus sucukla (sosis) bişirilir.

Türklər şirniyyatlardan da çox istifadə edirlər. Türk mətbəxi şirniyyatların son dərəcə bol çeşidi ilə zəngindir.

Paxlava, Künefe, Kadayıf dolması, Gullaç, Lokum ən məşhur türk şirniyyatlarındandır.

Türk mətbəxində çay, ayran, müxtəlif meyvə və otlardan hazırlanmış şərbətlər xüsusi yer tutur. Türk çayının dünyanın bir çox yerlərində olmayan xüsusi dadı var. Səhər yeməyinin vazkeçilməz içkisi olan çayı xüsusilə İstanbulda kövrək simitlə işmək bir

ənənədir. Türkiyədə çay, kiçik armudu stəkanda, balaca qaşıq və iki qəndlə verilir. Türklər çayı qəndlə azca şirinləşdirərək içirlər.

Səhləp. Bu, xüsusilə qış aylarının sevilən içkisidir. Səhləp Türk mətbəxinin nadir dadlarından sayılır. İstiliyi uzun müddət saxlayan geniş ağızlı stəkanlarda üzərinə darçın səpilərək süfrəyə verilir. Səhləbin sağlamlığa da bir çox faydaları var.

İtburnu, adaçayı və cökə dəmləməsi də Türkiyədə geniş istehlak olunan isti içkilərə daxildir. Türklər bu içkiləri keçmişdən bu günə kimi istehlak edirlər.

Ayran. Bu, türklərdən bütün dünyaya yayılan içki növüdür. Qatıq, su və duzun qarşığında hazırlanan ayran əsas yeməklər və qəlyanaltılar üçün əvəzolunmaz içki sayılır.

Boza. Soyuq olmasına baxmayaraq, payız-qış aylarında çox istehlak edilən içkidir. Əvvəllər böyük mis küpləri olan bozaçılar küçə-küçə gəzib özlərinə xas tərzdə “bozaaa!” qışqırırdılar. Artıq səyyar bozaçılara nadir hallarda rast gəlmək olur. Amma mağazalarda qablaşdırılmış bozalar satılır.

Şalgam. Qırmızı çuğundur və qara yerkökünün turşusunun suyundan hazırlanır. Turşməzə duzlu şirə soyuq halda içilir. Ədviyyatlı və ədviyyatsız olmaqla iki növü məşhurdur. Eyni zamanda həm turş, həm də duzlu dad verən şalgam ənənəvi türk içkiləri arasında orijinal ləzzətlərdəndir.

Rakı. Bu, türk mətbəxinin əsas ənənəvi spirtli içkisidir. Su, üzüm və razyanadan hazırlanır. Xüsusilə

yeməklərlə içilən rakı, digər spirtli içkilərdən fərdli olaraq su ilə qarışdırılır.

Rakının ilk dəfə harada və kimlər tərəfindən hazırlanaraq içildiyi məlum deyil. Bununla belə rakının ilk dəfə Osmanlı torpaqlarında hazırlandığı bütün dünya ölkələrində qəbul olunmaqdadır. Bu gün də rakı Türkiyə mədəniyyətinin maraqlı bir parçasıdır.

Cazibədar rəngləri və gözəl dadları ilə dünyada məşhurlaşan Osmanlı şərbətləri bu gün də türk mətbəx mədəniyyətinin önəmli hissəsidir. Bu dadlı və faydalı içkilər meyvədən, ədviyyatdan, çiçək qarışıqından hazırlanır. Müalicəvi içkilər kimi bir çox xəstəliklərin müalicəsində onlardan istifadə olunur.

Türklərin şərbət mədəniyyəti çox geniş bir coğrafiyaya yayıldığı üçün onun yüzlərlə çeşidi var. Şərbətin hazırlanmasında baldan, qızılgül ləçəklərindən, müxtəlif meyvələrdən, ədviyyatlardan, qoz-fındıqdan və onların qarışıqlarından geniş istifadə edirlər. İsti havalarda sərinləmək və yeməkdən sonra həzmi dəstəkləmək üçün şərbətlərə üstünlük verilir.

Türkiyənin qızılgül, heyva, böyürtkən, revent, tut, qarağat, giləmeyvə, mərcanı, naringi, nar, xaşxaş, jəsmın, hibiskus, zanbaq, demirhindi, badam, itburnu, mayaotu şərbətləri xeyli məşhurdur.

Lavaş, Katırma, Jupka və Yufka oval formalı nazik çörək növləri Türkiyədə çox yayılmış və əsrlər ərzində ayrıca bir mədəniyyət elementinə çevrilmişdir. Bu çörəklər oxlovla və ya əllə yuvarlanır. Türkiyədən

başqa Azərbaycanda, İranda, Qazaxıstanda, Qırğızıstanda və Qırğızıstanda yaşayan xalqlar da bu cür çörəklər bişirirlər. Türkiyə bu çörəklərin bişirilməsi və paylaşılması mədəniyyətini yaşadaraq nəsillərdən-nəsillərə ötürür.

Bu nazik çörək növlərinin hər biri buğda və ya çovdar unundan mayalı, yaxud mayasız olaraq hazırlanır. Türkiyədə lavaş mayalı, yufka isə mayasız buğda unundan bişirilir. Lavaş Türkiyədə də "təndir" deyilən, ənənəvi üsulla palçıqdan düzəldilən sobada bişirilir. Yufka daha uzun müddət qala bilməsi üçün mayasız xəmirədən hazırlanaraq alov üstünə qoyulmuş "sac" üzərində bişirilir. Qazaxıstan və Qırğızıstanda yaşayan toplumlar, açılan kövrək çörəyi böyük qazanlarda köz istisində isidərək bişirirlər. Ləzzətli olması baxımından xəmirin his buraxmayan odunun alovunda, yaxud közdə bişirilməsi üstün tutulur.

Nazik çörək mədəniyyətinə kollektiv əmək və paylaşmaya əsaslanan ənənəvi təcrübələr daxildir. Kənd yerlərində sosial həmrəyliyin əlaməti olaraq, xüsusilə qışa hazırlıq zamanı hər bir ailə üçün qonşuların köməyi ilə, yəni işbirliyi yolu ilə bişirilir. Bu cür birgə fəaliyyətə imece üsulu deyilir.

Ənənəvi olaraq, nazik çörək, evdə ailə üzvləri, restoran və çörək sexlərində usta-şagird münasibətində öz peşəsini öyrənmiş çörək ustaları tərəfindən bişirilir. Bu çörəklər gündəlik istifadəsindən əlavə bayram, mövlud, toy, ölüm kimi xüsusi günlər və mərasimlər üçün də hazırlanır. Bu özəl günlərdə zərif çörəyin

hazırlanmasında köməyə gedəcək şəxs ictimai həmrəylik nümunəsi olaraq onu və digər zəruri avadanlıqları da özü ilə aparır. Nazik çörək ənənəsi qorunub-saxlandığı cəmiyyətlərdə onun xüsusi tədbirlərdə istifadəsi, fəsillərarası keçidlə əlaqəsi kimi müxtəlif sosial və mədəni mənaları ehtiva edir. Nazik çörək ənənəsi olan ölkələrin hər birində çörək və onun hazırlandığı soba/təndir müqəddəs sayılır. Bu yerlər təmiz saxlanır, qorunur. Türkiyədə də bir çox müsəlman ölkələrində olduğu kimi çörək yerə atılmır. Yerə düşən çörək parçası 3 dəfə öpülərək göz toxundurulur və başdan hündür bir yerə qoyulur. Ramazan ayında, qışa hazırlıq dövründə, məhsul yığımından əvvəl toy, yas, bayram kimi xüsusi günlərdə və dövətlərdə lavaş-yufka bişirilib yeyilir.

Qazaxıstanda belə hesab olunur ki, yas mərasimlərində nazik çörək bişirmək mərhumu Allahın qərarını gözləyərkən qızmar günəşdən qoruyur. Türkiyədə toya dəvətnamələr hər evə “çörək atma” deyilən nazik çörəyin paylanması ilə başlayır. Azərbaycanda və İranda mövcud olan inanclara görə toylarda gəlinin çiyinə nazik çörək qoyulması evin bərəkətini artırır. Eyni küçədə yaşayan evdar qadınların kollektiv çörək bişirmək üçün bir araya gəlməsi, bu məclislərdə gündəlik dərdlərini bölüşməsi, onlara həll yolları tapması, bişmiş çörəkdən yoldan keçənlərə də pay verməsi bu ənənənin tərkib hissəsidir. Bütün bu adətlər nazik çörək ənənəsinin sosial tərəflərini vurğulayır.

Nazik çörək Azərbaycanda, xüsusən Bakı, Naxçıvan, Şəki, Qəbələ, Qarabağ, Gəncə və Lənkəran bölgələrində daha çox Lavaş və Yuxa kimi tanınır. İranda, demək olar ki, bütün bölgələrdə bu cür çörəklərə “Lavaş” deyilir. Qazaxıstanın bölgələrində Katırma adı ilə adlanır. Qırğızıstanın Oş, Cəlal-Abad, Batken və Çuy vilayətlərində "Jupka" adı ilə yayılıb. Türkiyənin bütün bölgələrində, xüsusilə kənd yerlərində daha çox Lavaş və Yufka adı ilə məşhurdur.

Ənənəni kənd və şəhərlərdə əsasən qadınlar, restoran və çörək sexlərində çörək ustaları qoruyur. Nazik çörəyin hazırlanması zamanı işlər, yerinə yetirilən vəzifələr təcrübə və bacarıqlarına əsasən insanlar arasında bölüşdürülür. Bu sahədə ən təcrübəli və bacarıqlı insanlar xəmirin yoğrulmasına, yuvarlanmasına və bişirilməsinə cavabdehirlər. Ənənənin ötürülməsi üçün onlar gəncləri və uşaqları da prosesin müəyyən sadə işlərinə cəlb edirlər.

Nazik çörəyin bişirilməsi və paylaşılması ənənəsi ailə və icma daxilində ünsiyyət, müşahidə və iştirak yolu ilə ötürülür. Restoran və çörək sexlərində işə ötürülmə prosesi daha çox usta-şagird münasibətinə əsaslanır. Ailədə uşaqlar kiçik yaşlarından yoğrulmuş çörək xəmiri ilə oyunlar oynayaraq, oxşar kündələr və oxlovla yaymalar hazırlamağa çalışaraq ənənəni öyrənməyə başlayırlar. Bunlardan əlavə, bəzi peşə məktəblərində də zərif çörək istehsalına dair ənənəvi biliklər praktiki olaraq öyrədilir. Türkiyədə bu ənənə ilə bağlı Ankara Qeyri-maddi İrs Muzeyi, Çörək

Muzeyi, Gaziantep Emine Göğüş Mətbəx Müzeyi, Şanlıurfa Ənənəvi Mətbəx Muzeyi və Yaşayan Muzey (Ankara) vardır.

Ailə münasibətləri və evlilik

Türk ənənəsində evlilik yaşı erkəndir. Eyni zamanda, müxtəlif sosial qrupların nümayəndələri arasında nikahlar olduqca nadirdir. Belə hesab olunur ki, kişi öz tərəfdaşının həyat səviyyəsini aşağı salmamalıdır. Digər tərəfdən, eyni dini və ya etnik qrup daxilində nikahlar çox yaygındır, lakin millətlərarası nikahlar da qeyri-adi deyil.

1926-cı ildə Türkiyə hökuməti İslam ailə qanununu ləğv edərək İsveçrə Mülki Məcəlləsinin bir qədər dəyişdirilmiş variantını qəbul etdi. Yeni ailə qanunu yalnız mülki nikah mərasimlərini, hər iki tərəfin nikaha məcburi razılığını, müqavilə və monoqamiyanı tələb edərək tanıyır. Ancaq ənənəvi türk cəmiyyətində gələcək həyat yoldaşlarının seçimi və nikah mərasiminin ssenarisi hələ də ailə başçıları, yaxud məclislər tərəfindən həyata keçirilir. Yeni evlənənlərin özləri burada əksər hallarda çox kiçik rol oynayırlar. Eyni zamanda bütün nikah ayinlərinə riayət etmək, imamın evlilik xeyir-duası və s. izdivacın mühüm elementləri hesab olunur.

İslam ənənəsində bəy gəlinin tələb etdiyi mehri ödəməyə borcludur. Lakin bu adət getdikcə köhnəlməkdədir. Gəlinin qiymətinin məbləği toya

çəkilən xərclərdən və ya ailənin ümumi sərvətindən asılı olaraq ya azaldılır, ya da gəlinə verilir. Ümumilikdə gənc cütlük mövcud maddi imkanlardan daha çox ailəsinin inkişafı üçün istifadə etməyə başlayır. Bununla belə patriarxal əyalət icmalarında gəlin üçün başlıq pulunun ödənilməməsi evliliyə ciddi maneə ola bilər. Ona görə prosedurun özü tərəflər arasında razılaşma səviyyəsində rəsmiləşdirilir.

Boşanma günah sayılmasa da, boşanma meylləri türk ailələrində Avropa ölkələri ilə müqayisədə nisbətən azdır. Boşananlar, xüsusilə uşaqlı kişilər tez-tez eyni şəkildə boşanmış qadınlarla yenidən evlənilir. Müasir qanunlar ərin şifahi və birtərəfli boşanma üstünlüyünün islami ənənələrə uyğun köhnə qaydasını tanımır və bu proses üçün mütləq məhkəmə prosedurunu nəzərdə tutur. Türk ailələrində boşanmanın əsasən altı səbəbi ola bilər: zina, həyati təhlükə, cinayət və ya əxlaqsız həyat tərzini, ailədən qaçmaq, ruhi xəstəlik və münafiqlik.

Ailə hər bir türkün həyatında çox mühüm rol oynayır. Eyni nəslin və ya ailənin üzvləri çox vaxt bir-birinə yaxın yaşayır, bir-biri ilə gündəlik əlaqə saxlayır, maddi və mənəvi dəstək verirlər. Bu, qocalmış valideynlərə və nəslin gənc davamçılarına sürətli yardımını, həmçinin ailə üzvlərinin harada yaşamalarından asılı olmayaraq aralarındakı ailə bağlarının möhkəmliyini əhatə edir.

Bunun nəticəsidir ki, atılmış qocalar və evsizlər problemi türk cəmiyyətində çox azdır. Eyni zamanda

gənclər arasında cinayətkarlıq halları da nisbətən aşağıdır. Bir çox kəndlərdə, o cümlədən ucqar ərazilərdə icmaların təhlükəsizliyi icma üzvlərinin özləri tərəfindən kifayət qədər yüksək səviyyədə qorunur. Türk icmalarında nəslin yaşlı təmsilçilərinin sözü keçir və onların mövqeyi çox zaman nəzərə alınır.

Türklər ailə və məişət (təsərrüfat) məsələləri arasında kifayət qədər aydın fərqlər qoya bilirlər. Birinciyə bir yerdə yaşayan ən yaxın qohumlar daxildir. İkinciyə isə müəyyən bir ərazidə birlikdə yaşayan və ümumi təsərrüfatda çalışan bütün ailə üzvləri aiddirlər.

Daha bir mühüm element kişi qohumlarından və ya ortağ əcdadlardan ibarət kişi icması, yəni sülalədir. Bu cür icmalar Osmanlı imperiyasından və qəbilə birliklərindən qalma qədim “zadəgan ailələrin” həyatında mühüm rol oynayır. Onlar bəzi hallarda ölkə siyasətinə belə böyük təsir gücünə malik olurlar. Amma sülalə ənənələri daha çox əyalətlərə xasdır, şəhər sakinlərinin çoxuna məlum deyil.

Ənənəvi olaraq, kişilər və qadınlar türk ailələrində fərqli rollar yerinə yetirirlər. Türk ailəsi tipik şəkildə "kişi hökmranlığı", böyüklərə hörmət, qadınlara sevgi və qayğı ilə xarakterizə olunur. Ata və ya ailənin ən yaşlı kişisi bütün ailənin başçısı hesab olunur və onun göstərişləri çox vaxt mübahisəsizdir. Ancaq kişi çox ağır yük daşıyır - ailənin rifahının təmin olunması onun üzərindədir. Türklərdə kişi ailəni

digər qohumlar qarşısında təmsil edir. Hətta bu rəsmi məcburiyyət sayılmasa da, ailəni yeni övladlara böyütmək üçün öz nəslinin böyükləri qarşısında müəyyən mənəvi məsuliyyət daşıyır. Maraqlıdır ki, XX əsrin sonlarına qədər hətta ərzaq mağazasına getmək də əsasən kişinin işi idi!

Türk ailəsində qadınların rolu isə bir çox miflərə baxmayaraq, kifayət qədər sadədir. Qadın ərinə hörmət və itaət etməli, ev təsərrüfatını idarə etməli və uşaqları böyütməlidir. Türklər əbəs yerə demirlər ki, “Kişinin və ailənin namusu qadının rəftarından, evə qulluq etməsindən asılıdır”. Zahirən yalnız öz evinin divarları ilə məhdudlaşmış kimi görünsə də, qadın tez-tez nəslin bütün daxili işlərini idarə edir və çox vaxt ənənənin diktə etdiyindən də daha böyük ölçüdə işlər görür.

Anaya ailənin başçısı kimi ailənin kiçik üzvləri də eyni dərəcədə hörmət edirlər. Ananın öz övladları ilə münasibətləri isti və qeyri-rəsmidir. Eyni zamanda, qadınlar xüsusi mülkiyyət və miras, təhsil və ictimai həyatda iştirakda bərabər qanuni hüquqlara malikdirlər və bu hüquqlardan bir çox qadınlar istifadə edirlir. Hətta 1993-1995-ci illərdə Türkiyənin baş naziri qadın (Tansu Çillər) olub. Türk qadınları Yaxın Şərqi ən azad qadınlarından sayılırlar. Ümumi təhsildə hələ israililərdən və iordaniyalılardan müəyyən qədər geri qalsalar da, fərq sürətlə azalır.

Yerli qadınlar çoxəsrlik ənənələrə də hörmətlə yanaşırlar. Hətta ölkənin ən müasir şəhərlərində də

əksər qadınların geyimləri kifayət qədər təvazökar və qapalıdır. Üzü və bədəni qismən, yaxud tamamilə gizlədən türbanlar Türkiyə qadınları arasında xeyli populyardır. Bununla belə türk qadınları Avropa geyimlərindən, ənənəvi xalq geyimlərindən də istifadə edirlər.

Kənd yerlərində qadınların geyimləri daha təvazökardır. Ümumən əyalətlərdə qadınlar evlərinin hüdudlarından kənara çıxmağa meyilli deyillər. Amma tarlalarda, dükən-bazarlarda işləyən və heç kimdən gizlənmək niyyətində olmayan qadınlar da kifayət qədərdir. Başqalarının nəzəri, rəyi, Türk icmaları üçün xüsusilə qadına münasibətdə bir ənənədir.

Bəzi kənd yerlərində geyim hələ də qadının “vizit kartı” olaraq onun həm mənşəyini, həm də sosial statusunu müəyyən edə bilir. Dövlət qurumlarında və universitetlərdə qadının üzünü qismən örtən ənənəvi hicablardan istifadə ilə bağlı məhdudiyətlər son illər ortadan götürülmüşdür.

Türk ailələrində uşaqlar çox sevilir və bəzən onlar ərköyün böyüdüür. Oğlan uşaqlarını xüsusilə çox sevirlər və onlara nəslin davamçısı kimi baxırlar. Oğlanlar 10-12 yaşına kimi anasının yanında böyüyür. Sonra “kişi dairəsi”nə daxil olur və onların tərbiyəsi daha çox ailənin başçılarına həvalə edilir. Qızlar isə adətən ailə qurana qədər analarının əhatəsində olurlar.

Ümumiyyətlə, Türk ailələrində ata-qız münasibətləri kifayət qədər formal xarakter daşıyır. Türk atalarının öz qızlarına sevgisi oğlan övladlarından heç

də az deyil və bəzi məqamlarda hətta daha da çoxdur. Amma bu sevgi ictimai yerlərdə nadir göstərilir. Ana qızı və ya oğlu ilə camaat arasında mübahisə edə, zarafatlaşa bilər. Amma ataya münasibət daha ciddidir. Camaat arasında övladın ataya qarşı çıxmasına yol verilmir. Türkiyədə bacı-qardaş münasibətləri uşaqların 13-14 yaşına qədər asan və qeyri-rəsmi olur. Daha sonra onların statusu kəskin şəkildə dəyişir - böyük qardaş valideynlərin qız övladına münasibətdə bəzi hüquq və vəzifələrini onlardan miras alır. Böyük bacı qardaş üçün sanki ikinci anadır. Türklər haqlı olaraq hesab edirlər ki, bu, qızları gələcək həyat yoldaşı roluna hazırlayır. Böyük ailələrdə nənə də uşaqları böyütmək məsuliyyətini öz üzərinə götürür. Türk ailələrində uşaqların valideynləri ilə birlikdə restoran və kafelərə getməsi, birlikdə zaman keçirməsi müasir dövrdə xüsusilə genişlənən ənənədir.

Son söz yerinə

Türk xalqları, o cümlədən Türkiyədə yaşayan əhali o qədər zəngin etnoqrafik özəlliklərə malikdir ki, belə bir zənginliyi tam kəşf etməkdən ötrü bütün ömrünü bu ölkənin müxtəlif bölgələrində yaşayaraq keçirmək, görüb-əşitdiklərini qələmə almaq da kifayət etməz. Ona görə kitabın Türkiyə etnoqrafiyası haqqında bütün təfərrüatları əhatə etməsi iddiasından uzağıq. Bu kitabın missiyası Türkiyə etnoqrafiyası ilə maraqlanan hər bir oxucu üçün bələdçi rolunu

oynamaqdır. İlk cümlədən sona qədər qarşımızdakı əsas məqsəd bu olub. Öz missiyamızın öhdəsindən necə gəldiyimizi oxucu rəyi müəyyənləşdirəcək. Bircə həqiqəti bilirik ki, bu kitab Türkiyə həyatı ilə maraqlanan hər kəs üçün son dərəcə maraqlı bilgiler, faktlarla zəngindir. Onların hər birinə istinadən, bu məlumatların, faktların açdığı cığırla daha zəngin bilik xəzinələrini tapmaq olar.

Başlanğıcda da qeyd etdiyimiz kimi, oxucularımızın bu kitabdən faydalanacaqlarına, onun verdiyi məlumatları daha geniş materiallarla zənginləşdirəcəklərinə, bu kitabı sırf peşəkar tədqiqat marağı ilə oxuyan araşdırmaçıların isə ondan daha da mükəmməlini ərsəyə gətirəcəklərinə ümidliyik. Türk etnoqrafiyası o qədər maraqlı, zəngin və keçmiş üçün də, bugün üçün də, gələcək üçün də gərəkli mövzudur ki, onun tədqiqinə bir ömür sərf etməyə dəyər.

Kitab sona qədər oxuyan hər kəsə təşəkkürümüzü bildiririk!

İstifadə edilmiş mənbələr

1. Arık R.O. Halkevlerinde müze, tarix və folklor çalışmaları kılavuzu, C.H.P. Halkevleri yayın kılavuz kitabları, s. 23
2. Altun E. Alevi-bektaşî edebiyatına genel bir bakış. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, s. 3
3. Atalay B. (2006). Divanü Lügati't - Türk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. Cilt I, s. 57
4. Balaban A. İskit, Hun ve Göktürklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat. T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. 2006, s. 28
5. Balamir A. "Mimarlık ve Kimlik Temrinleri- I: Türkiye'de Modern Yapı Kültürünün Bir Profili"n// mimarlarodasi.org.
6. Banarlı N.S. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, M.E.B. Yayınları, 1997, s. 37
7. Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI.-XII. Yüzyıllar)", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 25, 2009
8. Canan G. Türk kültüründe giyim-kuşam // <https://haberajandanet.com/Article/turk-kulturunde-giyim-kusam/nXViccNZzhkqp42EGcgQ>
9. Çalışkan K. *Herkes İçin Osmanlı*, İstanbul, Caretta Yayıncılık, 2016, s. 21.
10. Çelik S. Türkiyedeki çerkesler: Kaf dağına

- dönsekmi? Hürriyet karadeniz. 1989. səh. 11
11. Doğan A. Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını, Bilgi, s. 68.
 12. Erdentuğ N. Türk etnografya çalışmaları. Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES) , 2 (1) , 65-71
 13. Erdentuğ N. Türkiye Türk toplumlarında kültürel antropolojik (etnolojik) incelemeler, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1972
 14. İbrahim Sarı. Dil tarih ve gelenekleriyle lazlar. Antalya, 2016, s. 7
 15. Golden P. An introduction to the history of the Turkic peoples: Ethnogenesis and state-formation in medieval and early modern Eurasia and the Middle East, Wiesbaden: O. Harrassowitz: 1992, P. 117.
 16. Günay Ü. Harun G. Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi. Rağbet Yayınları, İstanbul. 2003, s. 58
 17. Kemal G. "Anadolu'da Hızır Geleneği ve Hıdırellez Törenlerine Dair Bir İnceleme" / Türk Etnografya Dergisi, № 1, 1956 / kulturvarliklari.gov.tr
 18. Kitto H.D.F. Yunanlar. Alfa Yayıncılık, 2017, s. 5
 19. Kuşçi A. Orta Toros (Tarih ve kültür), 2021, s. 20
 20. Quliyeva N.M. Etnoqrafiya və etnologiya. ADPU, 2009
 21. Qumilyov L. N. Qədim türklər. Bakı, "Gənclik" s. 11

22. Qurbanov R. Türk xalqlarının tarixi II hissə (PDF). Bakı: İqtisad Universiteti. 2011, s. 15
23. "Önemli Bir Kültür Mirası: Karagöz", Yıktın Perdeyi Eğledin Virân, Metin And, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.
24. Özhan Ö. Folklor ve Mitoloji Sözlüğü. Ankara, 2009 Phoenix Yayınları. s. 153
25. R.Rüstəmov, C.Məmmədova (C.Rüstəmov). Osmanlı – Türk dili. «Elm və təhsil», Bakı, 2019
26. R.Rüstəmov, B.Hacıyeva. Ölkəşünaslıq (Türkiyə üzrə), «Elm və təhsil», Bakı, "Elm və təhsil", 2019
27. Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı. 1. Baskı. Yazar: Suphi Saatçi. İstanbul: Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayını, 1996, sayfa 32.
28. Tekçe E.F. Pazırık. Altaylardan bir halının öyküsü. Ankara, 1993, səh 48
29. Tuncay V. Etnoqrafik miflər. Bakı, 213, s. 170
30. Vəliyev M.H (Baharlı). "Azərbaycan" (Fiziki-coğrafi, etnoqrafik və iqtisadi öçerk). 1993, s. 59
31. Алексеев В. П., Гохман И. И. Антропология азиатской части СССР. — М., 1984, с. 94.
32. Бартольд В.В. Работы по истории и филологии тюркских и монгольских народов. Издалетство Восточная Литература, 1968 с. 39
33. Бусыгин Е.П. Общая этнография (этнология). Москва, 2001, с. 19
34. Громов Г. Методика этнографических экспедиций. — М.: МГУ, 1966 стр. 10-12

35. Группа этническая // Экология человека. Понятийно-терминологический словарь. — Ростов-на-Дону. Б. Б. Прохоров. 2005. с. 99
36. Марков Г. Е., Пименов В. В. Этнология. Учебник. Для высших учебных заведений. — М.: Наука, 1994. — с. 9.
37. Самойлович А. Н. Тюркское языкознание, филология, руника. М.: Восточная литература. 2005. səh. 1020.
38. Семёнов Ю. И. Этнос, нация, диаспора // Этнографическое обозрение. — 2000. — № 2.
39. Этнография // Большая советская энциклопедия /Гл. ред. Б. А. Введенский. 2-е изд. М.: Гос. науч. из-во «БСЭ», 1955. Т. 49. с. 249—255.
40. <https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye>
41. <https://kulturelbellek.com/abdallar-kimlerdir-kokenleri/>
42. <https://www.turkuler.com/thm/zeybek.asp>
43. <https://www.etymonline.com/word/Anatolia>
44. <http://ensiklopediya.gov.az/az/terms/18209/cild/19>
45. <http://anl.az/el/Kitab/240501.pdf>
45. [https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrk_edebiyat %C4%B1](https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrk_edebiyat%C4%B1)
46. <https://www.kokanshakti.com/2019/12/what-do-i-know-about-rumi.html>.
47. <https://ich.unesco.org/en/RL/mesir-macunu-festival-00642>
48. <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/ebrusanati>
49. <https://arkeofili.com/turk-tarihinde-hali-sanati/>

50. [https://www.kulturportali.gov.tr/portal/gelenekselc
iniustaligi](https://www.kulturportali.gov.tr/portal/gelenekselc
iniustaligi)
51. [https://dergipark.org.tr/tr/download/article-
file/696754](https://dergipark.org.tr/tr/download/article-
file/696754)
52. [https://dergipark.org.tr/en/download/article-
file/31802](https://dergipark.org.tr/en/download/article-
file/31802)
53. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Mehter>
54. [https://ich.unesco.org/en/RL/mevlevi-sema-
ceremony-00100](https://ich.unesco.org/en/RL/mevlevi-sema-
ceremony-00100)
55. [https://www.atlasdergisi.com/gundem/geleneksel-
sohbet-toplantilari.html](https://www.atlasdergisi.com/gundem/geleneksel-
sohbet-toplantilari.html)
56. [https://worldethnosport.org/etnosporlar/yagli-
gures](https://worldethnosport.org/etnosporlar/yagli-
gures)
57. [http://www.sondevir.com/?aType=haber&Article
ID=35209](http://www.sondevir.com/?aType=haber&Article
ID=35209)

MÜNDƏRİCAT

Ön söz.....	3
Etnoqrafiya nədir?.....	7
Türkiyədə etnoqrafik araşdırmalar	8
Türkiyədə etnik qruplar	16
Türklərin inanc dünyası.....	30
Türkiyədə dini və dünyəvi bayramlar.....	32
Türkiyədə miniatür sənəti.....	50
Ebru sənəti	52
Xalçaçılıq.....	53
Ənənəvi çini ustalığı	59
Türk memarlığı	64
Türk hamamları.....	70
Geyim ənənələri	73
Türk musiqisi	78
Türkiyədə rəqslər	87
Xalq oyunları, mərasimləri.....	91
Yağlı gülüş	108
Türk qəhvəsi	110
Türk mətbəxi.....	112
Ailə münasibətləri və evlilik	122
Son söz yerinə	127
İstifadə edilmiş mənbələr	129

ISBN: 978-625-367-628-5